

الله
رسول
محمد

Quran əxlaqına görə

MÜSƏLMANIN 24 SAATI

HARUN YƏHYA
(ADNAN OKTAR)

2-ci nəşr

Həyatın hər bir sahəsində Quranda bildirilən nəsihət və hökmlərə riayət etməklə din əxlaqını yaşamaq mümkündür. İnsanı dünyada və axirətdə ən gözəl və ən xeyirli aqibətə aparan yeganə yol da budur. Hər bir insanın Quran əxlaqına sarıldığı təqdirdə ən gözəl yaşayış tarzını əldə edəcəyini Rəbbimiz bir ayədə belə xəbər vermişdir: «**Mümin olub yaxşı işlər görən kişi və qadına xoş həyat nəsihət edəcək və etdikləri yaxşı əməllərə görə mükafatlarını verəcəyik**» («Nəhl» surəsi, 97).

Quran əxlaqını yaşamaq Allahın istəyi ilə insana geniş dünyagörüşü, üstün dərəcə, doğruluq və ədalətə ayırma qabiliyyəti və hadisələrə dərindən düşünmək gücü qazandırır. Bu xüsusiyyətlərə malik olmaq isə həyatın hər sahəsində insana mülbüm üstünlük və asanlıq bəxş edir.

Allaha təslim olan və din əxlaqını yaşayan bir insanın bütün davranışları, hərəkətləri, oturuşu, duruşu, yeriyişi, hadisələrə baxışı, çıxışları, şərhləri və çətinliklər qarşısında gördüyü həll yolları başqa insanlardan tamamilə fərqli olur.

Bu kitabda insanların demək olar ki, hər gün etdikləri və qarşılaşdıqları hadisələr, Quran əxlaqına uyğun bir həyat yaşayan müsəlmanların dünyagörüşü ilə tədqiq ediləcəkdir. Müminlərin müxtəlif gündüzlük hadisələr və vəziyyətlərdə necə hərəkət etməli olduqları qeyd olunacaqdır. Məqsəd, inananların Quran əxlaqı sayəsində yaşadığı gözəl həyatı nümayiş etdirmək, bütün insanları üstün həyat təqdim edən Quran əxlaqına dəvət etməkdir.

MÜƏLLİF HAQQINDA

Harun Yohya imzasından istifadə edən Adnan Oktar 1956-cı ildə Türkiyənin Ankara şəhərində anadan olub. 1980-ci illərdən bu günə qədər imanı, elmi və siyasi mövzularda xeyli əsər yazıb. Bununla yanaşı, müəllifin tokamülcülərin (darvinistlərin) saxtakarlığını, onların iddialarının heç bir elmi həqiqətə əsaslanmadığını göstərən, habelə darvinizmin qanlı ideologiyaların şübhəli əlaqələrini üzə çıxaran bir çox mühüm əsərləri var.

Müəllifin əsərlərindəki əsas məqsəd Quranı bütün dünyada təbliğ etmək, bununla insanların Allahın varlığını, birliyi və axirət kimi əsas iman məsələləri barədə dərindən düşünməyə sövq etmək, inkarçı sistemlərin çürük əsaslarını və batıl təbii qanunlarını hər kəsə göstərməkdir.

Həmçinin müəllifin bu günə kimi 60 müxtəlif dildə tərcümə edilən təxminən 300 əsəri dünyanın hər yerində geniş oxucu kütləsi tərəfindən təqdirə layiqdir.

Harun Yohyanın külliyyatı Allahın icazəsi ilə XXI əsrdə insanları Quranda bildirilən əmin-amanlığa və barışa, doğruluq və ədalətə, gözəllik və xoşbəxtliyə aparmaqda bir vasitə olacaqdır.

ISBN 978-975-6426-85-2

02

9 789756 426852

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اللَّهُ
رَسُولُ
مُحَمَّدٍ

Quran əxlaqına görə
MÜSƏLMANIN
24 SAATI

HARUN YƏHYA

MÜƏLLİF VƏ ONUN ƏSƏRLƏRİ HAQQINDA

Harun Yəhya imzasından istifadə edən müəllif Adnan Oktar 1956-cı ildə Ankarada anadan olub. Orta məktəbi Ankarada oxuyub. Sonra İstanbulda Memar Sinan Universitetinin gözəl sənətlər fakültəsində və İstanbul Universitetinin fəlsəfə bölümündə təhsil alıb. 80-ci illərdən bu günə qədər imani, elmi və siyasi mövzularda xeyli əsər yazıb. Bununla yanaşı müəllifin təkamülçülərin (darvinistlərin) saxtakarlığını, onların iddialarının heç bir elmi həqiqətə əsaslanmadığını göstərən, habelə darvinizmin qanlı ideologiyalarla şübhəli əlaqələrini üzə çıxaran bir çox mühüm əsərləri var.

Müəllifin bu imzası inkarçı düşüncəyə qarşı mübarizə apararı iki peyğəmbərin xatirəsinə hörmət əlaməti olaraq seçilib: onları yad etmək məqsədilə Harun və Yəhya adlarından istifadə edilib. Rəsulullahın möhürünün müəllif tərəfindən kitabların üz qabığına vurulmasının simvolik mənası isə onların içindəkilərlə bağlıdır. Bu möhür Qurani-Kərimin Allahın sonuncu Kitabı və sonuncu sözü, Peyğəmbərimizin isə peyğəmbərlərin sonuncusu olmasının rəmzidir. Müəllif bütün yazılarında Qurani və Rəsulullahın sünnəsini rəhbər tutur. Bununla da inkarçı düşüncə sistemlərinin bütün əsas iddialarını bir-bir puça çıxarmağı və dinə qarşı yönələn etirazları tamamilə susduracaq sonuncu sözü söyləməyi hədəf seçir. Çox böyük hikmət və kamal sahibi olan Rəsulullahın möhürü bu sonuncu sözü söyləmək niyyətinə bir dua kimi istifadə edilib.

Müəllifin əsərlərindəki əsas məqsəd Qurani bütün dünyada təbliğ etmək, bununla insanları Allahın varlığı, birliyi və axirət kimi əsas iman məsələləri barədə dərinlən düşünməyə sövq etmək, inkarçı sistemlərin çürük əsaslarını və batıl təbiqatlarını hər kəsə göstərməkdir.

Harun Yəhyanın əsərləri Hindistandan ABŞ-a, Böyük Britaniyadan İndoneziyaya, Polşadan Bosniya-Hersoqovinaya, İspaniyadan Braziliyaya, Malayziyadan İtaliyaya, Fransadan Bolqarıstana və MDB ölkələrinə qədər dünyanın əksər ölkələrində maraqla qarşılınır və birnəfəsə oxunur. İngilis, fransız, alman, italyan, ispan, portuqal, urdu, ərəb, alban, rus, boşnak, uyuur, İndoneziya, malay, benqal, bolqar, yapon, Çin, Azərbaycan kimi dillərə tərcümə edilən bu əsərlər geniş oxucu kütləsi tərəfindən maraqla izlənilir.

Dünyanın dörd bir tərəfində böyük rezonans doğuran bu diqqətəlayiq əsərlər insanların çoxunun iman gətirməsinə, əksər adamların da öz imanını kamilləşdirməsinə səbəb olur. Bu kitabları oxuyan və incələyən hər kəs onlardakı hikməti, habelə yığcam, dolğun, asan başa düşülən səmimi üslubu, həyatı həqiqətlərin elmi-məntiqi izahını dərhal görür. Bu əsərlər hər bir kəsə tez bir zamanda təsir etmək, tam nəticə vermək, etirazlara yer qoymamaq və dəlillərin elmiliyi kimi xüsusiyyətlərə malikdir. Bu əsərləri oxuyan və onların üzərində ciddi düşünən adamların materialist fəlsəfəni, ateizmi, başqa batil fikir və fəlsəfələri müdafiə etməsi daha əsla mümkün deyil. Bəziləri müdafiə etsələr belə bunu yalnız inadkarlıq üzündən edəcəklər, çünki onların fikirlərinin əsasları çürükdür.

Dövrümüzdəki bütün inkarçı cərəyanlar Harun Yəhyanın külliyyatında elmi düşüncə nöqteyi-nəzəridən məğlub ediliblər. Şübhə yoxdur ki, bu xüsusiyyətlər Quranın hikmətindən və onun ifadə etdiyi fikirlərin gözəlliklərindən qaynaqlanır.

Müəllifin özü isə bu əsərlərinə görə lovğalanmır, əksinə, Allahın hidayətinə vasitəçi olmağa niyyət edir. Bundan başqa bu əsərlər nəşr edilərkən heç bir maddi qazanc güdülür.

Bu həqiqətlər nəzərə alınmalıdır. O zaman məlum olar ki, insanları onlara görmədiyini görməkdə kömək edən, onların hidayətə gəlməsinə səbəb olan belə əsərlərin oxunmasına həvəsləndirməyin özü də çox mühüm xidmətdir. Bu dəyərlı əsərləri tanımaq əvəzinə insanların zehni qarıqdıran, fikirlərinin qarışmasına səbəb olan, şübhə və tərəddüdləri aradan qaldırmağa, imanı xilas etməyə bir təsiri olmadığı təcrübədən keçirilən kitabları yaymaq yalnız və yalnız əmək və vaxt itkisi demək olacaq. İmanı xilas etməkdən daha çox müəllifin ədəbi gücünü göstərməyə yönəlmiş kitablarda bu təsirin olmayacağı aydındır. Bu mövzu ilə bağlı şübhəsi olanlar varsa, onlar Harun Yəhyanın əsərlərinin yeganə məqsədinin dinsizliyi aradan qaldırmaqdan və Quran əxlaqını yaymaqdan ibarət olduğunu, bu xidmətdəki təsir gücünün, müvəffəqiyyət və səmimiyyətin aydın göründüyünü oxucuların ümumi qənaətindən anlaya bilər. Bunu qəti şəkildə yəqinləşdirmək və anlamaq lazımdır ki, dünyadakı zülm və iğtişaşların, müsəlmanların çəkdiyi əziyyətlərin əsas səbəbi dinsizliyin ideya hakimiyətidir.

Bunlardan qurtulmağın yolu isə dinsizliyin ideya cəhətdən məğlub edilməsi, imani həqiqətlərin ortaya çıxarılması və Quran əxlaqının insanların dərk edib mənimşəyə biləcəyi şəkildə çatdırılmasıdır. Dünyanı hər gün daha çox zülmə, iğtişaş və fəsadlara məruz qoymaq istəyənlərin niyyətini nəzərə alsaq bəlli olar ki, bu xidmətin mümkün qədər sürətli və təsirli şəkildə yerinə yetirilməsi çox vacibdir. Əks təqdirdə çox gec ola bilər. Bu əhəmiyyətli xidmətdə çox böyük bir vəzifəni öz üzərinə götürmüş Harun Yəhyanın külliyyatı Allahın icazəsi ilə XXI əsrdə insanları Quranda bildirilən əmin-amanlığa və barışa, doğruluq və ədalətə, gözəllik və xoşbəxtliyə aparmaqda bir vasitə olacaq.

OXUCUYA

- * Bu kitabda və digər çalışlarımızda təkamül nəzəriyyəsinin özünü doğrultmamasına və puç olmasına aid fikirlərə geniş yer ayırdığımızın əsas səbəbi adıçəkilən nəzəriyyənin əslində din əleyhinə düşüncə və təlimlərdən ibarət olmasıdır. Yarıdılış və bilavasitə Allahın varlığını inkar edən darvinizm 140 ildir ki, bir çox insanların öz imanını itirməsinə və ya şübhəyə düşməsinə səbəb olur. Buna görə də bu nəzəriyyənin aldadıcı olduğunu sübuta yetirmək və diqqətə çatdırmaq çox mühüm imani vəzifədir. Bunu insanlara çatdırmaq isə daha vacibdir.
- * Bəzi oxucularımızın bəlkə də təkə bir kitabımızı oxumağa fürsəti olacaq. Buna görə də hər bir kitabımızda bu mövzuya qısa da olsa yer ayırmağı məqsəduyğun bilirik.
- * Nəzərə çatdırılması lazım olan digər bir məsələ də bu kitabların içindəkilərlə əlaqədardır. Yazıcının bütün kitablarında imani mövzular Quran ayələri işığında izah olunur, insanlar Allahın ayələrini öyrənməyə və onlara uyğun yaşamağa dəvət edirlər. Allahın ayələri ilə bağlı bütün məsələlər isə oxucunun şüurunda heç bir şübhə və ya sual yaratmayacaq şəkildə açıqlanır.
- * Bu izahatda istifadə edilən səmimi, sadə və axıcı üslub kitabların 7 yaşdan 70 yaşa qədər hər kəs tərəfindən rahat başa düşülməsini təmin edir. Belə təsirli və dəlil-sübutlu izahat sayəsində kitablar birməfəsə oxunur. Hətta dini rədd etmək fikrində qəti olanlar da bu kitablarda göstərilən həqiqətlərdən təsirlənir və deyilənlərin doğruluğunu inkar edə bilmir. Bu kitabı və müəllifin digər əsərlərini həm təklikdə, həm də qarşılıqlı söhbət, polemika şəraitində rahat oxumaq mümkündür. Bu kitablardan istifadə etmək istəyən bir qrup oxucunun onları birlikdə oxuması mövzu ilə bağlı fikir və təcrübəsini də bir-biri ilə bölüşməsi səbəbindən yararlı olacaq.
- * Bununla belə sadəcə olaraq Allah rızası üçün yazılan bu kitabların tanınmasına və oxunmasına kömək etmək də böyük xidmətdir. Çünki müəllifin bütün kitablarında oxucuya müsbət təsir bağışlayan məsələləri sübut etmək üsulu çox güclüdür. Həmçinin dini izah etmək istəyənlərin əlindəki ən təsirli üsullardan biri də bu kitabları hamının oxumasını təşviq etmək, buna çalışmaqdır.
- * Müəllifin digər əsərlərinin üz qabığının şəkillərinin kitabların son hissəsinə əlavə edilməsinin də mühüm səbəbləri var. Kitabı əlinə alan hər bir adam yuxarıda qeyd etdiyimiz xüsusiyyətləri özündə toplayan və oxumaqdan xoşlandığını ümid etdiyimiz bu kitabla eyni xüsusiyyətlərə malik olan çoxlu əsərlərin olduğunu görəcek. Eyni zamanda həm dini, həm də siyasi mövzularda istifadə edəcəyi mənbələrin mövcudluğuna şəhid olacaq.
- * Başqa kitablarda rast gəldiyimiz şəxsi fikirlərə, müəllif qənaətlərinə, şübhəli mənbələrə əsaslanan izahlara, müqəddəslərə qarşı lazım olan ədəb və hörmətə diqqət yetirməyən üsullara, ümitsizliyə aparan şübhəli yazılara və digər çatışmazlıqlara bu əsərlərdə rast gələ bilməzsiniz.

Quran əxlaqına görə
MÜSƏLMANIN
24 SAATI

**"Bir deyin görüm, əgər Allah sizin
qulaqlarınızı və gözlərinizi əlinizdən alsa,
ürəklərinizə möhür vursa, onları sizə
Allahdan qeyri hansı tanrı qaytara
bilər?" ("Ənam" surəsi, 46).**

HARUN YƏHYA

Bu tərçüməmizdə istifadə edilən ayələr
əsasən Ziya Bünyadovun və Vasim Məmmədəliyevin
birlikdə hazırladığı Quranın Azərbaycan
dilindəki tərçüməsindən götürülmüşdür

Kitabın 3-cü nəşri “İrşad” İslam Araşdırmaları Mərkəzində kompüterdə
yığılmış, səhifələnmiş və korrektə edilmişdir.

Harun Yəhya, “Müsəlmanın 24 saati”, 3-cü nəşr, Türkiyə,
İstanbul, Dekabr 2007. 144 səhifə.

Kitabla bağlı arzu və təkliflərinizi www.islam.com.az saytının
aşağısında göstərilən ünvana (elshad@islam.com.az) təqdim etməyinizi
xahiş edirik. Fikirləriniz inşaAllah sonrakı nəşrlərdə nəzərə alınacaqdır.

Tərçümə edən.....Leyla Quliyeva
Redaktor.....Məhəbbət Seyidova
Elmi redaktor.....(elshadmiri@gmail.com).....Elşad Miri
Korrektor.....Məryəm Selcan
Səhifələyən.....Şəlalə Arifqızı

www.harunyahya.az

© Elshad Miri

GLOBAL PUBLISHING

Talatpasa Mah. Emirgazi Caddesi İbrahim Elmas İsmərkəzi
A Blok Kat 4 Okmeydani - İstanbul Tel: (+90 212) 222 00 88

Entegre Matbaacilik Sanayi Cad. No: 17
Yenibosna-İstanbul Tel: (0 212) 451 70 70

İÇİNDƏKİLƏR

GİRİŞ	11
-----------------	----

I HİSSƏ

QURAN ƏXLAQINA GÖRƏ MÜSƏLMANIN 24 SAATI

Səhər yuxudan oyanarkən	14
Təmizlik edərkən	18
Paltarlarını geyinərkən	23
Səhər yeməyi yeyərkən	28
Yolda gedərkən	38
İş zamanı	47
Alış-veriş edərkən	51
İdman edərkən	55
İbadətlərini yerinə yetirərkən	57
Gecə yatarkən	63

II HİSSƏ

MÜSƏLMAN HƏR BİR ŞƏRAİTDƏ QURAN ƏXLAQINA GÖRƏ HƏRƏKƏT EDİR

Ailəsinə və yaxınlarına münasibətdə rəftarı	69
Nemətlər qarşısında davranışı	72
Gözəlliklər qarşısındakı davranışı	77
Pis kimi görünən hadisələr qarşısında	81
Xəstələndiyi zaman	87
Pis və cansıxıcı şəraitdə davranış	89

III HİSSƏ
QURAN ƏXLAQINA UYGUN
YAŞAMAĞIN İNSANDA YARATDIĞI
ÜSTÜN KEYFİYYƏTLƏR

Şeytanın vəsvəsələrinə qarşı diqqət və sayıqlıq	92
Anlayış, mehribanlıq və bağışlayıcılıq	96
Səbirli olmaq	98
Yaxşı danışmaq, gözəl sözlü olmaq	100
İncə düşüncəli olmaq	102
Qonaqpərvərlik	104
Qarşılıqlı salam və hörmət	106
Mübahisə etməkdən və hirsənməkdən qaçmaq	107
Xəsislik etməmək	109
Zəndən və dedi-qodudan uzaq olmaq	111
İstehza etməkdən çəkinmək	112
Fədakarlıq	114
Ədalətlə hərəkət etmək	116
Doğruluq	117
NƏTİCƏ.....	119
TƏKAMÜL YALANI.....	122

GİRİŞ

Qurani-Kərim bir insanın ömrü boyu qarşılaşacağı biləcəyi bütün məsələlərə cavab verən, onun həyatının hər sahəsinə aydınlıq gətirən, hər problemi mükəmməl bir şəkildə və ağılla həll edən ilahi bir kitabdır. "Bəqərə" surəsinin 2-ci ayəsində bildirildiyi kimi, **"Bu, heç bir şəkk-şübhə oymayan, müttəqilərə doğru yol göstərən kitabdır"**. Rəbbimizin Quranda hər bir məsələni aydınlaşdırması isə bəzi ayələrdə belə bildirilir:

"...Bu Quran uydurma bir söz deyildir. Ancaq özündən əvvəlkilərin təsdiqi, hər bir şeyin müfəssəl izahıdır. O, iman gətirən bir tayfa üçün hidayət və mərhəmətdir!" ("Yusuf" surəsi, 111).

"...Biz Qurani sənə hər şeyi izah etmək üçün, müsəlmanlara da bir hidayət, mərhəmət və müjdə olaraq nazil etdik!" ("Nəhl" surəsi, 89).

İman gətirən bir insan bütün həyatını Quran ayələrinə uyğun şəkildə qurub tənzimləyir. O, müntəzəm olaraq oxuduğu və haqqında düşündüyü ayələri gündəlik həyatında tətbiq etməyə çalışır. Səhər oyandığı andan gecə yatacağı ana qədər gördüyü hər bir işdə Quran əxlaqına uyğun düşünməyə, danışmağa və hərəkət etməyə səy göstərir. Allah bu üstün əxlaqın möminin bütün həyatı üzərindəki hakimiyyətini Quranda belə bildirir:

"De: "Mənim namazım da, ibadətim də, həyatım və ölümüm də aləmlərin Rəbbi Allah üçündür!" ("Ənam" surəsi, 162).

Ancaq bəzi insanlar dinin yalnız müəyyən vaxtlar və ibadətlərlə məhdudlaşdığını zənn edir, həyatı "ibadət vaxtları və digər vaxtlar" şəklində iki hissəyə ayırırlar. Allahı və axirəti yalnız namaz qılarkən, oruc tutarkən, sədəqə verərkən və ya həccə gedərkən xatırlayırlar. Günün və ilin digər vaxtlarında isə dünyəvi işlərə qapılırlar. Dünya həyatı onlar üçün "dərdlərlə dolu olan sürətli bir həyatdır". Belə insanların Quran əxlaqından tamamilə uzaq, özlərinə xas olan həyat məqsədləri, əxlaq anlayışları, dünyagörüşləri və meyarları var. Onların Quran əxlaqının əslində nə mənə kəsb etməsindən hətta xəbərləri də yoxdur.

Quran əxlaqını özünə əsas meyar qəbul edən bir adam isə əlbəttə ki, bu düşüncə içində olan insanlardan çox fərqli bir həyat yaşamaqda davam edir, Allahın yaratdığı qədərə (taleyə) tabe olduğunu unutmadan, Ona təslim olub güvənərək yaşayır. Belə adam heç vaxt sıxıntı, narahatlıq, qorxu, həyəcan, ümitsizlik, çətinlik hiss etməz, bir çətinlik qarşısında həyəcana qapılmaz. Hər hansı bir hadisə ilə qarşılaşarkən mütləq Allahın tövsiyə etdiyi və bəyəndiyi kimi hərəkət edir. Onun hər sözü, hər qərarı, hər davranışı Quran əxlaqını yaşamasının bir göstəricisidir. O, küçədə yeriyərkən, yemək yeyərkən, məktəbə gedərkən, dərs oxuyarkən, iş yerində işləyərkən, idman edərkən, söhbət edərkən, ticarətlə məşğul olarkən, televiziya tamaşa edərkən də Quran əxlaqına uyğun yaşamağı olduğunu dərk edir. Ona tapşırılan işlərlə ən diqqətli və ən dəqiq şəkildə maraqlanarkən eyni zamanda Allahın razı qalacağı şəkildə hərəkət etməyə çalışır, Quran əxlaqına uyğun olmayan bir hərəkəti qətiyyənlə etmir.

Din əxlaqının yaşanması Quranda bildirilən nəsihət və

hökmlərin həyatın hər sahəsində tətbiq olunması ilə mümkün olur. İnsanı bu dünyada və axirətdə ən gözəl və ən xeyirli nəticəyə çatdıran yol budur. İnsanın Quran əxlaqından ikiəlli yapışacağı təqdirdə onun ən gözəl həyat tərzini əldə edəcəyini Rəbbimiz bir ayədə belə xəbər verir:

"Mömin olub yaxşı işlər görənlər kişi və qadına xoş həyat nəsib edəcək və etdikləri yaxşı əməllərə görə mükafatlarını verəcəyik..." ("Nəhl" surəsi, 97).

Quran əxlaqını yaşamaq insana Allahın izni ilə geniş bir dünyagörüşü, üstün ağıl, doğrunu yanlışdan ayırd etmək qabiliyyəti və hadisələri dərinliklərinə qədər düşünmək gücü qazandırır. Bu xüsusiyyətlərə sahib olmaq isə həyatın hər anında insana mühüm bir üstünlük və rahatlıq verir. Allaha təslim olan və din əxlaqına uyğun yaşayan bir insanın bütün davranışları, hərəkətləri, oturması, qalxması, yeriməsi, hadisələrə münasibəti, şərhləri, izahatları və çətinliklər qarşısında tapdığı həll yolları digər insanlarda olduğundan tamamilə fərqlənir.

İnsanların hər gün etdikləri və qarşılaşdıqları hadisələr bu kitabda Quran əxlaqına uyğun bir həyat yaşayan müsəlmanların baxış bucağından araşdırılıb təhlil ediləcək, müsəlmanların hər gün yaranan müxtəlif hadisə və situasiyalar qarşısında necə davranmasının lazım gəldiyi ortaya qoyulacaq. Məqsəd insanların Quran əxlaqı sayəsində yaşadıkları gözəl həyatı nümayiş etdirmək, bütün insanları üstün bir həyat yaşadan Quran əxlaqına dəvət etməkdir. Şübhəsiz ki, dünyada sıxıntıdan, narahatlıqdan, qəmdən və kədərdən uzaq rahat bir şəraitdə yaşamaq yalnız Quran əxlaqını hər saat, hər an yaşamaqla mümkün olur.

I HİSSƏ

QURAN ƏXLAQINA GÖRƏ MÜSƏLMANIN 24 SAATI

Səhər yuxudan oyanarkən

Quran əxlaqına uyğun şəkildə yaşayan müsəlmanlarla Allahı inkar edənlər arasındakı əsas fərqlərdən biri Allaha iman gətirərək Ondən qorxub çəkinənlərə və vicdanlarını unutmayanlara verdiyi ağıldır (daha müfəssəl məlumat üçün bax: Harun Yəhya, "Qurana görə gerçək ağıl"). İman gətirənlər sahib olduqları ağıl sayəsində inkarçılardan və ya həqiqətləri dərk edə bilməyərək qəflət içində yaşayan insanların mənasız şey və ya təsadüf kimi qiymətləndirdikləri hadisələrin arxasında dayanan hikmətləri dərhal anlayırlar.

Mömin insan səhər oyanarkən ilk andan etibarən gün ərzində qarşılaşdığı və yaşadığı hər bir hadisədə Allahın Quranda bildirdiyi ifadə ilə desək, "**ayələr**"in olduğunu bilir. "Ayələr" Quranda Allahın varlığının, birliyinin və sifətlərinin dəqiq dəlilləri olan hadisələr və varlıqlar mənasında işlədilir. Bu ifadə ilə oxşar bir məna daşıyan digər bir anlayış isə "**iman həqiqətləri**"dir. İman həqiqətləri də "**imana doğru aparan, imana vasitə olan və eyni zamanda iman artırmasını, inkişaf etməsini və möhkəmlənməsini təmin edən**

həqiqətlər" kimi izah edilə bilər. Ancaq bu ayələri və ya iman həqiqətlərini dərk etmək yalnız səmimi bir şəkildə Allaha üz tutan insanlara xas olan bir xüsusiyyətdir. **"Ali-İmran"** surəsinin 190-cı ayəsi buna misal kimi verilə bilər:

"Həqiqətən göylərin və yerin yaradılması, gecə ilə gündüzün bir-birini əvəz etməsi ağıl sahibləri üçün qəti dəlillərdir" ("Ali-İmran" surəsi, 190).

Hər yeni gün iman sahibləri və Quran əxlaqını mənimşəyənlər üçün Allahın varlığının dəlilləri ilə, iman həqiqətləri ilə doludur. Məsələn, gözlərini açaraq yeni günə başlamaq Allahın insanlara verdiyi nemətlərdən və haqqında düşünülməsi vacib olan iman həqiqətlərindən biridir. Belə ki, insan bütün gecə boyunca şüursuz şəkildə yatır. Onun yuxuda keçən uzun saatlara dair xatırlaya biləcəyi yeganə şey yalnız 3-5 saniyəlik yuxulardır. İnsan bu müddət ərzində dünyaya ilə heç bir əlaqəsi olmadan yatır. Onun bədəni ilə ruhu bir-birindən ayrılır. İnsan yatdığı zənn etdiyi bu müddət boyunca əslində bir növ ölüdür. Allah insanların canlarının alındığını Quranda belə xəbər verir:

"Allah canlarını onlar öldüyü zaman, ölməyənlərin canlarını isə yuxuda alar. Ölümünə hökm olunmuş kimsələrin canlarını saxlayar. Digər kimsələrin canlarını isə müəyyən bir müddətə qaytarar..." ("Zumər" surəsi, 42).

"Sizi gecələr yuxuya daldıran, gündüz isə nə etdiyinizi bilən Odur. Sonra O, sizi gündüz oyandırır ki, müəyyən olunmuş vaxt gəlib yetişsin..." ("Ənam" surəsi, 60).

Rəbbimiz yuxarıdakı ayələrdə insanların yuxuda can-

larını aldığını, ancaq daha sonra müəyyən olunmuş ölüm vaxtı gələnə qədər təkrar geri verdiyini bildirir. İnsan yatdığı müddətdə şüurunu və ətraf aləmi dərk etmək qabiliyyətini qismən itirir. Ölümə oxşadılan yuxudan şüurlu və bir gün əvvəlki halına qovuşmuş şəkildə oyanmaq, qüsursuz bir şəkildə görmək, eşitmək və hiss etmək haqqında dərinədən düşünlməsi lazım olan möcüzəvi hallardır. Gecə yatan insan bu bənzərsiz nemətlərin səhər yenidən ona veriləcəyinə əmin ola bilməz. Bundan başqa, insan hər hansı bir fəlakətlə qarşılaşmadan və ya səhhəti ilə bağlı problemi olmadan oyanacağına da əsla əmin ola bilməz.

Günə təzə başlayan mömin bu həqiqətləri düşünür, Allahın onun üzərindəki geniş rəhməti və qoruması üçün Ona şükür edir, yeni günü Allahın razılığını və cənnəti qazanmaq üçün Allahın ona verdiyi bir fürsət kimi qiymətləndirir. Səhər gözünü açdığı andan etibarən Allaha üz tutaraq səmimi bir dua ilə yeni günə başlayır. Gün ərzində Allahın onu da im izlədiyini düşünərək hərəkət edir, Onun rizasını qazanmağa, əmr və tövsiyələrini yerinə yetirməyə çalışır. Allahla yaxın bir əlaqə quraraq səmimi bir dua ilə günə başlayır. Beləliklə, gün ərzində möminin Allahın rizasını unutmaması və ya Onun hədlərini qulaqardına vurması ehtimalı azalır, gün boyunca Allahın onu dünyada imtahan etdiyini bilərək hərəkət edir.

Səmimi qəlbədən Allaha yönəlmiş bir insanın ona verilən nemətlər barədə dərinədən düşünməsi bu nemətləri ona Allahdan başqa heç kimsənin verə bilməyəcəyini dərk etməsinə yardım göstərir. Rəbbimiz insanların bu barədə düşünməsinin vacib olduğunu bir Quran ayəsində belə bildirir:

"De: "Bir deyin görüm, əgər Allah sizin qulaqları-

nızı və gözlərinizi əlinizdən alsa, ürəklərinizə möhür vursa, onları sizə Allahdan qeyri hansı tanrı qaytara bilər..." ("Ənam" surəsi, 46).

Şübhəsiz ki, yuxunu insan üçün istirahət vaxtı edən, səhər isə insana sahib olduğu nemətləri yenidən bağışlayan qüvvə sonsuz bir güc və elm sahibi olan Uca Allahdır. Bu həqiqəti dərk edənlər hər yeni günə başladıkları ilk andan etibarən Allahın yaxınlığını hiss edər və bu bənzərsiz nemətlərə sahib olmağın sevincini yaşayırlar.

Allahın dinindən uzaq yaşayan və bəhs olunan həqiqət barədə düşünməyən insanlar isə sahib olduqları nemətləri heç bir zaman tam şəkildə dərk edə və möminlərin yaşadığı bu sevinci yaşaya bilməzlər. Ümumiyyətlə, səhərin ilk saatlarında isti bir yataqdan qalxmağın çətinliyini, sıxıntısını və ya təlaşını hiss edərlər. Bəziləri hər səhər yerinə yetirməli olduğu işlərdən bezir. Yataqdan qalxmaq istəmir, daha bir dəqiqə artıq yatmaqla yataqdan qalxmaq arasında mübarizə aparırlar. Oyananda əsəbi, gərgin olmaq bu kimi insanlarda çox tez-tez təsadüf edilən əxlaq pozuntusudur.

Nemətlərin sevincini yaşamayan inkarçılar səhər yuxudan oyandıqları andan etibarən hər gün eyni şeyləri etməyin yeknəsəqliyini və yoruculuğunu bir daha yaşayırlar. Yaşayacaqları günün bəlkə də Allahın onlara verdiyi son bir fürsət olmasının fərqudə olmayan, bunu anlamayan digər bir qisim insanlar isə yalnız daha artıq pul qazanmaq, daha yaxşı yaşamaq, yalnız insanların diqqətini cəlb etmək və ya bəyənilmək arzusu ilə yeni günə həvəslə başlayır, tələsə-tələsə hazırlanırlar.

Allahın Quranda bildirdiyi həqiqətləri qulaqardına vu-

ran insanlar günə fərqli tərzdə başlaya bilərlər. Ancaq belələrinin davranışında ortaq bir ağılsızlıq var: Allahın onları yaratdığını, Ona qulluq etmək, Onun rizasını qazanmağa görə məsuliyyət daşdıqlarını və qarşılarındakı günün bunun üçün yeni bir fürsət olduğunu düşünməmək. Allah onların bu halını **"insanların haqq-hesab vaxtı yaxınlaşdı, onlar isə hələ də qəflət içindədirlər və üz döndərilər"** ("Ənbiya" surəsi, 1) ayəsi ilə xəbər verir.

Böyük bir qəflət içində yaşayan bu insanlar çox mühüm bir xətava yol verirlər. Unutmaq olmaz ki, hər səhər insanın dünya həyatında onun üçün müəyyən olunmuş son gününün başlanğıcı ola bilər. İşə və ya məktəbə gedərkən baş verən bir yol qəzası, "gözlənilməz" bir ürək tutması və ya başqa saysız səbəblərə görə ölüm onu hər an yaxalaya bilər. İnsan o halda yuxarıda da bildirdiyimiz kimi, qarşısındakı günü Allahı razı edəcək şəkildə keçirmək üçün nələr edəcəyi barədə düşünməlidir.

Təmizlik edərkən

Səhər oyananda insanın vücudunda meydana gələn dəyişikliklərdə bir çox hikmətlər var. İstəmədiyi halda insanın üzü şişib, saçları çirklənib, bədənində və ağızında arzu edilmez qoxular meydana gəlib. Güzgüdə gördüyü şişmiş üz və dağınıq halı ona nə qədər aciz olduğunu göstərir. Hər bir insan səhərlər mütləq üzünü yumaq, dişlərini fırçalamaq və özünü qaydaya salmaq məcburiyyətindədir. Bu hal Quran əxlaqını mənimsəmiş bir insana özünü digər insanlardan üstün hesab edən bir cəhətin olmadığını və yalnız Allahın hər cür qüsurdan uzaq olduğunu xatırladır.

Bundan başqa, səmimi bir şəkildə Allaha üz tutan bir insan istəmədiyi bir narahatlıq verən halını güzgüdə görəndə gözəl olan şeylərə öz gücü və istəyi ilə nail olmasının mümkün olmadığını çox yaxşı anlayır.

Göründüyü kimi, Allah bəndələrini öz acizliklərini xatırlamaları və Ona üz tutmaları üçün bir çox qüsurlarla yaradıb. İnsanların bədənlərinin və ətraflarının qısa bir müddət içində çirklənməsi buna bir misaldır. Ancaq Allah insanlara bu qüsurları aradan qaldırmaq yollarını da göstərib. Su, sabun kimi müxtəlif imkan və nemətləri onların xidmətinə verib. Allah **"Şübhəsiz ki, hər çətinlikdən sonra bir asanlıq gəlir! Həqiqətən hər çətinlikdən sonra bir asanlıq gəlir!"** ("İnşirah" surəsi, 5-6) ayələri ilə bu həqiqətə də işarə edib. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, nemətlərin yaradılmasındakı bu sirri dərk etmək və buna görə Allaha şükür etmək yalnız üstün bir düşüncəyə və idrak qabiliyyətinə malik olan möminlərə verilmiş bir xüsusiyyətdir.

İstər səhər, istərsə də gün ərzində təmizlik edən bir mömin Allahın ona verdiyi təmizləyici vasitələrə görə şükür edir. Allahın təmizliyi və təmiz insanları sevdiyini bildiyi üçün etdiyi işi bir ibadət hesab edir və Allahın razılığını qazanmağa çalışır. Rəbbimizin "Muddəssir" surəsinin 4 və 5-ci ayələrindəki **"Libasını təmizlə! Pis şeylərdən uzaqlaş!"** şəklindəki əmrini sevərək yerinə yetirir.

Allah insanların təmizlənmək və digər ehtiyaclarını ödəmək üçün göydən su endirdiyini bir ayədə belə bildirir:

"Sizi təmizləmək, şeytanın pisliliklərini sizdən çıxartmaq, ürəklərinizi doldurmaq və ayaqlarınızın

altını möhkəm etmək üçün göydən üstünüzə yağış yağdırırdı" ("Ənfal" surəsi, 11).

Su insan vücudu, əşya və ev təmizliyində lazım olan ən əsas maddədir. Suyun adi gözlə görünən çirkləri və görünməyəcək qədər kiçik olan bakteriyaları təmizləməklə bərabər insana rahatlıq verən başqa bir xüsusiyyəti də var. Su insanda yığılan, ona yorğunluq və halsızlıq hissi verən statik elektrik cərəyanının da bədənə atılmasını təmin edir. İnsan öz bədənində əmələ gələn statik elektriki gözlə görə bilməz. İnsan yuyunanda isə öz üzərində toplanan bu statik elektrikdən xilas olur, bu səbəblə də bütün vücudunda yüngüllük və rahatlıq hiss edir. Yağışdan sonra havada əmələ gələn sərinlik və fərəh hissi də suyun havadakı statik elektriki təmizləməsindən yaranır.

Daim təmiz və səliqəli olmaq Allahın bəyəndiyi bir haldır. Bu həqiqəti diqqətimizi cənnətdəki insanların fiziki təmizliyinə çəkən bəzi ayələrdə də görmək mümkündür.

Allah Quranda cənnətdə olan insanların **"...sədəf içində gizlənmiş inci kimi gözəl"** olduqlarını xəbər verir ("Tur" surəsi, 24).

Allaha iman gətirən insanlar dünyada da cənnətə oxşar bir mühit yaratmaq istəyirlər. Allaha inanan insanlar Allahın cənnətdə vəd etdiyi hər şeyi dünyada da mümkün olduğu qədər yaşamağa çalışır, bu səbəblə də fiziki təmizliklərinə böyük diqqət göstərirlər.

Burada diqqət yetirilməli olan daha bir mühüm məsələ də var. Bəzi insanlar yalnız başqaları ilə birlikdə olarkən və ya özlərini bəyəndirmək məqsədi ilə özlərinə fikir verməyə çalışır, yanlarında başqa adam olmayanda isə

görünürlərinə və təmizliklərinə diqqət vermirlər. Axşama qədər yuyulmamış çirkli bir üzlə, yaxşı qoxumayan ağızla və pijamalarda gəzmək, bütün günü dağınıq qalan yataqları, çirkli qablarla dolu olan mətbəxi adi qarşılamaq bu xətalı məntiqin məhsuludur.

Bu məntiqdə olan insanlar yalnız zahirdən baxılında çirkin sezilməyəcəyi qədər səthi təmizlik edirlər. Bəzi insanlar da yuyunmağı, kirlənən geyimləri, dəsmalları, mələfələri dəyişdirməyi, ütüləməyi və otağı qaydaya salmağı yalnız vaxt itkisi kimi qəbul edir və nəzərəçarpan bir kir əmələ gəlmədikcə təmizlənmirlər. Kirlənəndə çox zaman, xüsusilə də soyuq havalarda yuyunmağa tənbellik edir, bəzən də yalnız saçlarını yumaqla kifayətlənirlər. Kirlənən bədənlərinin narahatlıq verən qoxusunu istifadə etdikləri ətirlə hiss etdirməməyə çalışırlar, amma bu üsul kirli bədənlərini daha çox narahat etməkdən başqa heç nəyə yaramır. Pencəklərində, jaketlərində, şalvarlarında və ya başqa paltarlarında ciddi bir ləkə olmayanda yumurlar. Bundan başqa siqaret, his, yemək və ya tər iyi kimi ağır qoxuların üzərlərinə hopmasını qəbahət hesab etmir və bunu təmizləmək üçün əsaslı bir səbəb görmürlər. Belə bir qeyri-sağlam şərtlər altında yaşamaq bu məntiqi mənimsəyən gənc və ya yaşlı olmasından asılı olmayaraq hər bir insana zərərdən başqa bir şey qazandırmır. Siqaret tüstüsünə bürünmüş şəraitdə yaşamaqdan rəngləri saralır, ciyərləri isə sağlamlığını itirir. Bunlar yalnız bədənlərinə olan zərərlərdir. Bununla bərabər davamlı olaraq dağınıq və natəmiz şəraitdə, özləri kimi baxımsız və kirli insanlarla birlikdə yaşamaq onların psixologiyasına da mənfi təsir göstərir. Uzun müddət gözəl-

likdən, estetikadan, təmizlikdən, incə düşüncədən zövq almayan hissiyyatsız və laqeyd bir əxlaqa sahib olurlar. Bu vəziyyət onların əlbəttə ki, bilərək və istəyərək etdikləri ağılsız seçimin nəticəsidir.

Halbuki Allah müsəlmanları ən gözəl və ən təmiz şəraitləri hazırlamağa sövq edir. Allah inananlara qidalarından və geyimlərindən yaşadıqları şəraitlərə qədər hər şeydə mütləq bir təmizliyi əmr edir:

"Ey insanlar! Yer üzündəki şeylərin təmiz, halal olanlarını yeyin..." ("Bəqərə" surəsi, 168).

"Səndən hansı şeylərin halal edildiyini soruşurlar. De: "Bütün pak nemətlər sizə halal buyrulmuşdur..." ("Maidə" surəsi, 4).

"O peyğəmbər onlara yaxşı işlər görməyi buyurar, pis işləri qadağan edər, təmiz nemətləri halal, mürdar şeyləri haram edər..." ("Əraf" surəsi, 157).

"Yadına sal ki, Biz evi (Kəbəni) insanlar üçün savab və əmin-amanlıq yeri etdik, sizə də: "İbrahimin durduğu yeri namazgah edin!" - dedik. İbrahimə və İsmailə də: "Evimi təvaf edənlər, orada qalıb həmişə ibadətdə olanlar, rüku və səcdə ilə namaz qılanlar üçün təmizləyin! - deyər tövsiyə etdik" ("Bəqərə" surəsi, 125).

"Dedilər: "Qaldığımız müddəti Rəbbiniz daha yaxşı bilir. İndi içərinizdən birini bu gümüş pulunuzla şəhərə göndərin ki, görsün ən təmiz təam hansıdırsa, ondan sizə yemək alıb gətirsin..." ("Kəhf" surəsi, 19).

"Biz həm də ona Öz dərgahımızdan bir mərhəmət

və təmizlik bəxş etdik. O, müttəqi idi" ("Məryəm" surəsi, 13).

Cahil insanların həyat tərzi öz əlləri ilə özlərinə narahatçılıq və qeyri-sağlam şərait hazırladığı halda müsəlmanlar Quran əxlaqına uyğun olaraq axirətdən öncə dünyada da çox gözəl bir həyat yaşayırlar. Cahil insanlar həm özlərinə, həm də ətrafdakılara sıxıntı verən mühit yaratdıqları halda müsəlmanlar hər insanın rahat və sakit yaşayacağı, sağlam və dinc olacağı məkanlarda həyatlarına davam edirlər.

Qisası, mömin Quran əxlaqına uyğun olaraq başqaları üçün deyil, Allahın bəyəndiyi və özünü də təbii olaraq rahat edən bir hal olduğu üçün təmiz olur və özünə fikir verir. Olduğu və yaşadığı məkanı təmizləyərək digər insanlar üçün də rahat bir şərait düzəltməkdən böyük zövq alır, təmizlik məsələsində heç vaxt tənbellik etmir, hər zaman təmiz və qaydada olmaq üçün əlindən gələni edir.

Paltarlarını geyinərkən

Mömin gün ərzində geyəcəyi geyimləri müəyyən edir və onları geyinərkən mühüm bir həqiqəti dərk edir. Bu həqiqət geyimlərin Allahın saysız nemətlərindən biri olması və onların yaradılmasında bir çox hikmətlərin olmasıdır. Bütün insanlar bu nemətlərdən faydalanırlar, ancaq yalnız Quran əxlaqını yaşayan möminlər onlara verilən bu gözəlliyin Allahın bir lütfü olduğunu lazımınca anlayaraq Ona şükür edirlər. Geyimlər möminə dərhal bunları xatırladır: yun, pambıq və ya ipək paltarların, müxtəlif geyimlərin mənbəyi canlılardır. Gündəlik həyatın hər anında istifadə olunan geyim əşyaları bitki və heyvanlardan əldə edilir. Başqa sözlə desək, Allah

ən sadəsindən tutmuş ən yüksəyinə qədər insanın hər cür geyim ehtiyacını ödəyəcək xüsusiyyətlərlə təchiz olunmuş canlıları yaratmasaydı, bəhs edilən məhsullar da olmazdı.

İnsanların bir çoxu bu həqiqətləri anlasalar da sahib olduqları nemətləri Allahı inkar etdikləri və ya qəflətdə olduqları üçün qiymətləndirə və təqdir edə bilmirlər. Doğulduqları andan etibarən ehtiyac duyduqları paltarlar onlara verildiyi üçün geyinmək bu insanlar üçün bir vərdiş halını almışdır. Bu vərdiş də onları bu geyimlərin bir nemət olduğunu xatırlamaqdan və şükür etməkdən ayırır. Halbuki Rəbbimizin dünya üzərindəki nemətləri yaratmasının səbəblərindən biri insanların bu nemətlərə görə Ona şükür etmələridir. O halda Rəbbimizin bizim üçün yaratdığı geyimlərdəki hikmətləri bizə olan faydalarından başlayaraq araşdıraq.

Geyimlər insan vücudunu soyuqdan, günəşin zərərli şüalarından, kənardan gələ bilən zərbələrdən, kəsilmə kimi kiçik təhlükələrdən qoruyan bir qalxan rolunu oynayır. Əgər geyim olmasaydı, həssas bir dəri ilə örtülən insan bədəni yuxarıda sadaladığımız bu cür mənfi hadisələr ucbatından tez-tez zərər görərdi. Bu da insana həm ağrı verər, həm sağlamlığını təhlükə qarşısında qoyar, həm də dərisinin olduqca pis görünməsinə səbəb olardı.

Qoruyuculuq xüsusiyyətinə malik olan geyimlərin yaradılışındakı hikmətlərdən başqa birisini Rəbbimiz Quranda belə bildirir:

"Ey Adəm oğulları! Sizə ayıb yerlərinizi örtəcək bir geyim və bir də bəzəkli libas nazil etdik. Lakin təqva libası daha yaxşıdır. Bu, Allahın ayələrindəndir

ki, bəlkə, onunla öyüd-nəsihətə qulaq asasınız"
("Əraf" surəsi, 26).

Yuxarıdakı ayədən də görüldüyü kimi, geyim insana daha çox estetik bir görünüş verir.

Aydındır ki, əvəzedilməz bir ehtiyac olan geyimlər Allahın bizim istifadəmizə verdiyi son dərəcə mühüm bir nemətdir. Bunu anlayan mömin paltarlarından istifadə edərkən son dərəcə diqqətli və səliqəli davranır. Bu, möminin Allahın ona verdiyi nemətlərə qarşı şükürlü olduğunu əməli surətdə göstərir.

Quran əxlaqının gətirdiyi xüsusiyyətlərə uyğun olaraq hər məsrəfində nizamlı davranan mömin paltar alarkən də eyni cür davranır. Mömin ehtiyac duyduğu, ona yaraşan və münasib olan paltar alır, lazımsız yerə pul xərcləyərək israfçılıq etmir. **"Onlar xərclədikdə nə israfçılıq, nə də xəsislik edər, bu ikisi arasında orta bir yol tutarlar"** ("Furqan" surəsi, 67) ayəsindəki hökmü yerinə yetirir.

Quran əxlaqına uyğun yaşayan bir insanın diqqət etdiyi digər bir məsələ isə paltarların təmiz saxlanmasıdır. Çünki bu, Quranda **"Libasını təmizlə! Pis şeylərdən uzaqlaş!"** ("Muddəssir" surəsi, 4-5) ayələri ilə əmr edilir. Mömin Allahın bu əmrlərini bütün digər əmrlərində olduğu kimi diqqətlə yerinə yetirir, imkan daxilində, əlindən gəldiyi qədər təmiz geyinməyə çalışır.

Quran əxlaqına uyğun yaşayan bir insanın geyinməyə verdiyi əhəmiyyət bununla məhdudlaşmır. Nümunəvi bir əxlaqa sahib olan mömin üçün təmiz geyinməklə bərabər mümkün qədər estetik və münasib geyinmək də önəmlidir. Həmçinin ayədəki **"bəzakli libas nazil etdik"** ("Əraf" surə-

si, 26) ifadəsi ilə geyinməyin estetikaya da uyğun olmasına diqqət çəkilib. Peyğəmbərimizin (s.ə.v.) geyim tərzinin və bu mövzudakı tövsiyələrinin olduğu hədislərdə də örnəklər var. Məsələn, Peyğəmbərimizin (s.ə.v.) nəvəsi Hz.Həsən (r.a.) onun geyim haqqındakı fikrini belə ifadə etmişdir: "Peyğəmbərimiz (s.ə.v.) bizə əldə etdiyimiz ən xoş ətirliəri sürtməyi əmr edərdi".

Peyğəmbərimizin (s.ə.v.) geyim təzi ilə bağlı səhabələrdən biri belə buyurur: "Mən Rəsulullahın (s.ə.v.) üzərində mümkün olan ən gözəl libası gördüm".

Peyğəmbərimiz (s.ə.v.) səhabələrindən hansısa xarici görünüşünə əhəmiyyət verməyəndə və ya onun xarici görünüşü qaydasında olmayanda ona dərhal xəbərdarlıq edirdi. Bu mövzuya aid bir hədis belədir:

"Əynimdə sadə bir libas olduğu halda Rəsulullahın (s.ə.v.) yanına gəlmişdim. Mənə:

"Sənin malın yoxdurmu?" - deyə soruşdu.

"Bəli, var" - deyə cavab verdim.

"Hansı növ maldır?" - deyə soruşdu.

"Hər növ maldan Allah mənə vermişdir" - dedim.

"Elə isə Allah Təala sənə bir mal verdiyi vaxt Allahın verdiyi bu nemətin əsəri və fəziləti sənün üzərində görünməlidir" - deyə buyurdu".

Allah Quran ayələrində geyimlərdən və bəzək əşyalarından üstün bir cənnət neməti kimi bəhs edir. Bu ayələrdən bəziləri belədir:

"Həqiqətən, Allah iman gətirib yaxşı işlər görənləri altından çaylar axan cənnətlərə daxil edəcəkdir. Onlar orada altun və incilərlə bəzənəcəklər (qızıl-

dan və mirvaridən bilərziklər taxacaqlar), orada libasları da ipəkdən olacaqdır!" ("Həcc" surəsi, 23).

"Nazik və qalın ipəkdən libaslar geyib qarşı-qarşıya əyləşəcəklər" ("Duxan" surəsi, 53).

"Onların əyinlərində taftadan və atlasdan (nazik və qalın ipəkdən) yaşıl libaslar olacaq, onlara gümüşdən bilərziklər taxılacaqdır..." ("İnsan" surəsi, 21).

Rəbbimiz bu ayələrdə ipək və atlas libaslardan, gümüş, qızıl və incidən hazırlanmış bəzəklərdən bəhs etmişdir. Bu bəzəklər dünya həyatında cənnətdəkilərin bir bənzəridir. İman gətirən bir insan üçün bu bəzəkləri görmək - bunlara sahib olsun və ya olmasın - onun cənnəti düşünməsi və cənnət həsrətinin artması üçün bir vasitədir. Mömin bunların yaradılmasındakı hikməti görür və bilir ki, dünya həyatında qarşısına çıxan bütün nemətlər müvəqqətidir. Əsl və əbədi olan nemətlər isə axirət yurdundadır:

"İman gətirib yaxşı əməllər edənlərə gəldikdə isə Biz yaxşı işlər görənlərin mükafatını zay etmərik! Onları altından çaylar axan Ədn cənnətləri gözləyir. Onlar orada taxtlara söykənərək qızıl bilərziklərlə bəzənəcək, nazik və qalın ipəkdən yaşıl paltarlar geyəcəklər. O, nə gözəl mükafat, o necə də gözəl məkandır!" ("Kəhf" surəsi, 30-31).

Quran əxlaqına uyğun yaşayan bir insan üçün geyim məsələsində mühüm məqamlardan biri də insanlarla ünsiyyətdə zahiri görünüşün olduqca əhəmiyyətli olmasıdır. Buna görə də mömin insan başqalarını Quran əxlaqına dəvət edərkən öz geyiminə daha artıq əhəmiyyət verir. Mümkün qədər gözəl, təmiz, rahat paltarlar geyinməyə çalışır. Bu hal onun

Allahın əmrlərinə olan diqqətini, digər insanlara olan hörmət hissini göstərir.

Qarşısındakı insanın psixoloji durumunu nəzərə almaq, onun nəyi necə qəbul edəcəyi barədə düşünmək və o insana sonsuz qurtuluşu müjdələyərkən ona ən güclü şəkildə təsir göstərməyə nail olmaq üçün hər sahədə olduğu kimi geyim, səliqə-səhman məsələsində də incə düşüncəli və həssas olmaq yalnız və yalnız Quran əxlaqına uyğun şəkildə yaşayan mömin insanlara xas olan bir xüsusiyyətdir.

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, iman gətirən insan Peyğəmbərimizdən (s.ə.v.) nümunə götürür və istər evində, istərsə də cəmiyyət içində daima təmiz, səliqəli, gözoxşayan paltarlar geyinir, bunu da böyük zövq alaraq və Allahın razılığını qazanmaq üçün edir.

Səhər yeməyi yeyərkən

Allahın düşünmək və dərk etmək qabiliyyəti verdiyi bir mömin səhər yeməyini yemək üçün mətbəxə girəndə ona verilən nemətlərin və qidaların hamısının yaradılmasında bir çox iman həqiqətlərinin gizləndiyini bilir.

Məsələn, ərzaq məhsullarını bişirmək üçün istifadə etdiyi od əslində özü də daxil olmaqla bir çox şeyə zərər verən, hətta yanıb yox olmasına səbəb olacaq bir xüsusiyyətə malikdir. Ancaq od ərzaq məhsullarını yeyilə biləcək bir hala gətirmək (isitmək, çox çeşidli sənaye məhsullarını istehsal etmək...) üçün zəruridir və bu mənada böyük bir nemətdir. Başqa sözlə desək, yer üzündəki hər şey kimi od da insanın xidmətinə verilmişdir. Allah bir ayədə belə bildirir: **"Göylərdə və yerdə nə varsa, hamısını Öz tərəfindən**

sizin ixtiyarınıza qoyan da Odur..." ("Casiyə" surəsi, 13).

Bununla belə od iman gətirən bir insan üçün dünya həyatında həm də cəhənnəm əzablarının bir xatırlatmasıdır. Allah cəhənnəmdə yaşanacaq olayları Quranda təsvir edərkən şiddətli bir oddan bəhs edir. Rəbbimiz inkarçılar üçün yaratdığı cəhənnəm əzabını bəzi ayələrdə belə bildirir:

"O gün onlara cəhənnəm odunda əzab veriləcəkdir" ("Zariyat" surəsi, 13).

"Cəhənnəm odu onların üzünü yandırır. Onlar orada dişləri ağarmış vəziyyətdə dururlar" ("Muminun" surəsi, 104).

"Hər kəs Allaha və Onun Peyğəmbərinə iman gətirməsə, bilsin ki, Biz kafirlər üçün cəhənnəm odu hazırlamışıq!" ("Fəth" surəsi, 13).

Güclü imana sahib olan mömin cəhənnəmdəki bu şiddətli od əzabı barədə düşünəndə onun qəlbindəki Allah qorxusu daha da artır. O, Allaha dua edir və cəhənnəm odundan Ona sığınır.

Səmimi və təmənnəsiz şəkildə düşünən bir insan üçün səhər yeməyi süfrəsindəki ərzaqlarda da bir çox hikmətlər var. Çörək, bal, süd, pomidor, bibər, zeytun, yumurta, çay, qəhvə kimi dadları, qoxuları, qidalılıq dəyərləri, rəngləri fərqli ərzaqların hər biri bir nemətdir. Bunlar bədəni onun ehtiyac duyduğu zülallar, amin turşuları, karbohidratlar, yağlar, vitaminlər, minerallar və mayelərlə təmin edirlər. Sağlam bir həyat yaşaya bilmək üçün lazımı qaydada və müntəzəm qidalanmaq lazımdır. Ancaq bu iş çətin, üzücü və ağır deyil, insanın xoşuna gələn bir haldır. Yeməklər, içkilər, meyvələr, tərəvəzlər, tortlar, pirojnalar, şirniyyatlar həm insanın hər cür

qida ehtiyacını ödəyir, həm də ona böyük bir zövq verir.

Bu sadaladıqlarımız əslində bütün insanların çox yaxşı bildiyi, dünyaya gəldikləri gündən bu günə qədər 24 saat ərzində qarşılaşdıqları kiçik təfərrüatlardır. Ancaq insanların bir çoxu Rəbbimizin gündəlik həyatda bizim ixtiyarımıza verdiyi bu gözəlliklər haqqında lazımınca düşünmürlər. Hər birini vərdiş əsasında qiymətləndirir, onların nə qədər dəyərlili olduqlarının fərqi vermirlər.

Lakin hamısı bir-birindən ləziz olan qidalar və içkilər insan vücuduna müxtəlif faydalar verən xüsusiyyətlərə malikdir və onların hamısının yaradılışında böyük hikmətlər var. Məsələn, bal bir neçə qramlıq bir vücuda sahib olan arılar tərəfindən möcüzəvi bir şəkildə hazırlanır (ətraflı məlumat üçün Harun Yəhyanın "Bal arısı möcüzəsi" adlı kitabına baxa bilərsiniz). Bal istər tərkibində olan vitamin və minerallara, istərsə də istehsal xüsusiyyətlərinə görə insanlar üçün bir şəfa mənbəyidir. Rəbbimiz balın bu xüsusiyyətini və arıya bal hazırlamağı ilham etdiyini Quranda belə bildirir:

"Rəbbin bal arısına belə vəhy etdi: "Dağlarda, ağaclarda və insanların qurduğu çardaqlarda özünə evlər tik; sonra bütün meyvələrdən ye və Rəbbinin sənə göstərdiyi yolla rahat get! Onların qarınlarından insanlar üçün şəfa olan müxtəlif rəngli bal çıxar. Şübhəsiz ki, bunda da düşünüb dərk edənlər üçün bir ibrət vardır!" ("Nəhl" surəsi, 68-69).

Balın necə yaranması barədə düşünən mömin ondakı yaradılış möcüzəsini anlayır, balın əsasını təşkil edən çiçəklərin və meyvə tumurcuqlarının, nektarı bala çevrilən arıların və bal kimi bənzərsiz bir qidanın təsadüfən var olmadığını o

an dərk edir. Bütün bunlar isə onun Allaha olan yaxınlığını artırır.

Bundan başqa, kiçik bir arının Rəbbimizə olan itaəti də bir iman həqiqətidir. Mömin ağılı və şüuru olmadığı halda qüsursuz bir nizamla heç dayanmadan işləyən bal arısının gördüyü qüsursuz işləri Allahın izni və istəyi ilə həyata keçirdiyini düşünüb anlayar.

Allah insanlara onların faydalanması üçün verdiyi ət, süd, pendir, kərə yağı, yumurta kimi heyvan mənşəli qidalardan bir nemət kimi əhəmiyyətini "Muminun" surəsində belə bildirir:

"Həqiqətən, heyvanlarda da sizin üçün bir ibrət vardır. Biz onların qarınlarında olandan sizə içirdirik. Onlarda sizin üçün daha bir çox mənfəətlər də vardır Həm də onlardan yeyirsiniz!" ("Muminun" surəsi, 21).

Bu ayədə insanların heyvanlardan əldə etdiyi faydalar barədə danışılarkən "qarınlarında olandan" bəhs edilir. Məsələn, bir inəyin qarında onun yediyi qidalar, içdiyi su, damarlarında axan qan, daxili orqanları və həzm olunan qidalardan artıq qalanlar olur. Bu qədər qarışıq maddənin içindən ağappaq bir rəngdə, tərtemiz və gözəl qoxulu, insana faydalı olan bir mayenin, yəni südün çıxması isə əslində böyük bir möcüzədir. Üstəlik içində tullantı sayılan maddələrin də olduğu bir yerdə olmasına baxmayaraq süd ən sağlam şərtlər altında hazırlanır.

Allahın üstün elminin digər bir göstəricisi isə ağ rəngdə olan südün hazırlandığı xammalın yalnız yaşıl ot olmasıdır. Ancaq süd verən heyvanlar vücudlarında Allahın

yaratdığı mükəmməl sistemlərlə qatı və yaşıl bir maddədən duru və ağ bir maddə əmələ gətirirlər. Rəbbimiz südün yaranmasını Quranda belə bildirir:

"Şübhəsiz ki, davarda (sağmal heyvanlarda) da sizin üçün bir ibrət vardır. Biz onların qarınlarındakı qanla ifrazat arasında olan təmiz südü sizə içirdirik. O, içənlərin boğazından rahat keçər" ("Nəhl" surəsi, 66).

Bildiyimiz kimi, süd insanın ehtiyac duyduğu bir çox maddələrdən ibarət olan zəngin bir qidadır və o, həm uşaqların, həm də yetkin insanların qidalanmasında həyati əhəmiyyətli rol oynayır.

Heyvanlardan əldə etdiyimiz digər bir qida özü kiçik, ancaq qidalandırma dəyəri yüksək olan yumurtadır. Zülal, vitamin və mineral bazası olan yumurtanın əmələ gəlməsi başqa bir möcüzədir. Heç bir şüura sahib olmayan toyuq özünün buna ehtiyacı olmamasına baxmayaraq hər gün yumurta hasil edir və hasil etdiyi yumurtanı mükəmməl bir örtüklə - qabıqla qoruyur. Yumurta qabığının elə öz içindəki mayenin ətrafında necə mükəmməl bir şəkildə əmələ gəldiyi və ya bir qapağı olmadığı halda mayenin qabığın içinə necə yerləşdirildiyini düşünmək iman sahibi olan bir insanın Allahın yaratma sənətinə duyduğu heyranlığını artırır.

Yenə səhər yeməyinin vazkeçilməz içkilərindən olan çay bir bitkidən əldə edilir. Bu bitkinin yarpaqları müəyyən proseslərdən keçirildikdən sonra gözəl qoxulu və insanın yuxusunu qaçıran xüsusiyyətə sahib bir içki halına gətirilir. Çay da daxil olmaqla eyni torpaqdan çıxan minlərlə bitki növü onları yaradan Allahın sonsuz güc, elm və mərhəmətini nü-

mayış etdirir. Rəbbimizin "Ənam" surəsinin 141-ci ayəsində bildirdiyi kimi, **"Yer üzərinə sərilmiş və sərilməmiş bağ-bağatlı, dadları müxtəlif xurmanı və taxılı, bir-birinə bənzəyən, həm də bənzəməyən zeytunu və narı yaradan Odur..."**

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Allah yaratdığı sonsuz nemətlərdən insanlara istədiyi qədər ruzi verir. Allah insanları dünya həyatında varlıqla və kasıblıqla sınaıyır, bu sınaqlar qarşısında gözəl əxlaq göstərənlərdən razı olur, onları sonsuz cənnət nemətləri ilə mükafatlandıracağını Quranda bildirir. Məsələn, bəzi insanların səhər yeməyi süfrəsi cürbəcür yeməklərlə dolu olduğu halda bəzisinə yalnız bir neçə növlə ruzi verilir. Ancaq mömin imkanları nə olursa olsun hər zaman Allahın razı olacağı şəkildə hərəkət edir və Ona bütün səmimiyyəti ilə şükür edir. Varlıdırsa, buna görə lovğalanmır, təkəbbür göstərmir, həddini aşmır. Əgər kasıbdırsa, buna görə hətta azacıq da olsa kədərlənmir və bunun sıxıntısını yaşamır.

Mömin Allahın onu sınaadığını və dünya həyatındakı hər şeyin müvəqqəti olduğunu anlayır. Həmçinin Allah Quranda insanları xeyirlə və şərlə sınaacağını **"...Biz sizi şərlə və xeyirlə imtahana çəkərik. Və siz ancaq bizim hüzurumuza qaytarılacaqsınız!"** ("Ənbiya" surəsi, 35) ayəsi ilə bildirir. Bu səbəblə Quran əxlaqına uyğun yaşayan bir insan ona verilən nemətlərin deyil, nemətlərin müqabilində nümayiş etdirdiyi davranışının Allah dərgahında bir əvəzinin olduğunu bilir. Mömin insan imkanları məhdud olsa da Allaha qəlbən şükür edir. Allah Quranda səmimiyyətlə şükür edənlərə nemətlərini artıracığını bildirmiş, nankorluq edənlə-

rə isə əzabının şiddətli olduğunu xatırlatmışdır:

"Yadınıza salın ki, o zaman Rəbbiniz bunu bildirmişdi: "Əgər şükür etsəniz, sizə artıracığam. Yox, əgər nankorluq etsəniz, Mənim əzabım, həqiqətən, şiddətlidir!"" ("İbrahim" surəsi, 7).

Ətrafdakı qüsursuz yaradılış dəlilləri barədə düşünən insan bunları asanlıqla yeyə bilməsi üçün yaradılmış olan ağızının quruluşundakı və funksiyalarındakı hikmətləri də görür. Belə ki, insanın yemək yeyə bilməsi üçün onun dodaqları, dişləri, dili, çənə sümüyü, tüpürcək vəziləri, milyardlarla hüceyrəsi bir harmoniya şəklində fəaliyyət göstərir. Burada söhbət elə bir mükəmməl təşkilatdan gedir ki, bir çox proseslər bir anda heç bir qüsurluq olmadan həyata keçirilir. Dişlər qidamı qoparıb parçalayarkən dil dayanmadan onu təkrar-təkrar çeynəməsi üçün dişlərin arasına daşıyır. Çənə sümüyü sahib olduğu güclü əzələlərin köməyi ilə dişlərin qidamı çeynəməsinə kömək edir və dillə ahəngdar bir şəkildə hərəkət edir. Dodaqlar isə yeməyin çölə çıxmasını üçün qapı rolunu oynayır.

Bundan başqa, bu orqanların hər birini əmələ gətirən parçaların öz içərisində də qüsursuz bir işbirliyi var. Məsələn, dişlərin hər biri yerləşdiyi yerə və quruluşuna görə qoparma, çeynəmə kimi vəzifələri yerinə yetirməlidir. Bütün dişlər yerlərinə və vəzifələrinə uyğun və nizamlı bir şəkildə sıralanmış, hamısı qarşısındakı dişlərlə ortaq bir şəkildə fəaliyyət göstərə biləcəkləri qədər uzanmış və sabit bir boyda qalmışdır.

Əlbəttə, bu orqanlar ağıla və şüura malik deyillər, onların öz aralarında ortaq qərara gəlib işbirliyi qurmasından

söhbət belə gedə bilməz. Yuxarıda qısaca bəhs edilən xüsusi və üstün nizamlanma təsadüflər nəticəsində də əmələ gələ bilməz. Çünki hər parçanın müəyyən bir məqsədə görə tam olması lazımınca planlaşdırılmışdır. Şübhəsiz ki, bu möhtəşəm plan **"Hər şeyi yaratmış və onu tətbiq etmiş"** ("Furqan" surəsi, 2) olan Rəbbimizə aiddir. Allah bunların hamısını insanın rahat və zövq alacaq şəkildə yemək yeməsini təmin etmək üçün yaratmışdır.

Möminin haqqında düşündüyü digər bir məsələ də mətbəxdəki yeməklərin qoxularının və dadlarının heç bir çətinlik çəkmədən hiss etməsidir. Bu, insanın malik olduğu mükəmməl sistemlər sayəsində mümkün olur. Dad və qoxu-bilmə duyğuları bir ömür boyu dayanıb dincəlmədən və heç bir xəta etmədən onun adından fəaliyyət göstərir. Üstəlik bunlar üçün hər hansı bir əvəz ödəməmiş, belə bir bacarığı əldə etmək üçün heç bir təhsil almamış, xüsusi bir cəhd göstərməmişdir.

İnsan əgər dadbilmə sistemi ilə təchiz edilmiş olmasaydı, bu halda çeşid-çeşid yeməklərin, şirniyyatların, ətlərin, balıqların, tərəvəzlərin, şorbaların, salatların, pirojnaların, çörəklərin, meyvələrin, içkilərin, mürəbbələrin, dondurmaların şübhəsiz ki, heç bir mənası olmazdı. Bundan başqa, bunlar ləzzətli olmaya, dadsız, yavan, naxoş, mədə bulandırıcı və ya narahatedici ola bilərdi. Şübhə yoxdur ki, dadlar və dadbilmə sistemi insan üçün xüsusi olaraq yaradılmışdır. Allah gözəl və təmiz qidaları insanlar üçün yaratdığını Quranda belə bildirir:

"Sizin üçün yeri məskən, göyü tavan edən, sizə surət verən, surətlərinizi gözəlləşdirən, sizə təmiz nemətlərdən ruzi verən Allahdır! Bu sizin Rəbbiniz

olan Allahdır. Aləmlərin Rəbbi olan Allah nə qədər ucadır!" ("Mömin" surəsi, 64).

Şübhəsiz ki, düşünən və ağıllı insanlar üçün hər dad Allahı lazımcına qiymətləndirməyə, Onu minnətlə xatırlamağa, Onu ucaltmağa və Ona şükür etməyə bir vasitədir. Ləziz yemək və içkilərin hamısının Allahdan bir nemət olduğunu bilən mömin də hər dəfə süfrəyə əyləşəndə bunların haqqında düşünür və Rəbbimizə şükür edir. Allah Quranda belə bildirir:

"Ölü torpaq onlar üçün bir dəlildir. Biz onu dirildir, oradan dənələr çıxardırıq, onlar da ondan yeyirlər. Biz orada xurma və üzüm bağları əmələ gətirir, bulaqlar qaynadırıq ki, onların meyvələrindən və öz əlləri ilə becərdiklərindən yesinlər. Hələ də şükür etməzlər?" ("Yasin" surəsi, 33-35).

"Məgər Bizim Öz əllərimizlə onlar üçün davarlar yaratdığımızı və özlərinin də onlara sahib olduqlarını görmürlərmi?! Bunları onların ixitiyarına verdik. Onlardan mindikləri də var, ətini yedikləri də. Onların mənfəətləri və içəcəkləri də var. Hələ də şükür etməzlərmi?" ("Yasin" surəsi, 71-73).

Bəzi insanlar isə onların ehtiyaclarını həyatları boyunca mükəmməl bir şəkildə ödəyən, fərqli qoxulara və dadlara sahib olan ləzzətli qidalardan istifadə etmələrinə baxmayaraq son dərəcə mühüm olan bəzi həqiqətlər barədə heç düşünmürlər. Bu bənzərsiz nemətləri Allahın onlar üçün xüsusi olaraq yaratdığını və onlara bəxş etdiyini, bunlara görə Allaha şükür etməyin vacib olduğunu dərk etmirlər. Halbuki bu, çox yanlış bir davranışdır. İnsanlar unutmamalıdır ki, on-

lar axirətdə Allaha şükür edib-etmədikləri barədə sorğu-sual olunacaqlar.

Burada mühüm bir məqamı da qeyd etmək lazımdır: mömin insan öz bədəninin Allahın ona verdiyi bir əmanət olduğunu, bu bənzərsiz nemətə ən yaxşı qulluq etməyə cavabdeh olduğunu və buna görə sağlam qidalanmanın lazım gəldiyini anlayır. Saleh əməllər etməsi üçün sağlam olmasının, bunun üçün də lazımı və nizamlı şəkildə qidalanmağın lazım olduğunu bilir. Vücudunda 100 trilyon hüceyrənin inkişaf etməsi, yeniləşməsi və nizamla çalışması üçün bütün qidalardan ehtiyacını ödəyəcək qədər istifadə etməsinin zəruri olduğunu bilir. Buna görə də istər səhər yeməyində, istərsə də gün ərzində təmiz, sağlam və təbii qidalardan istifadə edir, nə qədər cəlbedici və ya ləzzətli görünsə də zərərli qidalardan çəkinir, bu məsələdə tənbellik və biganəlik də etmir. Məsələn, orqanlarının fəaliyyətinin, vücudunun zəhərli maddələrdən təmizlənməsinin, bitkinliyinin, yorğunluğunun aradan qaldırılmasının suya bağlı olduğunu bilir və gün ərzində qaydasınca su içməyə diqqət yetirir. Peyğəmbərimiz (s.ə.v.) də suyun əhəmiyyətinə bir neçə dəfə diqqət yetirmişdir. Məsələn, bir səfər zamanı bir yerdə dayanmış və yanındakılardan su istəmişdi. Əlini və üzünü yuduqdan sonra sudan içmiş və yanındakı səhabələrinə də "Siz də üzünüzə, boynunuza bir az su tökün" demişdi. Peyğəmbərimiz (s.ə.v.) su içdikdən sonra belə dua etmişdi: "Rəhməti ilə suyu dadlı yaradan, acı və duzlu yaratmayan Allaha həmd olsun".

Yolda gedərkən

Səhər yeməyini yeyən və hazırlıqlarını tamamlayan insanları iş yerlərində, məktəblərində və ya fərqli şəraitlərdə müxtəlif işlər gözləyir. İnsanların bir çoxunun axşam düşməzdən əvvəl müəyyən işləri olur. Allah Quranda bunu **"...gündüz sənin uzun-uzadı davam edən işlərin vardır"** ("Muzəmmil" surəsi, 7) və **"...gündüzü də həyat yaradan Odur"** ("Furqan" surəsi, 47) şəklində bildirir.

Mömin qarşısındakı hər günü Allahın razılığını, sevgisini və cənnətini qazanmaq və xeyirli işlər görmək üçün yeni bir fürsət kimi görür. İşləri nə qədər çox olsa da Allahın razılığını qazanmağı bir an belə unutmur. Mömin insan Hz.Süleymanın **"...Ey Rəbbim! Mənə mənim özümə və ata-anama ehsan buyurduğun nemətə şükür etmək, Sənin razı qalacağın yaxşı iş görmək üçün ilham ver! Və məni Öz mərhəmətində saleh bəndələrinin zümrəsinə daxil et!"** ("Nəml" surəsi, 19) ayəsində bildirilən duasını özünə nümunə götürür və gün ərzində görə biləcəyi işləri Rəbbimizin ona ilham etməsini diləyir.

İşə, məktəbə və ya universitetə getmək üçün evdən çıxan hər kəs əslində barəsində düşünmək lazım gələn bir çox varlıq və hadisələrlə üz-üzə qalır. İnsanın gördüyü hər bir iş Allahın elmi daxilində və Onun izni ilə baş verir. Bu həqiqəti ağılından çıxarmayan mömin başını yuxarı qaldıranda göy üzünün mükəmməl bir şəkildə yaradıldığını görür. **"Göyü qorunub saxlanılan bir tavan etdik..."** ("Ənbiya" surəsi, 32) ayəsinin təcəllisi ilə qarşılaşdığını anlayır.

Göy üzünün **"qorunmuş tavan"** olma xüsusiyyəti

onun sahib olduğu atmosferdən qaynaqlanır. Yer kürəsini əhatə edən atmosfer canlı aləmin davam etməsi üçün həyati əhəmiyyətli prosesləri yerinə yetirir. Atmosfer kosmosdan gələn və canlılar üçün zərərli olan şüaları filtdən keçirir. Yerə doğru yaxınlaşan böyüklü-küçüklü bir çox meteoritləri əridərək onların Yerə və canlılara zərər verməsinə mane olur, Yeri kosmosun təxminən mənfi 270 dərəcəlik dondurucu soyuğundan qoruyur. İnsanların bir çoxu bunu lazımınca qiymətləndirməsələr də Allah həyat üçün ideal bir mühit yaratmış və onları göy üzündən gələn təhlükələrdən qorumuşdur.

Allah göyü müşahidə edən bir möminin harmonik və qüsursuz yaradılış dəlillərini qısa müddətdə anlayacağını Quranda belə bildirir:

"Yeddi göyü qat-qat yaradan da Odur. Sən Rəhmanın yaratdığında heç bir uyğunsuzluq görməzsən. Bir gözünü qaldırıb bax, heç orada bir yarıq görə bilərsinizmi?! Sonra gözünü qaldırıb iki dəfə bax. Göz orada zəif, yorğun düşərək yenə də sənə tərəf qayıdacaqdır!" ("Mülk" surəsi, 3-4).

Allah göylərin və yerin yaradılışında buna imani bir dərinliklə baxanlar üçün dəlillər olduğunu Quranda belə xəbər verir:

"Məgər onlar başlarının üstündəki göyə baxıb onu necə yaratdığımızı, necə bəzədiyimizi və orada heç bir yarıq olmadığını görmürlərmi?! Eləcə də yeri necə döşədiyimizi, orada möhkəm duran dağlar yaratdığımızı, hər cür gözəl növdən yetişdirdiyimizi görmürlərmi?! Dönüb qayıdan hər bir bəndə üçün

**ibrət dərsi və öyüd-nəsihət olsun deyə etdik"
("Qaf" surəsi, 6-8).**

Baxışlarını göy üzündən yerə çevirən mömin başqa bir yaradılış dəlili ilə qarşılaşır. Üzərində arxayın yeridiyi yerin altı maqma deyilən bir "**alov təbəqəsi**" ilə örtülüb. Üstəlik yer qabığı son dərəcə incədir, yəni bu alov insanın haradasa elə ayaqlarının altındadır. Belə ki, yer üzü qabığının bütün yerə nisbətən qalınlığı bir alma qabığının bütün almaya nisbətən qalınlığına bənzədilə bilər. Bu həqiqətləri ağılından keçirən mömin yerin və yer üzərindəki bütün canlıların Allahın izni ilə, Onun yaratdığı qüsursuz bir tarazlıq sayəsində yaşadıklarını və təhlükəsiz bir şəraitdə həyatlarına davam etdiklərini bir daha anlar.

Dünyaya hikmət gözü ilə baxan möminlər ətrafdakı gözəllikləri və yaradılış möcüzələrini o an dərk edirlər. Məsələn, havada süzən quşlar, dükanın vitrinini bəzəyən və cəlbedici rənglərə sahib olan meyvələr, şirniyyat mağazasından yayılan qoxular Allahın nemətləri olduğu üçün bir möminə digər insanların dərk edə bilmədiyi mənalar ifadə edir.

Küçədə yeri-yerkən qarşısına çıxan saysız "dəlillər" barədə düşünən mömin digər tərəfdən də öz davranışlarına diqqət yetirir. Məsələn, o, şişirtmə və riyakarlıqdan uzaq bir şəkildə yeriyir. Çünki Allah "**Yerişində müvazinət gözlə...**" ("Loğman" surəsi, 19) ayəsi ilə təvazökar bir yerləşmə şəklinin doğru olduğunu xəbər verir. Təvazökar olan insan Allahın əmrinə itaət edərək bütün davranışlarında olduğu kimi yerləşmədə də orta bir yol tutmaqla Allah dərğahında da, möminlərin gözündə də mötəbər bir mərtəbəyə gəlir.

Möminlər insanı yaradanın və ona bütün xüsusiyyətlərini verənin Allah olduğunu bilirlər. Ancaq Quran əxlaqından uzaq yaşayan insanlar bu həqiqəti qulaqardına vurur və məlik olduqları xüsusiyyətlərin özlərinə aid olduğunu düşünürlər. Gözəlliklərini, zənginliklərini, bilikli və bacarıqlı olmalarını özlərinə aid edən bu insanlar lovğalanır, təkəbbür göstərirlər. Təkəbbür göstərdiklərinə görə də insanları əzmək və onlara öz üstünlüklerini göstərmək istəyirlər. Bu düşüncələri özünü bütün sözlərində və davranışlarında göstərdiyi kimi öz əksini yerləşlərində də tapır. Halbuki hər bir insan Allahın üstün elmi və qüdrəti qarşısında acizdir, həyatının hər anında Allaha möhtacdır. Allah bu həqiqəti dərk etməyən insanlara Quran ayələri ilə xəbərdarlıq edir, təkəbbür göstərməyi Quranda belə yasaqlayır:

"Adamlardan təkəbbürlə üz çevirmə, yer üzündə lovğa-lovğa gəzib dolanma. Həqiqətən, Allah heç bir özündən razını, lovğalanıb fəxr edəni sevməz!" ("Loğman" surəsi, 18).

"Yer üzündə təkəbbürlə gəzib dolanma. Çünki sən nə yeri yara bilər, nə də yüksəlib dağlara çata bilərsən" ("İsra" surəsi, 37).

Quran əxlaqını yaşayan bir insan acizliyini, Allahın izni ilə yaşadığını, sahib olduğu hər şeyi verənin kainatın tək sahibi olan Allah olduğunu həmişə bilir. Hər zaman bu düşüncə ilə yaşadığı üçün də ətrafındakı hər bir hadisəni Qurana görə qiymətləndirir.

Ayındır ki, insan gün ərzində yeriyərək həddindən artıq məsafə qət edə bilməz. Yerimək qısa məsafələr üçün asan bir proses və Allahın insana verdiyi böyük bir nemətdir.

Ancaq insanın uzun bir məsafəni yeriməyə gücü çatmaz, müəyyən bir vaxtdan sonra onun bədəni yorulur və daha artıq yeriməsinə imkan vermir. Qullarının bu acizliyini bilən Allah asan bir şəkildə mənzilbaşına çatmaq üçün onları aparacaq heyvanlar və minik vasitələri yaradıb. Allahın Öz qullarına qarşı mərhəmətinin və şəfqətinin göstəricisi olan bu böyük lütfünün xəbər verildiyi Quran ayələrindən bəziləri belədir:

"Onlar sizin yüklərinizi özünüzü yormadan çata bilməyəcəyiniz bir ölkəyə daşıyrlar. Həqiqətən, Rəbbin şəfqətlidir, mərhəmətlidir! Sizin minməyinizdən ötrü, həm də zinət üçün atı, qatırı və uzunqulağı, hələ sizin bilmədiyiniz neçə-neçə şeylər də yaradacaqdır" ("Nəhl" surəsi, 7-8).

"...Və O Allah ki, ciftlər xəlv etdi, səvar olduğunuz gəmiləri və heyvanları yaratdı" ("Zuxruf" surəsi, 12).

"Məgər Allahın yerdə olanları, dənizdə Onun əmrilə üzən gəmiləri sizə ram etdiyini və Onun izni olmadan yerə düşə bilməməsi üçün göyü tutub saxladığını görmürsənmi? Həqiqətən, Allah insanlara şəfqətlidir, mərhəmətlidir!" ("Həcc" surəsi, 65).

Allah dəmir və polad kimi metallar və müxtəlif imkanlar yaradıb, insanlara bunlardan istifadə edərək müxtəlif minik vasitələri düzəltməyi ilham edib. İnsanlar da Allahın izni ilə maşın, avtobus, qatar, gəmi, təyyarə kimi minik vasitələri yaradıblar. Beləliklə də Rəbbimiz insanların gücünün çatmayacağı yolçuluqları onlara asanlaşdırıb. İnsanların vəzifəsi isə onlara verilən bir minik vasitəsinə minərkən bu nemətlərin müqabilində Allahı xatırlamaq, Onun adını ucalt-

maq və Ona şükr etməkdir. Allah bunu Quranda belə bildirir:

"Ona görə ki, onları minəsiniz, sonra minib oturduğunuz zaman Rəbbinizin nemətini yada salaraq deyəsiniz: "Bunları bizə ram edən Allah pak və müqəddəsdir! Bizim onlara gücümüz çatmazdı" ("Zuxruf" surəsi, 13).

Bu günkü kommunikasiya, rabitə və minik vasitələri keçmişlə müqayisə edilməyəcək qədər sürətli və rahat bir şəkil alıb. Quran əxlaqına uyğun yaşayan bir insan üçün bunların barəsində düşünmək həm Allaha yaxınlaşmaq, həm də nemətlərə görə səmimi bir şəkildə Ona şükür etmək üçün əhəmiyyətli yollardan biridir.

Mömin insan bir minik vasitəsində səyahət edərkən də yenə Allahı düşünür. Yandakı avtomobili idarə edən adam, maşının rəngi, modeli, ətrafındakı digər avtomobillər və insanlar, onların hərəkətləri, yol boyu düzölmüş binalar, binaların şəkilləri, şüşələri, tablolar, tablolardakı yazılar - bunların hamısı Allahın müəyyən ölçüdə yaratdığı detallardır. Allah bu həqiqəti insanlara **"Şübhəsiz ki, Biz hər şeyi müəyyən ölçüdə yaratdıq"** ("Qəmər" surəsi, 49) ayəsi ilə xəbər verir.

Allah yalnız bir insan üçün deyil, yer üzündəki milyardlarla insan üçün onların hər an qarşılaşacaqları hər şeyi yaradır. Quran əxlaqına uyğun yaşayan bir insan üçün bunların haqqında düşünmək həmin insanın Allahın hər an onun yanında olduğunu, onun hər hərəkət və davranışını gördüyünü bilərək hərəkət etməsinə səbəb olur. Mömin insan bütün gün ərzində bu həqiqət barədə düşündüyündən nə bir çətin-

lik, nə də başına gələn hər hansı bir sıxıntı onun Allaha olan təslimiyyətli davranışlarını dəyişdirmir.

Bəzi insanlar isə axsama kimi görünən kiçik bir hadisəyə belə dözə, səbir edə bilmir, hətta bəzən özlərindən çıxır, tarazlıqlarını itirirlər. Yol hərəkətinin pozulması və ya diqqətsiz bir sürücü belə adamların o an əsəbiləşib qışqırmasına, çığırbağırmasına səbəb ola bilər. Yolda bir tıxac yarananda gözləməyə səbri çatmır, buna etiraz əlaməti olaraq dayanmadan signal verməyə başlayır, bununla da digər insanlar da narahat edirlər. Bu kimi insanların belə mənfi davranışlarının səbəbi isə onların hər şeyin Allahın nəzarətində olmasını tamamilə unutmalarıdır.

Quran əxlaqından üz çevirən bir insan üçün mənzilbaşına çatmaq, kommunikasiya və rabitə bir nemət deyil, bir çətinlik, bir bəla halına gəlir. Məsələn, yolda gedərkən qarşıya çıxan çala-çuxurlar, yol hərəkətinin pozulmasına və tıxacların yaranmasına səbəb olan amillər, ani yağan güclü bir yağış və bir çox başqa problemlər bütün günü onun ağılını məşğul edir. Bu boş düşüncələrin isə ona nə dünya həyatında, nə də axirətdə heç bir faydası yoxdur. Bir çox insanlar iddia edirlər ki, onların dərinədən düşünməsinə mane olan səbəb yer üzərində mübarizə aparmaq məcburiyyətində olmalarıdır. Onlar yemək, təmizlik, səhhətlə bağlı ehtiyaclarını təmin etməyə vaxt ayırdıqları üçün Allahın varlığı və yaradılış dəlilləri üzərində düşünməyə vaxt ayıra bilmədiklərini söyləyirlər. Halbuki bu iddialar əsl həqiqətdən yayınmaqdan, mətləbdən sadəcə olaraq qaçmaqdan başqa bir şey deyil. İnsanın vəzifə və problemləri ilə onun düşünməsinin heç bir bağlılığı yoxdur. Çünki Allahın razı olması üçün

yaradılış dəlilləri, tale, axirət, ölüm, dünyada Rəbbimizin verdiyi nemətlər barədə düşünən insan yanında Allahın köməyini tapacaq. Görəcək ki, özü üçün problem olan bir çox məsələlər bir-birinin ardınca asanlıqla həll olunur, düşünməyə isə çoxlu vaxt ayıra bilir.

Mömin bir gün ərzində qarşılaşdığı hər bir şəraiti yarıdan qüvvənin Allah olduğunu heç bir zaman unutmur. Bunların yaradılmasındakı məqsəd isə gözəl bir şəkildə səbr etmək və ya məsələ, əgər imkanı varsa, yolda tıxacın əmələ gəlmə səbəbini ortadan qaldırmağa çalışmaqdır. Bəzi insanlar kimi əsəbiləşmək, qışqırmaq, çığır-bağır salmaq, mübahisə etmək insanın həm özünə, həm də başqalarına zərər verən mənasız və yanlış davranışlardır.

İnsanların səbir etmək məsələsində sınıandıqlarını anlaması üçün çox böyük ağrı-acılar, böyük faciəvi hadisələr gözləməsi səhvdir, çünki Allah insanı gün ərzində bir çox irili-xırdalı hadisələrlə imtahan edir. İnsanlar gün ərzində nəqliyyat çətinliyi, yoldakı tıxac, bir yerə gecikmək kimi adama sıxıntı verən hadisələrlə, kiçik qəzalarla da bu şəkildə sınıanırlar. Ancaq Quran əxlaqına uyğun yaşayan insanlar bu hal qarşısında heç bir sıxıntı duymadan, şikayət etmədən səbir edirlər. Necə ki, Allah Quranda möminlərin xüsusiyyətlərindən birinin də həmin sıxıntılar qarşısında səbir etməkdən ibarət olduğunu bildirir:

"O kəslər ki, Allahın adı çəkiləndə qəlbləri titrəyər, üz verən müsibətlərə səbr edər, namaz qılar və onlara verdiyimiz ruzidən sərf edərlər" ("Həcc" surəsi, 35).

Mömin insan yol hərəkətində meydana gələn qəzalar-

la qarşılaşanda da təmkinlidir və təvəkkül edir. O, belə bir halda yaşadığı hadisəni yaradan qüvvənin Allah olduğunu bilərək ağılla hərəkət edir. Hadisə yerindəki yaralıları xilas etməyə, kömək çağırmağa və qəzanın verdiyi zərərin artmasının qarşısını almaq üçün lazımi tədbirlər görməyə çalışır. Mömin insan dünya həyatının hər anında Allahın razı olduğu davranış göstərməyə görə məsuliyyət daşdığını bilir.

Allah insanın yaradılış məqsədini və ona verilən bu məsuliyyəti "Mülk" surəsində belə bildirir:

"Hansınızın əməlcə daha gözəl olduğunu sınamaq üçün ölümü və həyatı yaradan Odur. O, yenilməz qüvvət sahibidir, bağışlayandır" ("Mülk" surəsi, 2).

Dünya həyatının hər bir anını Quran əxlaqına uyğun şəkildə yaşayan mömin insan beynini səfəri boyu boş və mənasız düşüncələrlə məşğul etmir, bütün diqqətini üzərində dərindən düşündüyü hadisə və varlıqlara yönəldir. Məsələn, Quran əxlaqından uzaq yaşayan insanlar göy üzündə uçan quşlara baxanda bunu adi bir hadisə kimi qarşılayırlar. Halbuki mömin insan üçün quşların heç bir yerə bağlı olmadıqları halda həssas qanadları ilə hava boşluğunda müxtəlif manevrlər etmələri və boşluqda sanki asılı qalmaları, uçuşlar, sıçrayışlar və manevrlər etməyə ən uyğun şəkildə nizamlanaraq düzəldilmiş qanadları, qidalanmağa ən uyğun şəkildə yaradılmış dimdik quruluşları, uçma texnikaları, xüsusi skelet, tənəffüs, həzm və digər sistemləri, tüklərinin kompleks və aerodinamik quruluşu, yuva düzəltmə texnikaları, duyğu orqanları, ovlanma və qidalanma üsulları, davranışları, çoxalma və müxtəlif vaxtlarda çıxardıqları səslər, quşların bir möcüzə sayılan nizam sistemləri, ölçü-biçisi

Allahın varlığının, Onun üstün elm və qüdrətinin açıq dəlillərindəndir. Allah bu həqiqətə Quranda **"Məgər onlar başları üstündə qanad çalaraq uçan quşları görmürlərmi? Onları ancaq Rəhman saxlayır..."** ("Mülk" surəsi, 19) ayəsi ilə diqqət çəkir. Möminlər də yolda gedərkən ətraflarındakı bu kimi iman həqiqətlərini görür və Allahın sonsuz qüdrətinə hər an şahidlik edirlər.

İş zamanı

Yetkin insanların çoxu günün mühüm bir hissəsini gördüyü işlə maraqlanaraq keçirir. Amma Quran əxlaqına uyğun hərəkət edənlər eyni məslək uğrunda işləsələr belə cahil əxlaqını mənimsəmiş adamlardan mühüm bir məqamda seçilib ayrılırlar: mömin insan üçün gün ərzindəki işlər nə qədər təcili və çox olursa-olsun Rəbbimiz qarşısında olan vəzifələrini və ibadətlərini yerinə yetirmək onun üçün hər şeydən daha mühümdür. Allah bu həqiqəti Quranda belə xəbər verir:

"...Allahın dərgahında olan əyləncədən də, ticarətdən də xeyirlidir. Allah ruzi verənlərin ən yaxşısıdır!" ("Cümə" surəsi, 11).

Mömin insan bunu dərk edir və heç bir iş onu Allahın adını anmaqdan, ibadətlərini yerinə yetirməkdən yayındıra bilməz, dinin hər hansı bir hökmünü maddi qazanc üçün heç bir zaman qulaqardına vurmaz və təxirə salmaz. Rəbbimiz Quran əxlaqına uyğun yaşayan insanların bu xüsusiyyətinə bir ayəsində belə diqqət çəkir:

"O kəslər ki, nə ticarət, nə alış-veriş onları Allahu zikr etməkdən, namaz qılmaqdan və zəkat verməkdən yayındırmaz. Onlar qəlblərin və gözlərin

haldan-hala düşəcəyi bir gündən qorxarlar"
("Nur" surəsi, 37).

Bu ayədə ticarətə diqqət çəkilməsinin səbəbi maddi mənfəətin insanların ən böyük zəifliklərindən, zəif nöqtələrindən biri olmasıdır. Belə ki, insanların bir qismi daha çox pul qazanmaq, daha çox mal-mülkə sahib olmaq və ya daha çox güc əldə etmək üçün dinin bir çox hökmlərini qulaqardına vura bilərlər. Məsələn, namaz ibadətini və ya dinin başqa bir hökmünü yerinə yetirməz, gözəl əxlaq göstərə biləcəkləri halda bunu göstərməzlər.

Cahil insanların həvəslə, səylə işləmələrinin müqabilindəki umacaqları isə hamının yaxşı bildiyi bir neçə məqsəddən ibarətdir: dünyada yaxşı bir həyat yaşaya bilmək, varlı olmaq, etibar və mövqe əldə edib cəmiyyətdə hörmətli bir yer tutmaq, yaxşı bir ailə qurub fəxr ediləcək övladlara sahib olmaq... Bəzi cahil insanların sonsuz axirət həyatından üstün tutduğu şeylər məhz bunlardan ibarətdir. Əlbəttə, bütün bunlar Allahın rızasını və axirəti qazanmağın əsas məqsəd kimi seçiləcəyi təqdirdə hər bir insanın sahib ola biləcəyi məşru nemətlərdir. Möminlər də eyni nemətlərə sahib olmaq istəyir, çalışır, pul qazanır, mülk sahibi olurlar. Ancaq onları bəzi cahil insanlardan ayıran xüsusiyyətləri bütün işlərini Allahın rızası üçün etmələri, qazandıqlarını Allah yolunda və Allahın tövsiyə etdiyi şəkildə xərcləmələri, hər işdə olduğu kimi ticarətdə də hər zaman Allahın hökmlərinə diqqətlə itaət etmələridir.

Ticarəti İslami hökmlərdən üstün tutmağın "**fasiq**" (yoldan çıxmış, Allaha üsyan etmiş) bir cəmiyyətin xüsusiyyəti olması həqiqəti bir ayədə belə bildirilir:

"De: "Əgər atalarınız, oğullarınız, qardaşlarınız, övrətləriniz, qohumlarınız, qazandığınız mallar, kəsad olmasından qorxduğunuz ticarət, xoşunuza gələn məskənlər sizə Allahdan, Onun Peyğəmbərindən və Allah yolunda cihaddan daha əzizdirsə, Allahın əmri gəlincəyə qədər gözləyin. Allah fasiqləri doğru yola yönəltməz!" ("Tövbə" surəsi, 24).

Dərin imana sahib olan mömin öz nəfsini bu cür yollardan qoruyur. Allahın möminlərdən istədiyi üstün bir əxlaq var və möminlər hansı işin sahibi olurlarsa olsunlar bu əxlaqın vacib hökmlərini yerinə yetirirlər. Onlar ticarətdə də dürüst, səmimi, fədakar, çalışqan, ədalətli və təvazökardırlar. Möminlərin bütün diqqəti Allahın rızasında və Onun müəyyən etdiyi halal-haram hüdudlarındadır. Allah möminlərə ticarət edərkən başqalarının haqqına təcavüz etməməyi, ölçüdə və tərəzidə aldatmamağı, insanların əşyasını qiymətdən salmamağı əmr edir ("Hud" surəsi, 85).

Allah ticarətlə məşğul olarkən dürüst olmağın, insanlara haqsızlıq etməməyin və belə bir gözəl əxlaq göstərərək Allahı razı salmağın əhəmiyyətini bəzi ayələrdə bu şəkildə bildirir:

"Ölçəndə ölçüdə düz olun, düzgün tərəzi ilə çəkin. Bu daha xeyirli və nəticə etibarilə daha yaxşıdır!" ("İsra" surəsi, 35).

"Tərəzini düz tutun, çəkini əskiltməyin!" ("Rəhman" surəsi, 9).

Allah ticarətin və alış-verişin necə aparılmasının lazım olduğunu insanlara Quranda açıqlamışdır. İlk olaraq bildirmək lazımdır ki, Allah **"...Halbuki Allah alış-verişi halal, sələm**

almağı (faizi) isə haram etmişdir..." ("Bəqərə" surəsi, 275) ayəsi ilə faizi, sələmçiliyi qəti olaraq yasaqlamışdır. Allahın bildirdiyi digər bir cəhət isə alış-verişin aparılma və borcların alınib-verilmə şəklidir. Allah ticarət zamanı lazım olanda istifadə etmək üçün və ya unudulması ehtimalına qarşı borcların yazılmasını, alış-veriş zamanı isə buna ehtiyac olarsa, şahidlərin tutulmasını əmr etmişdir ("Bəqərə" surəsi, 282).

Möminlərin iş həyatında diqqət etdikləri digər bir məsələ isə qərar qəbul etmək, yeni bir işə başlamaq, nöqsan və çatışmazlıqları aradan qaldırmaq kimi işlərlə bağlı digər insanların da fikirlərindən istifadə etməkdir. Allah Quranda bunu iman gətirənlərin bir xüsusiyyəti olaraq bildirir.

Quran hər sahədə olduğu kimi işdə, ticarətdə və alış-verişdə də insanların həyatına ən gözəli, ən doğrunu və ən asan olanı gətirir. Allah bu şəkildə insana stressdən və böhrandan uzaqlaşaraq Ona təslim olmağın, tədbir görməyin, başqaları ilə məsləhətləşərək qərar qəbul etməyin rahatlığı içində sağlam, rahat bir şəraitdə işləyə bilməsi üçün yol göstərir.

Bundan başqa, ağıllı bir mömin iş həyatında çox geniş və dərinədən düşünür, həm qısamüddətli, həm uzunmüddətli, həm də çoxmərhələli planlar hazırlayır, başladığı işin sonrakı mərhələlərini, hansı planın ona uzunmüddətli bir uğur qazandıracağını, mümkün olan digər alternativ variantları mütləq hesablayır. Faydalı saydığı üçün etdiyi bir işin sonrakı mərhələdə zərər gətirməməsi üçün hər cür tədbiri Allahın Quranda işarə etdiyi həll üsulları əsasında görür. Bir iş üzərində çalışarkən qəlbində tez-tez Allaha dua edir, etdiyi işin asanlaşdırılmasını Rəbbimizdən istəyir, Allahın istəməyəcəyi

halda heç bir işdə uğur qazanmayacağını düşünür. Etdiyi işin Allahın razılığını qazanmaq üçün bir vasitə olmasını umur.

Yaşadığımız zamanda keçmişdəki insanların xəyalına belə gəlməyən yeni ixtiralar və elmi tərəqqi meydana gəlməkdədir. Bu bənzərsiz imkanlar üçün də şükür etmək Quran əxlaqının vacib bildiyi zərurətdir. Məsələn, bu gün elm, texnologiya, rabitə, kommunikasiya və iş həyatındakı inkişaf çox böyük mərhələlərə qədəm qoymuşdur. Kompüter və internet texnologiyaları sayəsində dünyanın dörd bir yanındakı insanlar bir-biri ilə saniyələr ərzində danışa bilir, məlumat və biliklərini bölüşür və əlaqə qura bilirlər. Əlbəttə, bu nemətlər üzərində dərinlən düşünmək lazımdır. Çünki Allahın Quranda bizlərə nümunə göstərdiyi peyğəmbərlər daxilən Allaha yönələn, bir iş üzərində çalışarkən həmişə Allahı düşünən və Ona şükür edən kimsələrdir. Allah "Səbə" surəsində bu şəkildə bildirir:

"Onun üçün nə istəsə - uca qəsrlər, heykəllər, böyük hovuzlara bənzər çanaqlar və yerindən tərpənməyən iri qazanlar düzəldirdilər. Siz ey Davud ailəsi! Şükranlıqla itaət edin! Bəndələrimdən şükür edəni azdır!" ("Səbə" surəsi, 13).

Alış-veriş edərkən

Alış-veriş bu gün bir çox insanlar üçün mühüm bir məşğuliyyətdir. Məsələn, bəzi insanlar dostları arasında öyünə biləcəkləri pal-paltar əldə etmək məqsədilə saatlarla, hətta günlərlə mağazaları gəzir, həyatlarında yalnız bir neçə dəfə geyəcəkləri geyimlərə çoxlu pullar xərcləyə bilir, qarderobları tamamilə dolu olsa da bitib-tükənmək bilməyən bir

həvəslə yeni geyimlər ala bilirlər. Alış-veriş belə adamlardan ötrü ehtiyaclarını ödəyəcək bir vasitə olmaqdan da öncə həyatlarında mühüm bir yer tutan məqsəd halına gəlmişdir. Alış-veriş edərkən adətən özlərini itirərək çox zaman aldıklarına sonradan peşman olacaqları əşyanı satın almaq da bəzi cahil insanlara xasdır.

Əlbəttə, alış-veriş hər bir insan üçün lazımlı və zövq verən bir işdir. Ancaq burada xətalı olan bir məsələ var ki, bu da insanların axirəti tamamilə unudaraq bu işləri dünyaya olan tamahkarlıq içində etmələridir. Və bir çox insanların bütün həyatlarını, düşüncələrini, planlarını bu işlər üzərində qurmaları və onları yaradan Allahı razı etməyin yollarını axtarmaq əvəzinə gündəlik həyatın alış-veriş kimi kiçik məşğuliyyətləri ilə qane olmağa çalışmalarıdır.

Quran əxlaqına uyğun yaşayan bir insan isə hər şəraitdə olduğu kimi alış-verişdə də Rəbbimizin yaratdığı gözəllikləri və hadisələrdəki hikmətləri görməyə çalışır. Alış-veriş ondan ötrü həvəslə yerinə yetirilən bir məşğuliyyət deyil, sadəcə olaraq ehtiyac duyduğu şeyləri təmin etmə fürsətidir. Alış-veriş insanı Allaha olan borcunu yerinə yetirməkdən əsla uzaqlaşdırma bilməz. Allah Quranda möminlərə belə əmr etmişdir:

"Səhər-axşam Rəbbinin rızasını diləyərək Ona ibadət edənlərlə birlikdə özünü səbirli apar. Fani dünyanın bər-bəzəyini arzu edib nəzərlərini onlardan çevirmə. Qəlbini Bizi xatırlamaqdan qafil etdiyimiz, nəfsinin istəklərinə uyan və işində ifrata varan bir kimsəyə itaət etmə!" ("Kəhf" surəsi, 28).
Hər hansı bir şeyi satın almaq üçün bazara çıxan mö-

min insan bu həqiqətləri ağılından çıxarmır. Allah Öz qulları üçün cürbəcür qidalar, geyimlər və daha bir çox nemətlər yaratmışdır. Ancaq bəzi ölkələrdə insanlar işsizlik, səfalət və münafişələr səbəbi ilə qida tapa bilmirlər. Nemətlərin bol olduğu ölkələrdə yaşamalarına baxmayaraq bu nemətləri ala bilməyənlər də var. Bunların hamısı Allahın nəzarətindədir və Allahın insanlara istədiyi qədər ruzi verməsində müxtəlif hikmətlər var. Allah bu məsələyə Quranda belə işarə edir:

"Məgər onlar hələ də bilmirlərmi ki, Allah istədiyinin ruzisini artırır, azaldar. Həqiqətən, bunda iman gətirən bir qövmlər üçün ibrətlər vardır!" ("Zümər" surəsi, 52).

Allah insanlar üçün fərqli imtahan şəraitləri yaradır. Ancaq mömin insan hansı şəraitdə və ya vəziyyətdə olursa-olsun ona verilənlərə şükür edir. İmtahan edildiyini və bu vəziyyətin müvəqqəti olduğunu bilir. Buna görə də hər an Allahın razı olacağı şəkildə davranır. Sahib olduğu nemətlər üçün Allaha olan şükürünü qəlbi ilə, dili ilə, hərəkətləri ilə ifadə edir. Ona verilənləri xeyir işlərə sərf edir. Əgər Allah ruzisini azaldarsa, bu vəziyyət qarşısında da səbir edir və yenə səmimiyyətlə Allaha şükür edir. Yoxsulluqla imtahan olunduğunu bilir və ona səbir verməsi üçün Allaha dua edir. Mömin hər bir şəraitdə Allahdan razı olur və Allahın da ondan razı olması üçün çalışır.

Cahil cəmiyyətin adət-ənənələrini, təcrübəsini və dəyərlərini mənimsəyənlər isə ən kiçik bir sıxıntı ilə qarşılaşdıqları zaman o an nankorlaşırlar. Uca Allah bu davranışı Quranda belə bildirir:

"İnsana gəldikdə, nə zaman Rəbbin onu imtahana

çəkib ehtiram etsə, ona bir nemət versə, o: "Rəbbim mənə ehtiram göstərdi!" - deyər. Amma nə zaman onu imtahana çəkib ruzisini əskiltə: "Rəbbim mənə alçaltdı!" - söyləyər" ("Fəcr" surəsi, 15-16).

Yer üzərindəki saysız nemətləri yaradan Allahdır. Ancaq bunu dərk etməyən insanlar satın aldıkları ərzaq və geyimlərin onlara əslində Allahın izni və istəyi ilə çatdığını unudurlar. Allaha şükür etmir, daima öz eqoist istək və arzularının təsiri altında hərəkət edirlər. Belə adamların alış-veriş edərkən, bir geyim alarkən haqqında düşündükləri yeganə məsələ dostlarına, yoldaşlarına, onları tanıyanlara hansı geyimdə daha çox "fors" verə biləcəkləri məsələsidir. Beyinlərini tez-tez məşğul edən məsələlər ilin modasının, ən çox bəyənilən geyimin, rəngin hansı olması və ya ən keyfiyyətli, ən gözəl, ən son model geyimlərin harada satılmasıdır. Tez-tez digər insanların sahib olduqları əşyalar haqqında danışır və ya düşünür, onlara sahib olduqları əşyalara görə qibtə edirlər. Yoxsulluğa dözə bilmirlər. Mal-mülk sahibi olmaq üçün böyük səy göstərirlər. Onlara verilən ruzini digər insanlara verilən ruzi ilə müqayisə edirlər, özlərinə haqsızlıq edildiyini düşünərək səbir göstərmir və şükür etmirlər. Sahib olduqları ilə qane olmayıb daima daha artığını istəyən bu insanların bir nankor davranışını Allah Quranda "**həqiqətən sənə Rəbbin insanlara mərhəmətlidir, lakin onların əksəriyyəti şükür etməz**" ("Nəml" surəsi, 73) ayəsi ilə bildirir.

Quran əxlaqına uyğun yaşayan və ətrafındakı nemətlərin Allahın bir nemət və ikramı olduğunu bilən mömin isə lazımsız yerə pul və vaxt sərf etməməyə çalışır. Alış-veriş

edərkən israf etməkdən səylə qaçır. Allahın **"...Yeyin-için, lakin israf etməyin, çünki Allah israf edənləri sevməz!"** ("Əraf" surəsi, 31) ayəsində bildirdiyi kimi davranır. İsfraf edərək pulu göyə sovuranları Allahın Quranda **"şeytanın qardaşları"** kimi təsvir etdiyini də əsla unutmur ("İsra" surəsi, 27).

Alış-veriş edərkən və ya pul xərcləyərkən israf etməmək kimi xəsis davranmamaq da Quran əxlaqının bir vacib şərtidir. Allah bu davranışı "Furqan" surəsinin 67-ci ayəsində **"Onlar xərclədikcə nə israfçılıq edər, nə də xəsislik edər, bu ikisinin arasında orta bir yol tutarlar"** şəklində bildirir. Nəticə olaraq bu ayədə möminlərin alış-verişdəki davranışı hikmətli bir şəkildə izah olunmuşdur.

İdman edərkən

İman gətirənlər bədənlərinin onlara dünya həyatında qısa bir müddət ərzində faydalanmaları üçün verildiyini və bu əmanətə ən gözəl tərzdə baxmağa görə məsuliyyət daşdıqlarını bilir, sağlamlıqlarına diqqət edirlər. Bu səbəblə gündəlik fəaliyyətləri arasında idman və ya gimnastika etməyə mütləq vaxt ayırır, bu işdə ciddi bir cəhd göstərirlər. Çünki idman vücudun güclənməsinə, müqavimət gücü qazanmasına, nizamlı və sağlam bir şəkildə çalışmasına köməkçi olacaq, bu işə mömin insanın Allah rızası üçün daha çox çalışmasına və xeyirli işlər görməsinə imkan yaradır.

İnsan bədənində gedən maddələr mübadiləsi sabit deyil, hərəkətli bir quruluşa uyğun şəkildə yaradılmışdır. Bu gün idmanın vücudun müdafiə, qan dövranı, tənəffüs və həzm sistemlərini gücləndirməsi, bədənin mikroblara və xəsis-

təliklərə qarşı müqavimətini daha da artırması, hormonal sistemin, ürəyin və damar sisteminin nizamlı şəkildə işləməsinin təmin etməsi, əzələləri və oynaqları daha da gücləndirməsi, kondisiyanı artırdığı, bədənə dinclik qazandırdığı, qandakı şəkərin tarazlığının qorunmasına, "pis xolesterol"un enməsinə və "yaxşı xolesterol"un yüksəlməsinə köməkçi olması faktları və daha bir çox faydalarının olması məlumdur.

İman gətirən insanların bu məsələdə göstərdikləri cəhdlərin digər bir səbəbi isə fiziki gücün Allahın Quranda diqqət çəkdiyi bir xüsusiyyət olmasıdır. Məsələn, Allahın özü ilə danışaraq insanlar arasından seçdiyi ("Əraf" surəsi, 144) Hz.Musanın güclü bir fiziki quruluşa malik olması onun bərəsində olan ayələrdən də başa düşülür. Bundan başqa, bir qövmə hökmdar kimi göndərilən Talutun güclü bir fiziki quruluşa sahib olması bir ayədə belə xəbər verilir:

"Peyğəmbərləri onlara dedi: "Allah Talutu sizə padşah göndərdi". Onlar isə: "Biz hökmdarlığa daha layiq ikən və ona var-dövlət verilmədiyini halda, o necə bizə padşah ola bilər?" - deyə cavab verdilər. O dedi: "Allah sizdən ötrü onu seçmiş, elm və bədəncə ona üstünlük vermişdir. Allah Öz mülkünü istədiyinə verir. Allah genişdir, biləndir!" ("Bəqərə" surəsi, 247).

Bunlarla bərabər, möminlərin idman etməyə səy göstərmələrinin başqa bir səbəbi də var. Quran əxlaqını təbliğ edən bir insanın bədən cəhətdən güclü və gözəl bir görünüşə sahib olması məsələsi bunun qarşı tərəfdə oyadacağı təəssürat baxımından da çox önəmlidir. İnsanın xarici görünüşündəki heybətli və estetik görkəm təbliğatın hələ

əvvələndə digər insanlarda müsbət təəssürat oyadacaqdır.

Bu səbəblə möminlər hər zaman güclü və sağlam bir görünüşə sahib olmaq və sahib olduqları bu görkəmi qorumaq üçün səy göstərirlər. Bu məsələdə tənbellik, umsuqluq və ya üşügənlik etməzlər.

İbadətlərini yerinə yetirərkən

"Mən cinləri və insanları yalnız Mənə ibadət etmək üçün yaratdım" ("Zariyat" surəsi, 56) ayəsi Allahın insanları Ona qulluq etmələri üçün yaratdığını bildirir. Digər bir ifadə ilə desək, insanın yaradılış məqsədi hər şeyin yaradanı olan Rəbbimizə Quranda bildirildiyi şəkildə qulluq etməkdir. Bu səbəblə Quranı rəhbər tutanlar Allaha lazımınca ibadət etməyi hər şeydən üstün tutur, təxminən 60-70 illik qısa ömürlərini axirət üçün ciddi çalışaraq və Allahın rizasını qazanmağa səy göstərərək keçirərlər. Bu hal özünü onların gündəlik həyatının hər anında göstərir.

Mömin insan Quran əxlaqına uyğun yaşamağın dünya həyatının bir qismini, müəyyən anlarını və ya səhifələrini deyil, hamısını əhatə etdiyini bilir. Allahın əmrlərini diqqətlə yerinə yetirir və daha çox xeyir iş görərək davamlı şəkildə saleh əməllərlə məşğul olur. Mömin insan vaxtını Allahın Quranda bildirdiyi ibadətlərlə keçirir, bir işi bitirən kimi yeni bir işə başlayır. Mömin insan Allahın **"De: "Mənim namazım da, ibadətim də, həyatım və ölümüm də aləmlərin Rəbbi Allah üçündür!"** ("Ənam" surəsi, 162) ayəsində də bildirdiyi kimi, davamlı olaraq xeyir və gözəllik axtarışındadır. Bu cəhdlər arasında bir fasilə, ara vermə, məhdudiyət yoxdur. Bir işin tamamlanması mömin üçün yeni bir işə baş-

lamağın vacibliyinin göstəricisidir. Çünki mömin insan dünyada ona verilən hər saniyəni Allahın rızasını qazanmaq üçün cəhd göstərərək keçirməyin lazım olduğunu və axirətdə dünyada keçirdiyi hər anın hesabını verəcəyini bilir. Bu səbəblə də sadəcə olaraq Allahın rızasını qazana bilmək ümidi ilə hər dəqiqəsini Allahın ən çox razı olacağı işləri görərək keçirir. Allah möminlərin bu cür cəhd göstərməsini Quranda belə əmr edir:

"Elə ki azad oldun, qalx! (çalış)" ("İnşirah" surəsi, 7).

Möminin Allah rızası üçün göstərdiyi fəaliyyət gündən-günə artır və davamlı şəkil alır. Bu hal Allahın **"Allah doğru yolda olanların doğruluğunu artırar. Əbədi qalan yaxşı işlər isə Rəbbinin yanında savab etibarilə daha xeyirli, nəticə etibarilə daha yaxşıdır!"** ("Məryəm" surəsi, 76) ayəsinin ortaya qoyduğu bir zərurətdir. Rəbbimiz Özünün istədiyi davranış şəklinin ibadətlərdə qərarlılıq, qətiyyət və davamlılıq olduğunu bir ayədə belə bildirir:

"O, göylərin və yerin, onların arasında olan hər şeyin Rəbbidir! Yalnız Ona ibadət et və Onun ibadətinə səbirli ol! Heç Ona bənzərini görmüsənmi?" ("Məryəm" surəsi, 65).

Cahil insanların bu mövzudakı qənaəti isə axirətin varlığına şübhə etmək kimi azğın bir məntiqə əsaslanaraq ara-sıra bəzi ibadətləri yerinə yetirməkdən ibarətdir.

Bəzi insanlar özlərinə yeganə hədəf kimi müəyyən etdikləri dünya nemətlərini əldə etməyə çox böyük bir cəhd göstərirlər. Belə adamlar varlanmaq, zəngin olmaq, yüksək status qazanmaq və ya başqa mənfəətlər üçün əllərindən gə-

lən hər şeyi edirlər. Çox qısa müddət ərzində hamısı əllərindən çıxacaq **"ucuz qiymətə"** ("Tövbə" surəsi, 9) görə böyük bir yarışa başlayırlar. Allahın rızası və cənnəti ilə qənaətlənən mömin insan isə yalnız Allah üçün ciddi cəhd göstərir. Allah möminin bu xüsusiyyətini Quranda belə tərif edir:

"Mömin olub axirəti istəyən və onun uğrunda çalışanların zəhməti qəbul olunur" ("İsra" surəsi, 19).

Bütün gününü Allahın rızasını qazanmaq üçün çalışaraq keçirən mömin insan ibadətlərində də son dərəcə həvəslə və istəklidir. Mömin gün boyunca bütün düşüncələrində və davranışlarında Allahı xatırlayır və Onu anır, Rəbbimizin sonsuz qüdrəti, ağılı, elmi, sənəti və digər sifətləri barədə dərinlən düşünür. Bu davranış əslində **"...Rəbbini çox yada sal və səhər-axşam Onun şəninə təriflər de, şükür et!"** ("Ali-İmran" surəsi, 41) və **"Səhər-axşam yalvararaq, qorxaraq, səsini qaldırmadan ürəyində Rəbbini yad et..."** ("Əraf" surəsi, 205) ayələrindəki hökmün həyata keçirilməsidir. Belə davranan mömin daima rahat və xoşbəxtədir. Çünki **"...Bilinki, qəlblər yalnız Allahı zikr etməklə aram tapmışdır"** ("Rəd" surəsi, 28) ayəsində Rəbbimiz qəlblərin yalnız Onu anmaqla rahatlıq tapacağını xəbər vermişdir.

Quran əxlaqını özünə rəhbər tutan bir insan Allahın əmr etdiyi namaz qılmaq, oruc tutmaq, dəstəmaz almaq kimi əməli ibadətlərini diqqətlə yerinə yetirir. Məsələn, o, namazlarını vaxtında qılmaq məsələsində çox həssasdır. Dünyəvi işlərinin namaz qılmağına mane olmasına icazə vermir. Özünü Allaha yaxınlaşdıran bir ibadəti hər dəfə sevinclə, zövq alaraq və huşu içində yerinə yetirir.

Allaha ürəkdən yönəlmədən, özünü nümayiş etdirmək,

başqalarına göstərmək, necə deyərlər, özünü gözə soxmaq məqsədilə və ya "insanlar nə deyər?" deyər narahat olub namaz qılanlar isə Allaha ibadətini həzzini yaşaya bilməzlər. Belə adamların ibadətlərini yerinə yetirərkən zehinlərində özlərini Allaha yaxınlaşdıracaq düşüncələr yoxdur. Beyinləri Allahın adını anmaq və ucaltmaqdan daha çox gündəlik işlərlə məşğuldur. Allah Quranda bu şəkildə namaz qılanlara belə xəbərdarlıq edir:

"Vay halına o namaz qılanların ki, onlar öz namazlarından qafildirlər. Onlar riyakarlıq edərlər"
("Məun" surəsi, 4-6).

Bu şəkildə sözdə Allah adına hər şey etdiklərini sanaraq və Allahdan qorxmadan, Onu düşünmədən, Onun varlığını və yaxınlığını hiss etmədən ibadət edənlər yanlışlıq içindədirlər. İnsanı Allaha yaxınlaşdıran davranışlar ibadət zamanı onun səmimiyyəti, Allah qorxusu, itaəti, xüsusü, yəni təqvasıdır.

Cahil insanların doğru olmayan ibadət məntiqi əlinizdəki kitabda müfəssəl şəkildə göstərilməyəcək. Bu mövzu haqqında daha əhatəli məlumat əldə etmək istəyənlər "İnsanlığ dini" adlı kitabımıza müraciət edə bilərlər.

Burada üzərində xüsusi şəkildə dayanılması lazım olan bir məqam vardır: bəzi insanlar ibadət anlayışını çox məhdud şəkildə, xəsisliklə qiymətləndirir, gün ərzində Allahın bir neçə əmrini yerinə yetirməyin kifayət etdiyini zənn edirlər. Halbuki Qurana görə, ibadət yalnız namaz, oruc, həcc, zəkat kimi insanın üzərində fərz olan hökmlərlə məhdudlaşmır.

İbadət qulluq mənasını ifadə edir. Yəni insanların qul olaraq Allah üçün etdikləri hər bir hərəkət, danışmaq, hal və

davranış bir ibadət deməkdir. Namaz bir insan üçün necə mühüm və fərz olan bir ibadətdirsə, hirsini boğmaq, gözəl söz söyləmək, insanları xəbərdar etmək, zənnə qarılmamaq və ya münaqişə etməmək də eynilə bir ibadətdir (ətraflı məlumat üçün bax: Harun Yəhya, "Qulaqardına vurulan Quran hökmləri"). Bu səbəblə dəqiqliklə və qətiyyətlə qorunması, həyata keçirilməsi vacib olanlar həm əməli ibadətlər, həm də əxlaqi hökmlərdir. Qısa, möminlər Allahın Quranda bildirdiyi hökmlərin hamısına həyatlarının hər anında lazım olan diqqəti artırması ilə göstərilir. İman gətirənlərin gün ərzində ən mühüm ibadətlərindən biri isə təbliğ, yəni insanları doğru yola çağırmaq, yaxşılığı tövsiyə edib pisləkdən çəkindirmək, onları Qurana dəvət etməkdir. Belə ki, bu ibadət möminlərin gündəlik həyatının ayrılmaz bir hissəsidir. Mömin həyatının hər anında Allahın dinini digər insanlara öyrətməyə və İslam əxlaqını təmsil etməyə görə sözləri ilə, halı ilə, davranışı ilə məsuliyyət daşıyır. Üstəlik bu məsuliyyət yalnız dini tanımayanlara yönəlmişdir. Mömin ətrafındakı möminlərə qarşı da ən gözəl davranışları göstərərək nümunə olmağa çalışır. Bəhs edilən həqiqətləri Rəbbimiz bu ayədə belə tərif edir:

"Mömin kişilərlə mömin qadınlar bir-birinə dostdurlar (hayandırlar). Onlar yaxşı işlər görməyi əmr edər, pis işləri yasaq edər, namaz qılıb zəkat verər, Allaha və Peyğəmbərinə itaət edərlər. Allah, əlbəttə ki, onlara rəhm edəcəkdir. Allah, həqiqətən, yenilməz qüvvət, hikmət sahibidir!" ("Tövbə" surəsi, 71).

Möminlər digər insanları gözəl əxlaqa dəvət etmək

üçün hər imkandan istifadə etməyə çalışır, onları Allahın varlığı, birliyi, sifətləri, insanın yaradılış məqsədi, Allahın bəyəndiyi ideal rəftar, davranış və həyat tərzi, Quran əxlaqına görə yaxşı, pis, doğru, səhv anlayışları, qiyamət, cənnət, cəhənnəm və bu kimi məsələlər barədə məlumatlandırırlar.

Möminlərin öz aralarındakı danışıqları da əslində qarşılıqlı bir təbliğdir. Onlar da bir-birini Allahın Quranda bildirdiyi hökmlərə uymağa və İslam əxlaqını gözəl şəkildə yaşamağa dəvət edirlər. Qıyası, möminin əsas üslubu təbliğdir.

Möminlər həm şifahi, həm də yazılı təbliğ metodlarını tətbiq edirlər, bundan başqa, bizim dövrümüzdə son dərəcə inkişaf etmiş kütləvi kommunikasiya vasitələrindən istifadə edirlər. İnsanları Quran əxlaqına dəvət edərkən televiziya, radio, kitab, qəzet, məktub, internet kimi vasitələrdən ən gözəl şəkildə faydalanırlar.

Quran əxlaqına uyğun yaşayan möminlərin gün ərzində təbliğ qədər vaxtlarını alan digər bir məsələ də təbliğ hazırlıq görməkdir. Allah Quranda Onun yolunda məfkurə mübarizəsi aparmaq istəyənlərin əvvəlcədən bu iş üçün hazırlıq görmələrinin vacib olduğuna işarə edir. Bu səbəblə də aparılan təbliğat üçün insanın özünü hərtərəfli hazırlaması son dərəcə əhəmiyyətlidir.

Təbliğ üçün möminin vacib olan işlərindən biri özünü inkişaf etdirməsi, Allahın dinini öyrədə biləcək hər cür bilgiyə sahib olmasıdır. Yəni insanın özünü həm mənəvi, həm də bilik cəhətdən yetişdirməsidir. Dolğun, düzgün, ehtiyaca yönələn, əmin və qanəddici, təsirləyici, hikmətli bir şəkildə danışmaq və yazmaq üçün çalışmaq lazımdır. Müsəlmanın Quran ayələrini çox yaxşı öyrənməsi, Peyğəmbərimizin

(s.ə.v.) sünnəsini anlaması bu hazırlığın ana xəttini təşkil edir. Bütün bu hazırlıqlar və çalışmaları möminin gündəlik həyatının müəyyən bir hissəsini əhatə edir.

Gecə yatarkən

Düşünən bütün insanlar üçün gecənin yaradılmasında bir çox hikmətlər var. Rəbbimiz "**Gecə də onlar üçün bir dəlidir. Biz gündüzü ondan sıyrıb çıxardan kimi onlar zülmət içində olurlar**" ("Yasin" surəsi, 37) ayəsi ilə bu həqiqəti insanlara xəbər vermişdir. Haqqında bəhs edilən hikmətlərdən biri yavaş-yavaş günəşin itməsində və sonra da havanın get-gedə qaralmasında gizlənilir. Canlılar gecə və gündüz arasındakı işıq və istilik fərqlərinə bu yavaş, tədrici keçidlər sayəsində asanlıqla öyrəşir, beləliklə də bu fərqlərə görə zərər çəkmirlər. Üstün bir elmə və qüdrətə sahib olan Allah qullarına və bütün canlılara mərhəmət etmiş, bir çox insanları onların həyatlarında bircə dəfə də olsun diqqət yertirmədiyi, üzərində düşünmədiyi bu nemətlə faydalandırılmışdır.

Quran əxlaqına sahib olan bir insan bunların üzərində düşünərkən Allahın "**...O, rəhm edənlərin ən rəhmlisidir!**" ("Yusif" surəsi, 92) ayəsi ilə bildirdiyi həqiqətin daha bir dəlilini görür. Şübhəsiz ki, gecə və gündüzün bir-birinin ardınca gəlməsi də Allahın insanlar üçün yaratdığı sayısız nemətlərdən biridir. İnsanların bunu daha yaxşı anlamaları üçün Rəbbimiz Quranda bunlara diqqət çəkir:

"De: "Bir deyin görək, əgər Allah gecəni qiyamətə qədər üstünüzə uzatsaydı, Allahdan başqa hansı tanrı sizə bir işıq gətirə bilərdi?! Məgər eşitmirsiz-

nizmi?" De: "Bir deyin görək, əgər Allah gündüzü qiyamətə qədər üstünüzə uzatsaydı, Allahdan başqa hansı tanrı istirahət etdiyiniz gecəni sizə gətirə bilərdi?! Məgər görmürsünüzmü?" ("Qəsəs" surəsi, 71-72).

Gecənin də, gündüzün də yaranmasına səbəb olan şərtləri, tarazlıqları və sistemləri yaradan Uca Allahdır: bunlardan birinin yoxluğu şəraitində də insanlara yardım edə biləcək yeganə güc də Allahdır. Allah istəsə, arası kəsilmədən gecəni və ya arası kəsilmədən gündüzü yarada bilər. Ancaq canlılar buna dözə bilməzlər. Belə bir hal baş versə, yer üzündəki həyat sona çatır. Şübhəsiz ki, Allah gecə ilə gündüzü qüsursuz bir nizam içində yaratmış, bütün canlılara yaşaya biləcəkləri bir mühit bəxş etmişdir. Rəbbimiz yuxarıdakı ayələrin ardınca gələn ayədə belə buyurur:

"Öz mərhəmətindən dolayı sizin üçün gecəni və gündüzü yaratdı ki, dincələsiniz, Onun lütfündən ruzi diləyib axtarasınız. Bəlkə, şükür edəsiniz!" ("Qəsəs" surəsi, 73).

Gecə ilə gündüzün nizamlı olaraq bir-birinin ardınca gəlməsindəki hikmətləri anlayanlar isə yalnız ağıllarından istifadə edən insanlar, Allahdan qorxub çəkinənlər, düşünənlər, yəni Quran əxlaqına uyğun yaşayanlardır. Allah bu vəziyyəti bəzi ayələrdə belə bildirir:

"Həqiqətən, Göylərin və yerin yaradılması, gecə ilə gündüzün bir-birini əvəz etməsi ağıl sahibləri üçün qəti dəlillərdir" ("Ali-İmran" surəsi, 190).

"Gecə ilə gündüzün bir-birinin ardınca gəlməsində, Allahın göylərdə və yerdə yaratdıqlarında

Allahdan qorxan bir tayfa üçün dəlillər vardır"
("Yunus" surəsi, 6).

"Həqiqətən, göylərin və yerin yaradılmasında, gecə ilə gündüzün bir-birini əvəz etməsində, içərisində insanlar üçün mənfəətli şeylər olan gəmilərin dənizlərdə üzməsində, quruyan yer üzünü Allahın göydən yağmur yağdıraraq yenidən diriltməsində, cins-cins heyvanları onun hər tərəfinə yaymasında, küləyin bir səmtdən başqa səmtə əsməsində, göylə-yer arasında əlamətlər vardır"
("Bəqərə" surəsi, 164).

Allah insanın maddələr mübadiləsini gecələri yatmağa və istirahət etməyə uyğun bir şəkildə yaratmış və bu halı ayələrdə bu şəkildə bildirmişdir:

"Gecəni dincəlməyiniz üçün, gündüzü işıqlı edən Odur. Həqiqətən, bunda əşidənlər üçün dəlillər vardır" ("Yunus" surəsi, 67).

"Sizin dincəlməyiniz üçün gecəni və gündüzü işıqlı yaradan Allahdır, Allah insanlara lütfkardır, lakin insanların çoxu şükür etməz!" ("Mömin" surəsi, 61).

Gecənin istirahət vaxtı olması ilə bərabər çox mühüm olan daha bir xüsusiyyəti var. Gecənin yaradılışındakı hikmətlərdən biri də yer üzərində ümumi bir səssizliyin və durğunluğun hakim olduğu bu saatların bəzi ibadətlər üçün ən səmərəli saatlar olmasıdır. Allah gecə vaxtının hərəkətli olan gündüzə nisbətən düşünmək, oxumaq və ya dua etmək üçün daha əlverişli olduğunu Quranda belə bildirir:

"Şübhəsiz ki, gecə qalxmaq daha əlverişli və oxu-

maq daha münasibdir! Çünki gündüz sənin uzun-uzadı davam edən işlərin vardır. Rəbbinin adını zikr et və Ona tərəf yönəl" ("Muzəmmil" surəsi, 6-8).

Allahın yaradılış dəlilləri üzərində dərindən düşünmək, Quran oxumaq, Allaha dua etmək kimi bəzi ibadətlər üçün fikri gecələr daha tez və daha asan cəmləmək mümkün olur. Bunu dərk edən bir mömin gecə vaxtının hamısını istirahət etməklə və ya yatmaqla keçirmir. Ehtiyaclarına, xətalarına və ya çatışmazlıqlarına görə təkbaşına və için-için Allaha dua edir. Keçirdiyi günü qiymətləndirir, gün ərzində etdiyi xətaları gözdən keçirir və bu xətalara görə tövbə edir, Allahdan bağışlanma diləyir. Vaxtını Allahın razı olacağı şəkildə keçirir, Onu xatırlayır və Ona yaxınlaşmağa çalışır. Allahın varlığı və ucalığı, ayələr, kainatdakı qeyri-adi nizam, yer üzündəki canlılar, bunların sahib olduğu qüsursuz sistemlər, Allahın dayanmadan yaratdığı nemətlər, cənnət, cəhənnəm, sonsuzluq... kimi bir çox mövzular üzərində düşünür. Rəbbimiz gecələrinin bir qismini ibadətlərə ayıran möminlərin davranış tərzlərini bəzi ayələrdə belə tərif edir:

"Onlar gecəni Rəbbi üçün səcdə və qiyam (namaz) içində keçirər" ("Furqan" surəsi, 64).

"Onlar ibadət üçün yataqlarından qalxar, qorxu və ümid içində Rəbbinə dua edər..." ("Səcdə" surəsi, 16).

"Məgər axirətdən qorxan, Rəbbinə ümid bəsləyən, gah səcdəyə qapanıb, gah da ayaq üstə durub gecə saatlarını ibadət içində keçirən (müti bəndə

kafirle birdirmi)?! De: "Heç bilənlərlə bilməyənlər (alimlə cahil) eyni ola bilərlər?! Yalnız ağıl sahibləri ibrət alar!" ("Zumər" surəsi, 9).

Möminlər bu şəkildə gecənin bir hissəsini dua, zikir və ibadətlə keçirən Peyğəmbərin (s.ə.v.) bir sünnəsini də yerinə yetirmiş olurlar. Bir ayədə bu barədə belə bəhs edilir:

"Həqiqətən, Rəbbin bilir ki, sən qalxıb bəzən gecənin təqribən üçdə ikisini, bəzən yarısını, bəzən də üçdə birini namaz qılırsan. Səninlə birlikdə olan bir zümrə də belədir..." ("Muzəmmil" surəsi, 20).

Rəvayətlərdə isə Peyğəmbərimizin (s.ə.v.) ona gözəl bir əxlaq və yaxşı bir xasiyyət verməsi üçün Allaha dua etdiyi və dualarında Allaha belə yalvardığı bildirilir: "Allahım! Yaradılışımı və əxlaqımı gözəlləşdir! İlahi! Məni pis əxlaqdan uzaqlaşdır!".

Onu da unutmamaq lazım gəlir ki, daha öncə də bildirdiyimiz kimi, yuxu ölümün bir bənzəridir və Allah istəsə, insan bir daha əsla oyanmaya bilər. Buna görə yatmadan öncə keçirilən son dəqiqələr insanın Allahdan bağışlanma diləməsi üçün bəlkə də son fürsəti ola bilər. Allah "Zumər" surəsində bu həqiqəti insanlara belə xəbər verir:

"Allah canlarını onlar öldüyü zaman, ölməyənlərin canlarını isə yuxuda alır. Ölümünə hökm olunmuş kimsələrin canlarını saxlayar. Digər kimsələrin canlarını isə müəyyən bir müddətə qaytarar. Həqiqətən, bunda düşünən bir qovm üçün əlamətlər vardır!" ("Zumər" surəsi, 42).

Quran əxlaqına uyğun yaşayan bir mömin yatmazdan öncə ona - bəlkə də son dəfə - verilən bu fürsətin dəyərini bilir. Bu həqiqəti göz önünə gətirərək səmimiyyətlə Allaha yönəlir, günahlarına görə Ondan bağışlanmağı diləyir, hər məsələdə Allahdan kömək istəyir və yalnız Allaha dua edir.

II HİSSƏ

MÜSƏLMAN HƏR BİR ŞƏRAİTDƏ QURAN

ƏXLAQINA GÖRƏ HƏRƏKƏT EDİR

Ailəsinə və yaxınlığına

münasibətdə rəftarı

Dünya həyatına göz açıdıqdan sonra ona illərlə baxan ata-anasının yaradılışı mömin üçün haqqında düşünməsi və Allaha şükür etməsi lazım gələn mövzulardan biridir. Ata-anası onu böyütmək üçün çox əziyyət çəkmişdir. Bununla bərabər Quran əxlaqına uyğun yaşayan bir insan hər zaman bir həqiqəti dərk edir. Möminin ata-anasını yaradan, onlara mərhəməti, şəfqəti və övlad sevgisini verən qüvvə Uca Allahdır. Allah aciz bir canlı olaraq doğulan insanın öz-özünə böyüyüb yetkin bir hala gəlməsi üçün onunla ata-anası arasında bir sevgi bağı yaratmışdır. Ata-anası onu bu sevgi bağı ilə illərlə bezmədən, böyük bir zövqlə böyütmüşdür. Allah ailənin insan həyatındakı əhəmiyyətini bir ayədə belə vurğulayır:

"Biz insana ata-anasına (yaxşılıq etməyi, onlarla gözəl davranmağı) tövsiyə etdik. Anası onu bətnində çox zəif bir halda daşımışdı. Uşağın süddən kəsilməsi isə iki il ərzində olur. Mənə və ata-anana şükür et. Axır dönüş Mənədir!" ("Loğman" surəsi, 14).

Rəbbimiz ata-anaya qarşı necə münasibət bəsləməli olduğumuzu da Quranda tərif edir. Allah onlara qarşı xeyir-xahlıqla davranmığı əmr etmişdir:

"De: "Gəlin Rəbbinizin sizə nələri haram etdiyini deyim: Ona heç bir şərik qoşmayın; ata-anaya yaxşılıq edin..." ("Ənam" surəsi, 151).

"Biz insana ata-anasına yaxşılıq etməyi tövsiyə etdik...". ("Əhqaf" surəsi, 15).

Mömin bu ayələrdəki hökmə uyğun olaraq ata-anasına qarşı hörmət və sevgi göstərir, onları razı edəcək şəkildə rəftar edir, hər fürsətdə gözəl sözlərlə onların könüllərini alır. Allah eyni zamanda onlara qarşı necə bir həssaslıq göstərilməsinin vacibliyini belə açıqlamışdır:

"Rəbbin yalnız Ona ibadət etməyi və valideynlərə yaxşılıq etməyi buyurmuşdur. Əgər onların biri və ya hər ikisi sənin yanında qocalığın ən düşkün çağına yetərsə, onlara: "Uf!" -belə demə, üstlərinə qışqırıb acı söz söyləmə. Onlarla xoş danış!" ("İsra" surəsi, 23).

Allah bu ayə ilə bizə ata-anaya qarşı göstərilən mərhəmətin ölçüsünü də verir. Allah bu məsələdə ata-anaya qarşı edilə biləcək ən kiçik bir hörmətsizliyi və ya mərhəmətsizliyi **"onlara "uf!" belə demə, üstlərinə qışqırma, acı söz söyləmə, onlarla xoş danış!"** ifadəsi ilə möminlərə yasaqlamışdır. Bu səbəblə möminlər hər dövrdə ata-analarına qarşı son dərəcə ehtiramlı, incə düşüncəli, xoşniyyətli və diqqətçil bir şəkildə davranırlar.

Möminlər valideynlərini rahat etmək üçün əllərindən gələni edir, hörmətdə və mərhəmətdə qüsür göstərməməyə

çalışırlar. Yaşlılığın gətirdiyi çətinlik və sıxıntılarını göz önünə gətirir və onların bütün ehtiyaclarını dilə belə gətirmədən anlayışla və şəfqətlə aradan qaldırmağa çalışırlar. Möminlər ata-analarının həm maddi, həm də mənəvi cəhətdən bir çatışmazlıqla qarşılaşmaması və onların rahatlığını təmin etmək üçün bütün imkanlarını səfərbər edirlər. Bundan başqa, hər nə olursa-olsun ürəkəcan və ehtiramlı davranış üsullarından imtina etmirlər.

Ancaq bütün bunlarla bərabər möminlərin ata-anaları ilə bağlı qarşılaşdıqları başqa bir hal da var. İman gətirən kimsələrin ata-anaları bəzən inkarçılıq yolunda ola bilərlər. Möminin belə bir etiqad fərqləri qarşısında göstərəcəyi davranış tərzi isə yenə ən gözəl sözlərlə və ürəkəcan bir üslubla onları doğru yola dəvət etməkdən ibarət olacaq. Hz.İbrahimin bütələrə inanan atası ilə etdiyi söhbətlər bizə belə bir vəziyyətdə istifadə edəcəyimiz üslub və göstərəcəyimiz davranış məsələsində yol göstərir:

"Atacan! Həqiqətən, sənə gəlməyən bir elm mənə gəlmişdir. Ardımca gəl ki, səni doğru bir yola çıxardım! Atacan! Şeytana ibadət etmə, həqiqətən, şeytan Rəhmana çox asi olmuşdur! Atacan! Qorxuram ki, Rəhmandan sənə bir əzab toxunsun və beləcə şeytana yoldaş olasan!" ("Məryəm" surəsi, 43-45).

Digər tərəfdən, bəzi insanlar valideynlərinin yaşlaşaraq qüvvədən düşdükləri dövrdə, köməyə və qayğıya möhtac olduqları anlarda onlardan üz çevirirlər. Bu gün belə hallar daha çox yayılmışdır. Maddi və mənəvi cəhətdən çox çətin vəziyyətdə olan, evlərində təkbaşına yaşamağa məcbur olan

yaşlılarla tez-tez qarşılaşırıq. Bu mövzu üzərində düşünən bir insan görəcəkdir ki, bu problemin səbəbi Quran əxlaqına uyğun yaşanmamasıdır.

Quranı rəhbər tutan bir insan ata-anası ilə bərabər digər ailə üzvləri və ətrafındakı insanlarla da mərhəmətli və şəfqətli davranır. Qohumlarını, dostlarını və digər yaxınlarını Allahın dinini və Quran əxlaqını yaşamağa dəvət edir. Çünki Allah iman gətirənlərə dini izah etməyə yaxınlarından başlamağı "**(Öncə) Ən yaxın qohumlarını qorxut!**" ("Şüəra" surəsi, 214) ayəsi ilə əmr etmişdir.

Quran əxlaqının tam mənası ilə yaşandığı bir ailədə daima bir sakitlik, dinclik, əmin-amanlıq, ehtiram və sevinc hakimdir. Bu gün degenerasiya olmuş, korlanıb aşınmış bəzi ailələrdə müşahidə edilən qışqırmaq, çığır-bağır, hörmətsiz üslub və danışıqlar möminlərin arasında əsla ola bilməz. Möminlərin ailəsində hər kəs ailə üzvləri ilə birlikdə olmaqdan böyük zövq alır. Uşaqlar ata-analarına hörmət edir və onları ürəkdən sevirlər. Ailələr övladlarına Allahın bir əmanəti kimi baxır və onları qoruyurlar. Ailə deyiləndə ağıla o saat isti münasibət, sevgi, etibar, həmrəylik gəlir. Amma bunu təkrarən bildirmək lazımdır ki, bu mükəmməl ailə mühitinə ancaq din əxlaqının tam, qüsuruz və səmimi olaraq yaşanması ilə, Allah qorxusu və sevgisinə sahib olmaqla nail olmaq mümkündür.

Nemətlər qarşısında davranış

Vərdişin əmələ gətirdiyi baxış bucağını bir kənara qoyaraq hikmətli bir tərzdə ətraflarını müşahidə edən möminlər gördükləri hər şeyin Allahdan gələn bir nemət olduğunu an-

layırlar. Gözlərinin, qulaqlarının, bədənlərinin, yedikləri bütün ərzaq və qidaların, nəfəslə alıb-verdikləri təmiz havanın, imkanlarının, sahib olduqları hər şeyin, mikroorqanizmlərdən ulduzlara qədər hər şeyin onların xidmətinə Uca Allah tərəfindən verildiyini anlayırlar. Belə ki, bu nemətlər sayılmayacaq qədər çoxdur. Rəbbimizin **"Əgər Allahın nemətlərini sayacaq olsanız, sayıb qurtara bilməzsiniz. Həqiqətən Allah bağışlayandır, rəhm edəndir!"** ("Nəhl" surəsi, 18) ayəsində bildirdiyi kimi, nemətləri hətta siniflərə ayıraraq saymaq da mümkün deyil.

Mömin insan ona qanuni ölçülərdə verilən bütün dünyəvi nemətlərdən yararlanır, amma bunlara aldanaraq Allahı, axirəti və Quran əxlaqına uyğun şəkildə yaşamağı əsla unutmur. Əlinə nə qədər yaxşı imkanlar (pul, vəzifə və s.) keçirsə-keçsin, bu hal onun zəifləməsinə, təkəbbür göstərməsinə, bir sözlə, Quran əxlaqından uzaqlaşmasına səbəb olmaz. Çünki mömin insan bunların hamısının Allahdan gələn bir nemət olduğunu və Allahın istəsə, bunları geri ala biləcəyini dərk edir. Dünyadakı nemətlərin müvəqqəti və məhdud olduğunu, bu nemətlərlə sınıdığını, əsl nemətlərin isə cənnətdə olduğunu ağından çıxarmır.

Quran əxlaqına uyğun yaşayan bir insan üçün mal, mülk, mövqe kimi dünya nemətləri onun yalnız Allaha yaxınlaşması və şükür etməsi üçün bir vasitədir. Müvəqqəti bir zaman kəsiyində yararlandırıldığını bildiyi dünya nemətlərinə sahib olmaq mömin insan üçün heç bir zaman məqsəd deyil. Məsələn, dünya həyatında istifadə ediləcək ən uzunmüddətli nemətlərdən biri olan evin insana verdiyi fayda təxminən 60-70 illik bir ömür ərzində olacaq. İnsan onun dünya həyatı

sona çatdığı zaman sahib ola bilmək üçün həyatı boyu çalışdığı, çox sevdiyi evini dünyada qoyub gedəcək. Aydındır ki, ölüm dünya nemətləri ilə insan arasında mütləq bir ayrılıq deməkdir.

Mömin ona verilən nemətlərin əsl və yeganə sahibinin Allah olduğunu, bunların yalnız Ondan gəldiyini bilir. Bu nemətləri var edən Rəbbimizə lazımınca şükür etmək, Ona məmnuniyyətini və minnətdarlığını bildirmək üçün əlindən gələni edir. Sətsiz nemətlərin əvəzində sözdə və əməli olaraq daim Allaha şükür edir, Onun nemətlərini xatırlamağa və izah etməyə çalışır. Bu mövzuda bəzi ayələr belədir:

"Həqiqətən, Rəbbin sənə bəxş edəcək və sən razı olacaqsan! Məgər O səni yetim ikən tapıb sığınacaq vermədimi?! Səni şaşqın vəziyyətdə tapıb yol göstərmədimi?! Səni yoxsul ikən tapıb dövlətli etmədimi?! Elə isə yetimə zülm etmə! Dilənçini də qovma! Və Rəbbinin sənə olan nemətindən söhbət aç!" ("Duha" surəsi, 5-11).

"Yoxsa sizi xəbərdar etmək üçün içərinizdən olan bir adam vasitəsilə Rəbbinizdən sizə bir xəbərdarlıq gəlməsinə təəccüb edirsiniz? Xatırlayın ki, Allah sizi Nuh tayfasından sonra onun yerinə gətirdi, sizi xilqətcə daha qüvvətli etdi. Allahın nemətlərini yada salın ki, bəlkə, nicat tapasınız!" ("Əraf" surəsi, 69).

Bəzi adamlar Allaha şükür etmək üçün onlara çox böyük, çox gözəl bir nemətin gəlməsini və ya çox böyük problemlərinin həll olunmasını gözləyirlər. Lakin bir az diqqət etsək, insanın hər bir anının nemət içində keçdiyini

görərik. Həyatı, səhhəti, ağılı, şüuru, beş duyğu üzvü, nəfəs aldığı hava və bunlara bənzər saysız-hesabsız nemətlər ona fasiləsiz bir şəkildə, hər an verilir. Bu nemətlərin hər biri üçün ayrıca şükür etmək lazımdır. Allahı xatırlamaqda, yaradılış dəlillərini düşünməkdə zəiflik edən kimsələr qəflət içində olduqları üçün bu nemətlərin dəyərini onlara sahib olduğu zaman bilmir, bunlara görə şükür etmir, ancaq bu nemətlər əllərindən alındığı zaman onların dəyərini anlayırlar.

Möminlər isə sahib olduqları hər nemət qarşısında nə qədər aciz və ona nə dərəcədə möhtac olduqlarını düşünərək daim Allaha şükür edirlər. Möminlər Allaha yalnız zənginlik, mal-mülk və başqa maddi nemətlərə görə şükür etmirlər. Hər şeyin sahibinin və hakiminin Uca Allah olduğunu bilən möminlər öz sağlamlıqları, gözəllikləri, bilikləri, ağılları, iman sevmələri, inkarçılığı çirkin saymaları, hidayət əhli olmaları, möminlərlə birlikdə olmaları, bəsirət və fərasət sahibi olmaları, fiziki və mənəvi güclərinə görə Rəbbimizə şükür edirlər. Möminlər gözəl bir mənzərə görərkən və ya işləri asan həll olunarkən, istədikləri bir şey həyata keçərkən, gözəl bir söz eşidərkən, sevgi və hörmət görərkən və daha saymaqla bitməyəcək qədər çox nemətlə qarşılaşarkən o an Allaha şükür edir, Onun mərhəmətini, şəfqətini, Rəhman və Rəhim olduğunu düşünürlər.

Əgər mömin ona verilən nemətlərə görə azğınlaşmayacağı, təkəbbür göstərüb lovğalanmayacağını etdiyi şükürdə, bütün davranış və danışıqları ilə Allaha göstərsə, Allah ona daha artıq nemət verər. Allahın Quranda verdiyi **"Əgər mənə şükür etsəniz, sizə artıracığam. Yox, əgər nankorluq etsəniz, Mənim əzabım həqiqətən şiddətlidir!"**

("İbrahim" surəsi, 7) hökmü bunu ifadə edir.

Bütün nemətlər eyni zamanda insanın dünyada qarşılaşdığı imtahanın bir parçasıdır. İman gətirənlər bu səbəbdən şükür etməklə bərabər onlara verilən nemətlərdən mümkün qədər xeyirli işlərdə yararlanır, xəsislik edərək onları yığıb toplamırlar. Çünki xəsislik edərək yığıb toplamaq cəhənnəm əhlinin bir xüsusiyyətidir. Rəbbimiz buna Quranda belə diqqət çəkir:

"Xeyr. Həqiqətən, o alovlu atəşdir. Başın dərisini sıyırib çıxardır. Çağırır çıxanı, üz döndərəni. Və yığıb saxlayanı! Həqiqətən, insan çox həris yaradılmışdır! Ona bir pislik üz verdikdə fəryad qoparar. Ona bir xeyir nəsib olduqda isə xəsis olar" ("Məaric" surəsi, 15-21).

Allah "**ehtiyacınızdan artıq qalanı**"nın ("Bəqərə" surəsi, 219) xeyirli və savab işlərə sərf olunmasını əmr edir. Quran əxlaqına görə, möminlər qazanlarından ehtiyaclarından artıq qalan hissəsindən xeyirli işlərdə, Allah yolunda istifadə edirlər.

Əlbəttə, nemətlərə görə şükür Allahın verdiyi bütün nemətləri Allah rızası üçün istifadə etməklə olur. Mömin ona verilən hər şeyi Allahın əmr etdiyi xeyirli işlərə sərf etməyə görə məsuliyyət daşıyır. Mömin insan Allahın ona verdiyi maddi imkanlarla bərabər bədənindən də Onun rızası üçün, onun yolunda səy göstərmək üçün istifadə edir və Allahın razılığını, rəhmətini və həmişə nemətlərlə dolu olan cənnəti qazanmağa ümid edir:

"Allah, şübhəsiz ki, Allah yolunda vuruşub öldürən və öldürülən möminlərin canlarını və mallarını

haqq olaraq vəd edilmiş cənnət müqabilində satın almışdır..." ("Tövbə" surəsi, 111).

Quran əxlaqını yaşayan fərdlərdən təşkil olunan bir cəmiyyətdə yoxsulluq, aclıq, səfalət və bu kimi digər çətinliklərin meydana çıxardığı qarşıdurma, dava, oğurluq, cinayət kimi çirkin əməllər ortadan qalxar. Beləliklə, rahatlıq və rifah Allahın izni ilə ən yüksək səviyyəyə çatar.

Gözəlliklər qarşısındakı davranışı

Zənginlik, əzəmət, dəbdəbə və gözəllik cənnətin xüsusiyyətlərindən olduğu üçün Allah cənnəti xatırladacaq, möminin cənnətə qovuşma arzusunu və həyəcanını artıracaq nemətlərin oxşarlarını bu dünyada da onlara verib.

Dayanmadan axan çaylardan görməli məkanlara, hey-rətamiz dərəcədə gözəl olan bağçalardan insanların fiziki gözəlliyinə, estetik tikililərdən gözoşxayan sənət əsərlərinə qədər bütün nemətlər Allahın insanlara bir lütfüdür. Dünya həyatında bu nemətlərin hər birinin yaradılışının hikməti var. Möminlər yer üzündəki bütün gözəllikləri onların orijinalının bir bənzəri, nümunəsi və müjdəsi kimi dəyərləndirirlər. Allah iman gətirənləri Quranda bu şəkildə müjdələyir:

"İman gətirən və yaxşı işlər görən kimsələrə müjdə ver: onlar üçün altından çaylar axan cənnətlər vardır. Meyvələrindən bir ruzi yedikləri zaman: "Bu bizim əvvəlcə yedikimiz ruzidir", - deyəcəklər. Əslində isə bu onlara -bənzər olaraq verilmişdir. Onlardan ötrü orada pak zövcələr də var. Onlar orada əbədi qalacaqlar" ("Bəqərə" surəsi, 25).

Axirətdəki nemətlər dünyadakı nemətlərə nə qədər

bənzəsə də, onlar gerçəklik və daimilik baxımından dünyadakılardan müqayisə olunmayacaq qədər üstündür. Allah cənnəti qüsursuz bir şəkildə yaradıb və gözəllikləri qat-qat artırılan nemətlərlə təchiz edib. Quran əxlaqına sahib olan bir insan gördüyü hər gözəlliğin cənnətdəki üstün yaradılışını və möhtəşəmliyini düşünür. Göy üzünə baxarkən "**genişliyi göylərlə yer üzü qədər**" ("Ali-İmran" surəsi, 133) olan cənnətin böyüklüyünü; gözəl məskənlər görərkən "**altındakı çaylar axan cənnət guşələrini**" ("Ənkəbut" surəsi, 58); gözqamaşdırıcı daş-qaş görərkən "**qızıl bilərziklər və incilərlə**" ("Fatir" surəsi, 33) yaradılmış cənnət bəzəklərini; qəşəng və zərif geyimlərlə qarşılaşanda "**nazik və qalın ipəkdən**" ("Kəhf" surəsi, 31) hazırlanmış cənnət paltarlarını; ləzzətli qida və içkilər dadanda cənnət "**orada dadı dəyişməyən sudan çaylar, dadı dəyişməyən süddən çaylar, içənlərə ləzzət verən şərəbdən nəhlər və təmiz baldan irmaqlar**" ("Muhamməd" surəsi, 15) olduğunu; gözoxşayan bağçalar görəndə "**yamyaşıl**" ("Rəhman" surəsi, 64) cənnət bağçalarını; estetik mebellər qarşısında cənnətdəki "**bəzənmiş taxtları**" ("Vaqiə" surəsi, 15) düşünür. Bu düşüncələrə görə də dünyadakı bütün gözəlliklər iman gətirən bir insan üçün onlara sahib olub-olmamasından asılı olmayaraq böyük bir zövq qaynağı və şükür vasitəsidir. Eyni zamanda cənnət həsrətini və səyini artıracaq önəmli bir şövq qaynağıdır.

Quran əxlaqına uyğun yaşayan bir mömin özündən daha gözəl və ya daha varlı olan bir adamı qısqanmaz, sahib olduğu var-dövlətə görə ona hirsələnmez. Bir çox insanlar kimi özünü göstərən, özünü gözə soxan, özünü nümayiş etdirən bir ev sahibi olmadığı üçün heyfsilənmez. Çünki möminin

həyatının əsas qayələrindən biri bu gözəlliklərə müvəqqəti bir zaman ərzində deyil, əbədi olaraq, sonsuza qədər sahib olmaqdır. Əbədi olan isə əsl yurd olan axirətdir. Allah Quranda buna "**Rəbbi onları Özündən bir mərhəmət, razılıq və içərisində onlar üçün tükənməz nemətlər olan cənnətlə müjdələyir**" ("Tövbə" surəsi, 21) ayəsi ilə diqqət çəkir.

Quran əxlaqından uzaq yaşayan insanlar isə axirətin əsl yurd olduğunu qulaqardına vuraraq dünya nemətlərinə həvəslə, dördəlli bağlanırlar. Onların başlıca məqsədi özlərini tərifi etmək, özlərinə görə "hörmətli" və "əhəmiyyətli" bir adam olmaq, maddi imkanlarını genişləndirmək və rahat bir həyat yaşamaqdır. Onlar bütün həyatları boyu müvəqqəti, əhəmiyyətsiz və aldadıcı dünya nemətlərinin arxasında qaçırırlar. Özlərinin sahib olmadığı gözəllikləri görmək isə sadəcə qısqançlıqlarını, hirsələrini və üzüntülərini artırır. Məsələn, belə adamlar onlara məxsus olmayan gözəl və dəbdəbəli bir evdə olanda bundan zövq ala bilmirlər. Beyinlərini daim "Niyə mən bu qədər varlı deyiləm?", "Niyə mənim belə bir gözəl evim yoxdur?" kimi suallarla məşğul edirlər. Yer üzərindəki gözəl olan şeylər bu insanlar üçün ümumiyyətlə bir sıxıntı və dərd-qəm qaynağıdır, çünki onlar bu gözəlliklərdən zövq ala bilmək üçün mütləq həmin gözəl şeylərə sahib olmağın lazım gəldiyini düşünürlər.

Halbuki Quran əxlaqına uyğun yaşayanlar bu gözəlliklərə sahib olsalar da, olmasalar da onlardan zövq almağı bacarırlar. Məsələn, imani şüura sahib olan bir insan zəngin insanlara xas olan şəraitdə yaşamır, belə şəraitlərdə ola bilmir, mümkündür ki, belə şəraitləri hətta görmür. Ancaq o, içində olduğu bu mühitin mütləq bir hikmətinin olduğunu bi-

lir. Çünki möminin Allahın yaratmasındakı gözəllikləri görməsi və ya anlaması üçün mütləq orada olmasına ehtiyac yoxdur. Mömin insan Allahın bənzərsiz yaratma gözəlliklərini öz fərasəti və bəsirəti ilə hər yerdə və hər an dərk edir. Gecələr göy üzündə ulduzların əmələ gətirdiyi əzəmət, bir gülün rəngindəki, quruluşundakı, qoxusundakı bənzərsiz gözəllik gün ərzində hamının rastlaşacağı və qiymətləndirəcəyi nümunələrdən bir neçəsidir.

Daha öncə də bildirdiyimiz kimi, möminlərin cənnətə olan həsrəti onların öz ətraflarını cənnəti xatırladan məkanlara çevirməsinə səbəb olur. Cənnət əlbəttə ki, hər insanın xəyalına gətirə biləcəyindən daha artıq gözəl olan sənət əsərlərinə, dünyada heç bir insanın nail ola bilmədiyi qüsursuzluqda olan təsvirə və gözəlliklərə sahib olan bir məkandır. Yalnız Quran əxlaqına uyğun yaşayan bir müsəlman dünyada sahib olduğu bütün imkanlardan istifadə edərək öz ətrafını əlindən gələnlə qədər gözəlləşdirməyə çalışır. Allah Quranda Hz.Süleymanın çox üstün bir sənət anlayışına sahib olduğuna diqqət çəkir. Hz.Süleymanın köşkündə həqiqi bir sənət - estetika və gözəllik hakimdir. Rəbbimiz Süleyman peyğəmbərin Allahın bir neməti olan zənginlikdən və əzəmətdən çox böyük zövq almasına bir ayədə belə diqqət çəkir:

"O dedi: "Mən gözəlliyi (bu atları) Rəbbimin zikrindən dolayı sevirəm..." ("Sad" surəsi, 32).

Böyük mövqə, böyük var-dövlət və hakimiyyət verilən Hz.Süleyman sahib olduğu bütün nemətlərdən Allah yolunda və Onun istədiyi şəkildə istifadə etmişdir. Bu səbəblə də Quranda təriflənmişdir. Möminlər də Hz.Süleymanı və digər peyğəmbərləri özlərinə nümunə götürür, əllərinə keçən hər

cür neməti eynilə bu müqəddəs insanlar kimi Allahın rizasını qazanmağa sərf edirlər.

Pis kimi görünən hadisələr qarşısındakı davranışı

Hər insan gün ərzində müxtəlif çətinliklərlə qarşılaşa bilər. Ancaq möminlər qarşılaşdıqları çətinliklərin nə olmasından asılı olmayaraq Allaha təslim olur, Onu özlərinə vəkil edir, (təvəkkül edərək) belə düşüncülər: "Allah bizi bu dünyaya həyatında hər etdiyimizlə və hər düşündüyümüzlə sınayır. Bu, bir an belə unudulmayan çox önəmli bir həqiqətdir. Elə isə gördüyümüz hər hansı bir işdə çətinliklə qarşılaşdığımız və ya işlərin qaydasında olmadığını düşündüyümüz zaman Rəbbimizin bunların hamısını bizi sınamaq üçün qarşımıza çıxardığını qətiyyənlə unutmamalıyıq".

Allah insanların qarşılaşdığı hər cür hadisənin Ondan olduğunu bir ayədə belə bildirir:

"De: "Allahın bizim üçün yazdığından başqa bizə heç bir şey üz verməz. O bizim ixtiyar sahibimizdir. Buna görə də möminlər yalnız Allaha təvəkkül etsinlər!" ("Tövbə" surəsi, 51).

İmanlı bir şüurla düşünən hər kəs bilir ki, yaşanan və qarşımıza çıxan hər bir hadisə Allahın nəzarətindədir və onun dünya və axirət üçün mütləq bir xeyiri var (ətraflı məlumat üçün bax: Harun Yəhya, "Hər şeydə xeyir görmək"). Məsələn, insanın sevdiyi bir əşyasını itirməsində bir çox faydalar var. Kənardan baxanda pis kimi görünən bu hadisə möminin öz səhvlərini görməsinə, diqqətli olmasına, bəzi məsələlərdə

daha çox tədbir görmək barədə düşünməsinə səbəb olur. Bununla bərabər insanın heç bir şeyə sahib çıxması lazımdır, çünki hər şeyin tək sahibinin Allah olmasının xatırlanması da bu tip hadisənin digər bir xeyirli cəhətidir.

Haqqında bəhs edilən vəziyyət gündəlik həyatda qarşılaşdığımız hər bir böyük və ya kiçik hadisəyə aiddir. Məsələn, bir iş yerində səhv anladığı üçün və ya birinin diqqətsizliyi ucbatından səhv yerə pul ödəmələri ola bilər; saatlarla kompüterdə üzərində işlənən bir iş elektrik kəsildiyinə görə bir anda yox ola bilər; gənc bir tələbə həddindən artıq çox oxumasına baxmayaraq o gün xəstələndiyi üçün universitet imtahanına getməyə bilər; bir insan çox təcili getməli olduğu bir yerə gedərkən təyyarəsinə, avtobusuna çatmaya bilər... Hər kəsin öz həyatı boyunca qarşılaşa biləcəyi bu cür çətin və tərs kimi görünən hadisələr var.

Ancaq bu hadisələrin hər birində iman sahibi olan bir insan üçün bir çox gözəlliklər var. Mömin insan hər şeydən öncə Allahın onun davranışını və səbrini sınaadığını, öləcək və axirətdə hesab verəcək bir insanın bu hadisələrə görə kədərlənib vaxt itirməsinin yersiz olduğunu düşünür. Hər hadisənin arxasında bir xeyir olduğunu bilir. Heç bir hadisə qarşısında "heyf!" demir. İşlərini asanlaşdırması və hər şeyi faydalı hala gətirməsi üçün Allaha dua edir. Və bir çətinlikdən sonra asanlıq gələndə o an bunun Allaha etdiyi duanın bir əvəzi olduğunu, Allahın duaları eşidən və onları qəbul edən olduğunu düşünür və Allaha şükür edir.

Bunları düşünərkən gününə davam edən insan nə ilə qarşılaşırsa-qarşılaşsın əsla ümitsizliyə qapılmaz, narahat olmur, qorxub kədərlənmir, çarəsiz vəziyyətdə qalmır. Allahın

bunları mütləq bir xeyir və gözəllik əsasında yaratdığını bilir. Üstəlik bunu yalnız başına gələ biləcək böyük hadisələrdə deyil, bir az öncə bəhs etdiyimiz kimi, gündəlik həyatı içində qarşılaşdığı irili-xırdalı hər məsələdə düşünür.

Məsələn, təsəvvür edin ki, bir insanın planlaşdırdığı mühüm bir işi istədiyi kimi getmir, tam uğur əldə etmək üzrə ikən son anda ciddi bir problemlə qarşılaşır. Bu insan bir anda hirsələnir, sıxıntıya düşür, kədərlənir, qıyası, hər cür çətinliyi yaşayır. Halbuki hər şeydə bir xeyir olduğunu düşünən bir insan Allahın bu hadisə ilə ona göstərdiyi hikmətləri düşünüb tapmağa çalışır. Bu mövzuda daha qəti tədbir görməsinə Allahın diqqət çəkmiş ola biləcəyini düşünür. Texniki cəhətdən lazım olan bütün tədbirləri görür və "bəlkə də bu şəkildə daha mühüm zərərlərin əmələ gəlməsinin qarşısı alındı" deyərək Allaha şükür edir.

Bir yerə getməyə çalışarkən minəcəyi avtobusa çatmasa, "Bəlkə gecikməyim və ya avtobusa minməməyim məni bir qəzadan və ya başqa bir pislikdən qorumuşdur" deyər düşünür. Bunlar sadəcə olaraq bir neçə nümunədir. "Bunun kimi daha bir neçə hikmət ola bilər" deyər düşünür. İnsanın gündəlik həyatında belə nümunələrdən çox göstərə bilərik. Amma burada əhəmiyyətli olan məsələ budur: insanın qurduğu planlar həmişə onun istədiyi kimi nəticə verməyə bilər. Belə bir vəziyyətdə təvəkkül edən, qarşılaşdığı hadisədə xeyir axtaran adam çox şey qazanır. Çünki Allah ayəsində insanlara belə bildirir:

"...Bəzən xoşlamadığınız bir şey sizin üçün xeyirli, bəzən də xoşladığınız bir şey sizin üçün zərərli ola bilər. Onu Allah bilir, siz bilməzsiniz" ("Bəqərə" surəsi, 216).

Allahın bildirdiyi kimi, biz nəyin xeyirli, nəyin zərərli olduğunu bilə bilmərik, bunu ancaq Uca Allah bilir. İnsanın yeganə vəzifəsi sonsuz mərhəmət sahibi olan Rəbbimizi dost etmək və Ona tam bir təslimiyyətlə təslim olmaqdır.

İnsan dünya həyatında sahib olduğu hər şeyini bir anda itirə bilər. Bir yangın evini, iqtisadi böhran bütün sərmayələrini və ya bir hadisə sevdiyi, qiymətləndirdiyi əşyalarını itirməsinə səbəb ola bilər. Allah Quranda insanların bu şəkildə sınaqdan keçirilməsindən belə bəhs edir:

"Əlbəttə, Biz sizi bir az qorxu, bir az aclıq, bir az da mal, can (övlad) və məhsul qıtlığı ilə imtahan edərik. Səbir edən şəxslərə müjdə ver!" ("Bəqərə" surəsi, 155).

Allah insanlara müxtəlif şəkillərdə sınaqlardan keçiriləcəklərini xəbər verərkən qarşılaşdıqları bu çətin vəziyyətlərdə səbir edənlərə də gözəl bir müjdə vermişdir. Allahın ayədə tərif etdiyi səbir, məsələn, itən əşyanı tapmayınca yaranmış vəziyyəti məcburən qəbul edərək səbir etmək deyil. Səbir itən əşya nə qədər böyük və əhəmiyyətli olursa olsun, insanın bunu eşitdiyi və ya bildiyi andan etibarən son dərəcə təvəkküllü, təslimiyyətli davranmasıdır. Hər şeyi edənin Allah olduğunu ağılından çıxarmadan, sabit rəftar və davranışını davam etdirməsidir.

İnsan gün ərzində daha mühüm itkilərlə də qarşılaşa bilər. Məsələn, ehtiyaclarını ödəmək üçün gününün əhəmiyyətli bir hissəsini keçirdiyi iş yerini itirmək bütün gələcəyinin yalnız ona bağlı olduğuna inanan insanlar üçün çox əhəmiyyətli məsələdir. Belə ki, cahil əxlaqa sahib olan insanlar uşaqlıqdan etibarən yaxşı bir iş sahibi olmaq üçün yetişirlər.

Belə adamlar həyatlarının hər anında daha yaxşı bir işdə işləməyi və ya işində yüksəlməyi arzulayırlar. Buna görə də sahib olduqları işi itirmək onların böhran və sıxıntı dolu günlər keçirməsinə, elə öz sözləri ilə desək, "həyatlarının alt-üst olmasına" səbəb olur.

Digər tərəfdən, mömin ona ruzi verən qüvvənin Allah olduğunu və işin yalnız bir səbəb olduğunu bilir. Başqa sözlə, iş mömin insan üçün Allahın verdiyi nemətlərin ona çatmasında yalnız bir vasitədir. Buna görə də işdən çıxarılmaq kimi hadisələr iman gətirən insanların səbir və təvəkküllə qarşıladığı hadisələrdir. Onlar belə bir halda gözəl şəkildə səbir edir, Allaha dua və təvəkkül edirlər. Ruzini verənin və onu istədiyi zaman alanın yalnız Uca Allah olduğunu heç bir zaman unutmurlar.

Qurani özünə rəhbər tutan bir insan işini itirmək, ziyanə düşmək, istədiyi bir məktəbdə oxuya bilməmək kimi bir vəziyyətlə qarşılaşanda o an öz davranış və düşüncələrini nəzərdən keçirir. Allahın razı olub-olmadığı bir hərəkətinin olub-olmaması barədə düşünür və ağılından aşağıdakı ehtimalları keçirir: "Ola bilərmə ki, itirdiyim mal-mülk və ya əşya üçün kifayət qədər şükür etməmiş olum?"; "Ola bilərmə ki, ixtiyarıma verilən nemətlərdə xəsislik və ya nankorluq etmiş olum?"; "Allahı və axirəti unudaraq malıma, mülkümə hərisliklə sahiblənmiş ola bilərəmmi?"; "Ola bilərmə ki, sahib olduğlarıma görə təkəbbür göstərərək Allahın yolundan və Quran əxlaqından uzaqlaşmışam?"; "Allah rızası üçün deyil, başqalarının razılığını, tərifi qazanmaq və ya öz nəfsinin istək və arzularını təmin etmək üçün çalışa bilərəmmi?" və s.

Mömin bu suallara öz içində vicdanlı və səmimi bir

şəkildə cavab verir. Verdiyi cavablara əsasən də Allahın razı olmadığı davranışlarını düzəltməyə çalışır və bu davranışlarını düzəltmək üçün Allaha dua edir. Səmimi bir şəkildə Allaha yönəlir. Yanıaraq və ya fərqində olmadan etdiyi və ya düşündüyü hər səhv şeydən Allaha sığınır. Allah iman gətirənlərin belə dua etdiklərini Quranda xəbər verir:

"Ey Rəbbimiz, unuduqda və ya yanıldıqda bizi cəzalandırma! Ey Rəbbimiz, bizdən əvvəlkiləri yüklədiyin kimi, bizi ağır yükləmə! Ey Rəbbimiz, gücümüz çatmayan şeyi bizə yükləyib daşıtdırma! Bizi əfv edib bağışla, bizə rəhm et! Sən bizim ixtiyar sahibimizsən..." ("Bəqərə" surəsi, 286).

İnsan imtahan olaraq bir-birinin ardınca itkilərlə də qarşılaşa bilər. Ancaq dərin imana sahib olan bir insan burada da hikmətlər olduğunu bilir. Bu hikmətlərin ən önəmlilərindən biri isə insanın çətinliklərlə mənəvi cəhətdən tərbiyə olunmasıdır:

"Allah sizi əlinizdən çıxan şeylərə və uğradığınız fəlakətlərə görə təəssüf etməməyiniz üçün qəminizin üstünə qəm qoydu. Şübhəsiz ki, Allah gördüyünüz işlərdən xəbərdardır!" ("Ali-İmran" surəsi, 153).

"Yer üzündə baş verən və sizin öz başınıza gələn elə bir müsibət yoxdur ki, Biz onu yaratmamışdan əvvəl o, bir kitabda yazılmamış olsun. Bu, Allah üçün çox asandır! Bu sizin əlinizdən çıxana kədərlənməməyiniz və sizə verilənə də sevinib qürrələnməməyiniz üçündür. Allah özünü bəyənən, fəxr edən heç bir kəsi sevməz!" ("Hədid" surəsi, 22-23).

Mömin üçün gün ərzində bir-birinin ardınca qarşısına çıxan çətinliklər onun imtahanda olduğunu xatırlamasına, laha yaxınlığının artmasına, kamilləşməsinə və Quran əxlaqına sarılmasına səbəb olur. Mömin insan Allahın bununla onu tərbiyə etdiyini və axirətdəki sonsuz nemətlərə hazırladığını bilir.

Xəstələndiyi zaman

İmanlı bir düşüncəyə sahib olan bir insan hər hansı xəstəlik halında da son dərəcə səbirli və təvəkküllüdür. O, xəstəliyin də Allahın bir imtahanı olduğunu bilir. Buna görə xəstəliyi nə qədər şiddətli olsa da səbir edir və Allaha səmiyyətlə dua etməkdə davam edir. Çünki xəstəliyi yaradan da, şəfa verən də Uca Allahdır. Möminin xəstəlik dövründə göstərdiyi səbri Allah Quranda "yaxşı əməl" adlandırır və tərifləyir:

"...Yaxşı əməl sahibi əslində Allaha, axirət gününə, mələklərə, kitaba və peyğəmbərlərə inanan, (Allaha) məhəbbəti yolunda malını qohum-əqrəbaya, yetimlərə, yoxsullara, müsafirə, dilənçilərə və qulların azad olunmasına sərf edən, namaz qılıb zəkat verən kimsələr, eləcə də əhd edəndə əhdinə sadıq olanlar, dar ayaqda, çətinlikdə və cihad zamanı səbir edənlərdir. Doğru olanlardır. Müttəqi olanlar da onlardır!" ("Bəqərə" surəsi, 177).

Möminlər gözəl bir şəkildə səbir edərkən sağlığına qovuşmaq üçün lazım olan müalicəni qüsursuz şəkildə qəbul edir. Hissiyata qapılmır, uşaq kimi davranaraq özünü ətraf-

dakıların diqqət mərkəzinə gətirməyə çalışmır. Xəstəliyinin müalicəsi üçün təklif olunan dərmanları və müalicəni ağilla və diqqətlə qəbul edir. Bu davranış onun Allaha olan əməli duasıdır. Mömin eyni zamanda Quran əxlaqına uyğun yaşamasının bir nəticəsi olaraq Allahın ona yardım etməsi və şəfa verməsi üçün daim dua edir. Allah iman gətirənlərin bu davranışına Quranda Hz.Əyyubu nümunə göstərir. Hz.Əyyub xəstələndə Allahın mərhəmətinə belə sığınmışdı:

"Əyyubu da bir vaxt Rəbbinə yalvarıb dua edərək belə demişdi: "Mənə bəla üz verdi. Sən rəhmlilərin ən rəhmlisisən!" ("Ənbiya" surəsi, 83).

Bunu da xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, istifadə olunan dərmanların hamısı xəstəliyin sağalması üçün bir səbəbdir. Əgər Allah istəsə, qəbul edilən müalicəni səbəbə çevirərək adamın sağalmasına icazə verir. Xəstəliyin müalicəsində istifadə olunan tibbi imkanları, dərmanların hazırlanmasında istifadə olunan mikroorqanizmləri, heyvanları və bitkiləri yaradan qüvvə Uca Allahdır. Qıyası, şəfanı yaradan yalnız Allahdır. Allah Quranda bu həqiqətə Hz.İbrahimin **"Xəstələndiyim zaman mənə yalnız O, şəfa verir"** ("Şuara" surəsi, 80) ifadəsi ilə diqqət çəkir.

Cahil cəmiyyəti təşkil edən fərdlər isə xəstələndikən o an üsyankar bir davranış göstərirlər. "Niyə mənim başıma belə bir hadisə gəldi?" deyə alın yazısı, qədər, tale həqiqətinə son dərəcə zidd bir davranış göstərirlər. Bu yanlış məntiqlə hərəkət edən insanların bir xəstəlik anında təvəkkül etməsi və ya qarşılaşdıqları hadisəyə xeyir gözü ilə baxması mümkün deyil.

Halbuki möminlər xəstəlikləri Allaha yaxınlaşmaq

üçün çox önəmli bir fürsət kimi dəyərləndirir və xəstəliklərin arxasındakı gizli hikmətlər barədə düşünürlər. Onlar sağlamlığın nə qədər böyük bir nemət, insanın isə nə qədər aciz olduğunu bir daha anlayırlar. Adi bir xəstəlik sayılan qrip mikrobu belə insanın yatağa düşməsinə səbəb ola bilər. Belə bir vəziyyətdə insan nə qədər güclü, qürurlu və zəngin olursa-olsun yenə acizdir, dərman içmək və istirahət etmək məcburiyyətindədir. Bu vəziyyət insana Allaha möhtac olduğunu xatırladır, Allahın adını ürəkdən anmasına və Ona yaxınlaşmasına bir vasitə olur. Bundan başqa, hər xəstəlik möminə dünyanın faniliyini, ölümün və axirətin yaxınlığını xatırladan bir xəbərdarlıq xarakteri daşıyır.

Pis və cansıxıcı şəraitdə göstərdiyi davranış

İnsan bəzən sıxıntılı və narahat şəraitlərdə ola bilər. Zibil yığınları ilə dolu bir yol kənarı, ürəkbulandıran qoxuların hakim olduğu bir mətbəx, dar, qaranlıq və xəlvət yerlər kimi... Möminlər üçün hər şey kimi pis və cansıxıcı mühitlərin yaradılmasının da hikmətləri var. Bu tip yerlər möminə cəhənnəmi, dünyadakılarla müqayisə edilməyəcək dərəcədə pis bir mühitdə davam edən əzabı xatırladır. Həmçinin Allah Quranda cəhənnəmin pis bir yer olduğunu "**Doğrudan da o, nə pis məskən, nə pis yerdir!**" ("Furqan" surəsi, 66) ayəsi ilə bildirir, cəhənnəmdəki çirkin təsvirləri, qaranlığı, pisliliyi bir çox ayələrdə xəbər verir:

"Sol tərəf sahibləri! (Əməl dəftərləri sol əllərində olanlar!) Kimdir onlar?! Onlar səmum yeli (qızmar

atəş) və qaynar su içində, qapqara duman kölgəsində olacaqlar! Nə sərin, nə də xoşagələndir" ("Vaqiə" surəsi, 41-44).

"Onlar əlləri boyunlarına bağlı vəziyyətdə o atəşdən dar bir yerə atıldıqları zaman ölüm diləyərlər. Bu gün özünüə bir ölüm diləməyin, çox ölüm diləyin!" ("Furqan" surəsi, 13-14).

Allahın bu ayələrini xatırlayan adam o an onu cəhənnəm əzabından qoruması üçün Rəbbimizə dua edir, etdiyi xətalara görə bağışlanma diləyir.

Allahın Quranda bildirdiyi təsvirlərə görə, cəhənnəm pis iy qoxuyan, dar, gurultulu, qaranlıq, hisli, dumanlı, cansız bir yerdir. Təhlükəsiz olmayan şəraitləri, hüceyrələrə işləyən yandırıcı bir istiliyi var. Ən iyrenc yeməklər və içkilər cəhənnəmdədir. Orada alovdan paltarlar var və cəhənnəmdəki bütün əzablar fasiləsiz şəkildə davam edəcək. Dərilərin odda qovrulacağı, insanların çıxmaq üçün yalvaracaqları, hətta ağrıya görə ölmək istəyəcəkləri cəhənnəm bəzi tərəflərinə görə nüvə müharibəsindən sonrakı dünyanı təsvir edən filmlərdəki mühitə bənzədilə bilər. Ancaq bu filmlərdəki qaranlıq, olduqca pis yerləri cəhənnəmdəki mühitlə müqayisə etmək mümkün deyil. Bu, sadəcə bir bənzətmədir. Cəhənnəm bizim dünya həyatına baxaraq təsəvvür edə biləcəyimiz ən pis mühitlərdən daha pis, daha qorxulu bir yerdir.

Dünyada dar, pis, qaranlıq və isti yerlər insan nəfsinə çox əziyyət verən yerlərdir. Cəhənnəmdə isə bu boğucu atmosfer çox möhkəm bir şəkildə hakimdir. Dünyadakı istiyə qarşı bir çox tədbirlər görə bilən insan cəhənnəmdə çarəsizdir. Mühit ən isti çöldən daha isti, ən qaranlıq, cansız

hücrələrdən daha cansıxıcı və pisdır. İsti Rəbbimizin bir ayəsində bildirdiyi kimi, insanın ən kiçik parçası olan hüceyrələrinə qədər işləyir. İnkarcılar üçün qovurucu istiyə qarşı bir qoruyucu, rahatlanmaq və ya sərinləmək imkanı yoxdur. Bunlarla bərabər cəhənnəmdə duyğu üzvlərinin dünyaya həyatındakından daha həssas və qüvvətli olduğu bir həyat var. Dünyada hiss edilən ağrıların bir çoxu qısa bir müddət sonra yüngülləşməyə başlayır, yaralar yaxşılaşır, hətta şiddətli ağrı verən bir çox yanıqların yaraları belə bir müddət sonra sağalıb bitirir. Cəhənnəmdə isə insan ağrı-acını bütün mümkün hallarda və həmişə, özü də ən şiddətli dərəcədə hiss edir və bu ağrı - Allahın diləməsi xaricində - heç vaxt bitmir.

Dünyada insanın qarşılaşdığı pis və baxımsız məkanların digər bir hikmətini isə bu nümunə ilə izah edə bilərik: insan unutqanlıq və ya diqqətsizlik səbəbi ilə bir yeri təmizləməyə bilər. Ancaq o, haqqında bəhs edilən pis məkanı görəndə kimi Allahın ona əslində nə qədər böyük lütf etdiyini və bunun müqabilində də özünün nə qədər səhv davrandığını anlayır. Çünki Allah ona yaşaya biləcəyi ideal bir yer vermişdir və o bu yerdə bir qonaqdır. Buna görə də ona verilən hər neməti ciddi qorunmalı və Allaha şükrünü əməlləri ilə də göstərməlidir. Əks halda o, Allahın razı olmayacağı şəkildə hərəkət etmiş olur. Bunu düşünən mömin o an səhvini anlayaraq Allaha sığınır, lazımi təmizliyi edərək xətasının əvəzini ödəyir və bir daha belə bir xətəyə düşməməyə çalışır.

III HİSSƏ

QURAN ƏXLAQINA UYGUN YAŞAMAĞIN İNSANDA YARATDIĞI ÜSTÜN KEYFİYYƏTLƏR

Şeytanın vəsvəsələrinə

qarşı diqqət və sayıqlıq

Allahın Quranda bildirdiyinə görə, şeytan insanları da-
im doğru yoldan azdırmağa, Allahın dinindən və Quran
əxlaqından uzaqlaşdırmağa çalışır. Şeytan günün 24 saati bu
fəaliyyətinə müntəzəm davam edir, varlı, kasıb, gənc, yaşlı,
gözəl, çirkin fərqi qoymadan hər insanı yoldan çıxarmaq
üçün cəhd göstərir. Çünki şeytan hər kim olursa-olsun bütün
insanlara böyük bir kin duyur.

Şeytanın bu kini ilk insanın yaradılması ilə başlayıb.
Allah Hz.Adəmi yaratdıqdan sonra şeytandan ona səcdə et-
məsini istəmiş, ancaq şeytan öz təkəbbürü, qısqanclığı
ucbatından Allaha itaət etməmiş və Hz.Adəmə səcdə etməyi

rədd etmişdir. Şeytan bu üsyanına və kobudluğuna görə Allahın hüzurundan qovulmuşdur. Rəbbimiz bu hadisəni bizlərə bu şəkildə xəbər verir:

"Sizi yaratdıq, sonra sizə surət verdik və mələklərə: "Adəmə səcdə edin!" - dedik. İblisdən başqa hamısı səcdə etdi. O, səcdə edənlərdən olmadı. Allah: "Mən sənə əmr edəndə sənə səcdə etməyə nə mane oldu?" - deyə buyurdu. O: "Mən ondan daha yaxşıyam, çünki Sən məni oddan, onu isə palçıqdan yaratdın!" - dedi. Allah buyurdu: "Oradan aşağı en. Orada sənə təkəbbürlük göstərmək yaramaz. Oradan çıx, çünki sən alçaqlardansan!" ("Əraf" surəsi, 11-13).

Allah şeytanın bu vəziyyətə düşməsinə səbəb olan insanları azdırmaq üçün Allahdan möhlət istəməsini və qiyamət gününə qədər azdırma fəaliyyətinə başlamasını isə Quranda belə xəbər verir:

"O dedi: "Mənə qiyamətə qədər möhlət ver!" Allah buyurdu: "Sən möhlət verilənlərdənsən!" O dedi: "Sən məni azdırıb yoldan çıxartdığın üçün mən də Sənin düz yolunun üstündə oturub insanlara mane olacağam! Sonra onların qarşılardan və arxalarından, sağlarından və sollarından gələcəyəm və Sən onların əksəriyyətini şükür edən görməyəcəksən!" Allah buyurdu: "Oradan rüsvay olmuş və qovulmuş halda çıx. Onlardan hər kim sənə uysa cəzasını alacaq. Əlbəttə, cəhənnəmi sizin hamınızla dolduracağam!" ("Əraf" surəsi, 14-18).

Şeytanın hədəfi başda Allahın dininə sıx sarılan mö-

minlər olmaqla bütün insanlardır. Onun arzusu bacardığı qədər çox insanı özü ilə bərabər cəhənnəmə sürükləməkdir. Şeytan insanların Allaha səmimi bir şəkildə, qəlbən ibadət etməsinə mane olmağa, Allahın dinindən və Qurandan uzaq durmasını və bunun nəticəsində sonsuz əzab çəkməsini təmin etməyə çalışır.

İman gətirənlər isə özlərinin ən böyük düşməni olan şeytanın hər an iş başında olduğunu bilir. Onlar Allahın əmrələrinə ciddi itaət etmək məsələsinə diqqət yetirərkən şeytanın hiylə və oyunları qarşısında hər an ayıq-sayıqdırlar. Ondən gələn vəsvəsələrə, boş vədlərə, şübhələrə, Quran əxlaqına zidd olan qışqır-bağırlara, təxirə salmalara, unutturma və ya Allahın yolundan döndərməyə yönələn cəhdlər qarşısında ayıq-sayıqdır (ətraflı məlumat üçün bax: Harun Yəhya, "İnsanın açıq düşməni - Şeytan"). Allah şeytanın insana verdiyi vəsvəsələrə "Bəqərə" surəsində belə bir örnək verir:

"Şeytan sizi yoxsulluqla qorxudaraq alçaq işlərə sövq edər, Allah isə sizə bağışlanmaq və bərəkət vədəsi verər. Allah genişdir, biləndir" ("Bəqərə" surəsi, 268).

Məsələn, yuxarıdakı ayədə də bildirildiyi kimi, şeytan işini itirən bir insana hər canlının ruzisini Allahın verdiyini unutturmağa və insanı pul tapa bilməyəcəyi, ac qalacağı ilə qorxutmağa çalışır. O bu şəkildə qorxu verdiyi kimi müxtəlif vəsvəsə və təlqinlərlə insanları öz yanına çəkmək üçün çalışır. Allah şeytanın vəsvəsələrinə qarşı insanlara Quranda belə yol göstərir:

"Əgər sənə şeytandan bir vəsvəsə gəlsə, Allaha sığın. Şübhəsiz ki, Allah eşidəndir, biləndir! Allahdan

qorxanlara şeytandan bir vəsvəsə (zərər) toxunduğu zaman onlar xatırlayıb düşünərlər və dərhal görən olarlar" ("Əraf" surəsi, 200-201).

Şeytanın vəsvəsələrindən qorunmaq üçün lazım olan ən vacib iş Allaha sığınmaqdır. Unutmaq olmaz ki, şeytan da Allahın nəzarətindədir və Allah istəsə, onun heç bir şeyə gücü çatmaz. Allah Quranda insanlara şeytandan Ona sığınmaları üçün belə dua etməyi əmr edir:

"De: "Pənah aparıram insanların Rəbbinə. İnsanların ixtiyar sahibinə. İnsanların tanrısına. Vəsvəsə verən, qaçıb gizlənən şeytanın şərindən. İnsanların ürəklərinə vəsvəsə salan, istər cinlərdən olsun, istər insanlardan!"" ("Nəs" surəsi, 1-6).

Quran əxlaqına sahib olan bir insan daim şeytandan Allaha sığınır və öz düşüncəsi imiş kimi zehmindən keçən şeytanın vəsvəsələrini özünün Quran əxlaqına uyğun olan düşüncələrindən ayırır. Hər an ayıq-sayıq davranaraq şeytanın söylədiklərinin heç birinə əhəmiyyət vermir. Etdiyi və ya düşündüyü bir iş şeytanın qarışmasına izn vermir. Məsələn, bir işlə məşğul olarkən, tək olarkən, biri ilə danışarkən, bir hadisə ilə qarşılaşarkən, qarşısına bir çətinlik çıxarkən şeytanın pusquda gözlədiyini və onun Allahın razı olmayacağı davranış və sözləri təlqin etdiyini bilərək hərəkət edir. Hər vəziyyətdə, hər şəraitdə Qurana uyğun şəkildə danışır və hərəkət edir. Şeytanın fəaliyyətinin möminə təsir göstərməməsinin səbəbi məhz budur. Rəbbimiz haqqında bəhs edilən həqiqəti Quranda bu şəkildə xəbər verir:

"Həqiqətən, iman gətirib yalnız öz Rəbbinə təvəkkül edənlərin üzərində şeytanın heç bir hökmü

yoxdur! Şeytanın hökmü yalnız ona itaət edib Allaha şərikin qoşanlar üzərindədir!" ("Nəhl" surəsi, 99-100).

Anlayış, mehribanlıq və bağışlayıcılıq

Möminlər Allahın "**Ata-anaya, qohum-əqrabaya, yetimlərə, yoxsullara, yaxın və uzaq qonum-qonşuya, yaxın dosta, müsafirə, sahib olduğunuza yaxşılıq edin!"** ("Nisa" surəsi, 36) hökmünə uyğun olaraq ətraflarındakı insanlara qarşı gözəl rəftar edirlər. Heç bir zaman davakar, tərs, pozucu bir əməl nümayiş etdirmir və ətraflarındakı insanları da bu məsələdə doğru yola yönəldirlər. Möminlər Quran əxlaqına uyğun yaşadıqları üçün ən əvvəl özləri hər zaman sülhsevər, anlaşılmaya meyilli və yaradıcı bir xarakter göstəririlər. Onlar dindən uzaq yaşayan insanların tez-tez yaşadıqları "küsmək", "davakarlıq", "mübahisə etmək" kimi pozulmuş davranış tərzinə Quran əxlaqında yer olmadığını bilirlər. Buna görə də nə olursa-olsun bağışlama, xoşməramlılıq və qarşı tərəfi gözəl olana çəkmək yoluna gedirlər. Allah bir ayədə "**Hər kəs səbir edib bağışlasa, bu, çox bəyənilən əməllərdəndir!"** ("Şura" surəsi, 43) ifadəsi ilə bunun üstün bir əxlaq xüsusiyyəti olmasına diqqət çəkir.

Allah insanlara bir-birinə qarşı anlayışlı, mehriban və bağışlayan olmağı əmr edir. Buna diqqət çəkilən ayələrdən birində belə buyrulur:

"Aranızda olan fəzilət və sərvət sahibləri qohum-əqrabaya, miskinlərə və Allah yolunda hicrət edənlərə verməyəcəklərinə and içməsinlər. Onları

əfv edib, vaz keçsinlər! Məgər siz Allahın sizi bağışlamağını istəmirsiniz? Allah bağışlayandır, rəhm edəndir!" ("Nur" surəsi, 22).

Buna görə də mömin gün ərzində rastlaşdığı insanlarla son dərəcə anlayışlı və mehriban davranmağa diqqət edir. Məsələn, səhər yatarkən səs-küy salaraq onu oyandıran adamla anlayışlı davranır. O insanın yalnız Allahın nəzarətində hərəkət edə bildiyini başa düşür. Həmin an onun oyanmasını istəyən Allahdır və Rəbbimiz o insanı buna səbəb etmişdir. Halbuki belə bir hal bəzi insanlar üçün hirsənməyə, mübahisə etməyə əsas yaradır. Mömin insan ona səhvən zərər verən, diqqətsizlik nəticəsində bir qəzaya səbəb olan insanlarla da gözəl şəkildə rəftar etməyə çalışır. Qarşılaşdığı hal nə qədər ani və əhəmiyyətli olursa-olsun əsəbiləşib hirsənmir, özünü itirmir, ətrafındakıları incitmir. Özünün də səhv etdiyini və belə bir vəziyyətdə eyni davranışı qarşı tərəfdən də gözlədiyini düşünür. Rəbbimizin bir az əvvəl bildirdiyimiz "Nur" surəsinin 22-ci ayəsində diqqət çəkdiyi kimi, mömin insan sonsuz şəfqət və mərhəmət sahibi olan Allahın onun etdiyi günahları bağışlamasını umur. Əgər mömin Allahın "Bağışlayan" sifətinin öz əxlaqında əks olunmasına cəhd göstərməsə, onun bu əməlinin Quran əxlaqına zidd bir davranış olacağını bilir.

Quran əxlaqına uyğun yaşayan bir insan ən gözəl əxlaqın sahibidir. Labüd gərginlik və sıxıntıların qarşısı onun evdə, işdə, yolda, gün ərzində göstərdiyi müsbət davranışlar sayəsində alınır. Bundan başqa, mömin göstərdiyi bu ləyaqətli davranışla qarşısındakı insanlara da nümunə olur. Ən önəmlisi isə odur ki, o, Quranda tərif olunan bir davranışı ye-

rinə yetirmiş və Allahın bəyəndiyi kimi hərəkət etmiş olur.

Hədis alimləri Peyğəmbərimizin (s.ə.v.) ətrafındakılara qarşı göstərdiyi nümunəvi davranışı belə bildirmişdir:

"Hüzurunda oturan hər kəsə mübarək üzündən nəsibini verir, iltifat buyururdu. Buna görə hüzurundakı hər kəs onun nəzdində özündən daha dəyərlisinin olmadığı düşüncəsinə qapılırdı. Bəli, onun oturuşu, insanları dinləməsi, sözləri, gözəl lətifələri və təvəccühü həmişə nəzdində oturanlar üçün idi. Bununla bərabər onun məclisi həya, təvazökar və etibar məclisidir... Səhabələrinə ikram və könüllərini açmaq üçün künyələri ilə çağırır, künyəsi olmayanlara künyə taparaq onunla xitab edirdi. Hirsələnməkdən son dərəcə uzaq idi və bir şeyə tez riza göstərərdi. İnsanlara qarşı insanların ən şəfqətli idi. Bəli, insanların ən xeyirlisi insanlara xeyri dəyən, insanların ən yararlısı da insanlara faydalı olandır".

Əlbəttə, bizlərin də özümüzə nümunə götürməyimiz vacib olan cəhət Peyğəmbərimiz Hz.Muhəmmədin (s.ə.v.) bu, ən gözəl davranışdır. Quran əxlaqına uyan və Peyğəmbərimizin (s.ə.v.) sünnəsini tətbiq edən insanlar Allahın izni ilə dünyada gözəl bir həyat yaşamağı, axirətdə də Allahdan böyük bir mərhəmətlə əvəz görməyi uma bilirlər.

Səbirli olmaq

Allahın Quranda tərif etdiyi gözəl əxlaqın bəzi cəhətlərinə uyğun yaşayan insanlar hər bir cəmiyyətdə var. Bu insanlar yeri gələndə fədakar, mülayim xasiyyətli, mərhəmətli, ədalətli, yardımsevər insanlara xas davranış göstərə bilirlər. Ancaq haqqında bəhs edilən adamlar gözəl əxlaqlı

olduqlarını nə qədər iddia etsələr də, bu əxlaqda səbir göstərə bilmədikləri anlar mütləq olur. Məsələn, səhər-səhər imtahana çatması vacib olan bir insan saati xarab olduğu üçün yatıb yuxuya qala bilər. Sonra da oyanıb böyük bir təlaşla məktəbə çatmağa tələsərkən çox uzun bir yol tıxacına düşə bilər. Məktəbə gecikdiyini xəbər vermək üçün telefonla zəng etmək istəyərkən telefon xəttinə düşməyə bilər. Bu zaman yanındakı bir insan ondan bir söz soruşanda o adama sərt şəkildə, səsinin tonunu yüksəldərək cavab verə bilər. Hətta heç cavab vermədən tərs bir baxışla baxa bilər. Bəhs edilən bu adam özünün hər zaman yardımsevər və anlayışlı bir insan olduğunu iddia etdiyi halda, belə bir vəziyyətdə artıq "səbrinin tükəndiyini" söyləyərək bunun əksi olan anlayışsız bir davranış göstərə bilər.

Mömin insan isə hansı şəraitdə olursa-olsun həmişə və hər şəraitdə Quran əxlaqına uyğun yaşamağa cəhd göstərir. Qarşısına çıxan insanların səhv, xoş olmayan sözlərinə və ya davranışlarına da gözəl bir səbrlə cavab verir (ətraflı məlumat üçün bax: Harun Yəhya, "Quranda səbrin əhəmiyyəti"). Məsələn, yolda gedərkən biri avtobusa minmək üçün onu kənara itələyə bilər. Bir dostu əsəbiləşərək ona pis sözlər söyləyə bilər. Və ya yolda gedərkən yanından keçən maşının sürücüsünün diqqətsizliyi nəticəsində hər yeri başdan-ayağa palçığa bulaşa bilər. Bu misalları əlbəttə ki, çoxaltmaq da mümkündür. Ancaq Quran əxlaqını mənimsəyən bir insan bütün bu hadisələrin onun qədərində (taleyəndə) bu şəkildə yaradıldığını anlayaraq gözəl bir şəkildə səbir edir və əsla hirsli, tərs bir davranış göstərmir. Əlbəttə, bir yandan da bu tip hadisələrlə təkrar qarşılaşma-

maq üçün hər cür tədbir görür və əlindən gələn bütün gücündən istifadə edərək sıxıntı yaradan məsələləri aradan qaldırmağa çalışır. Quran əxlaqına görə, insanın özünə zərər verən bir hadisədə də qarşı tərəfə səbir göstərməli, pisliklərə yaxşılıqla cavab verməlidir. Allah Quranda möminlərin göstərdikləri səbir sayəsində pislikləri ən gözəl şəkildə uzaqlaşdırdıqlarına belə diqqət çəkir:

"Yaxşılıqla pislik eyni ola bilməz! Sən (pisliyi) yaxşılıqla dəf et! Belə olduqda aranızda düşmənçilik olan şəxsi, sanki yaxın bir dost görərsən! Bu yalnız səbr edənlərə verilir və yalnız böyük qismət sahiblərinə əta olunur!" ("Fussilət" surəsi, 34-35).

Yaxşı danışmaq, gözəl sözlü olmaq

Bəzi insanların vicdanı onlara qarşı xəta edən birisinə münasibətdə bağışlayan olmağı, pis söz söyləyənə qarşı gözəl bir söz söyləməyi bildirsə də, onlar nəfslərinə uyub bağışlamamağı və ya pis sözə lap pis sözlə cavab verməyi üstün tuturlar. Bu yanlış təsəvvürə sahib olan insanlar tərs davranmağı, təkəbbür və həqarət dolu sözlər söyləməyi, hörmətsiz və kobud cavab verməyi adətən bir üstünlük kimi qəbul edirlər.

Əlbəttə, bunlar Quran əxlaqına tamamilə ziddir. Allah Quranda gözəl sözün nə qədər bərəkətli olduğunu və insanlara həmişə xeyir gətirəcəyini bu nümunə ilə bildirir:

"Məgər Allahın necə bir məsəl çəkdiyini görmürsənmi? Xoş bir söz kökü yerdə möhkəm olub budaqları göyə ucalan gözəl bir ağac kimidir. O,

Rəbbinin izni ilə bəhrəsini hər vaxt verər. Allah insanlar üçün belə misallar çəkir ki, bəlkə, düşünüb ibrət alsınlar! Pis söz isə yerdən qopardılmış, kökü olmayan pis bir ağaca bənzəyir. Allah iman gətirənləri dünyada da, axirətdə də möhkəm bir sözlə sabitqədəm edər. Allah zalımləri sapdırar. Allah istədiyini edər!" ("İbrahim" surəsi, 24-27).

Bu ayələrdən də gördüyümüz kimi, gözəl söz söyləyən və ona uyan adam həm dünya, həm də axirət həyatında çox böyük gözəlliklərlə, bənzərsiz nemətlərlə mükafatlandırılacaq. Ancaq pis söz söyləyən də, ona uyan da sonu cəhənnəm olan qaranlıq bir yola girmiş olacaq.

Mömin adam gün ərzində qarşılaşdığı insanlara gözəl tərzdə xitab edir. Olduğu hər yerdə Allahın dinini izah edir, Quranla öyüd verir, Allahın ayələrini xatırladan sözlər söyləyir və insanları gözəl sözlərlə qürurlandırır. Dostlarını təşviq edib həvəsləndirmək üçün Quran əxlaqına uyğun cəhətlərini dilə gətirir. Ətrafındakı insanların günlərinə daha həvəsli və nəşəli bir şəkildə davam etməsini təmin edəcək şəkildə danışır. Möminin bu davranışını yuxarıdakı ayədə xatırladılan barlı-bəhərli gözəl ağaca bənzədə bilərik.

Halbuki bəzi insanlar başqalarının gözəl xüsusiyyətlərini deyil, onları alçaltmaq məqsədilə çatışmazlıq və qüsurlarını dilə gətirməyi üstün tuturlar. Rəbbimiz yuxarıda bildirdiyimiz "İbrahim" surəsindəki ayələrdə buna da diqqət çəkərək bu cür sözləri fayda verməyən pis bir ağaca bənzədir. Çünki pis söz mövcud olan gözəl münasibətləri pozduğu kimi qarşı tərəfin şövq və həvəsini öldürəcək, onun sıxılmasına, üzülməsinə səbəb olacaq.

Digər tərəfdən, mömin insan bir adamla danışarkən, ona öz çatışmazlıq və qüsurlarını düzəltməsi yönündə öyüd verərkən və ya səhvlərini xatırladarkən sözün ən gözəl olanını seçməyə cəhd göstərir, beləliklə də Allahın aşağıdakı hökmünü yerinə yetirmiş olur:

"Bəndələrimə de: "Gözəl sözlər söyləsinlər". Şeytan onların arasına fitnə-fəsad sala bilər. Həqiqətən, şeytan insanın açıq-aşkar düşmənidir!" ("İsra" surəsi, 53).

Allahın bu ayədə də bildirdiyi kimi, şeytan insanları gözəl söz söyləməkdən uzaqlaşdırmağa və bu yolla insanların arasına düşmənçilik salmağa çalışır. Pis bir söz söylənən zaman şeytan o an iki tərəfin arasını vurmaq üçün müxtəlif vasitələrə əl atmağa başlayır. Pis sözə məruz qaldığına görə sıxıntı hiss edən insan şeytanın verdiyi vəsvəsələrin təsiri ilə qarşı tərəfə eyni şəkildə cavab verir. Bu da insanların dostluğunun pozulmasına, hətta sona çatmasına səbəb olur. Ancaq gözəl bir söz şeytanın insanları yanıltma ehtimalını aradan qaldırır. Bu səbəblə möminlər şeytana imkan verməmək və ona əlverişli şərait yaratmamaq üçün bir-birinə ən gözəl şəkildə xitab etməyə çalışırlar. Belə bir davranış isə onların bir-birinə olan bağlılıqlarının və yaxınlıqlarının artmasına səbəb olur. Peyğəmbərimiz (s.ə.v.) də möminlərə həmişə gözəl əxlaqı və gözəl sözü əmr etmişdir:

"Sənə zülm edəni əfv et. Səndən küsənlə barış, sənə pislik edənə yaxşılıq et. Əleyhinə də olsa haqqı söylə".

"İnsanlarla gözəl əxlaqla rəftar et".

İncə düşüncəli olmaq

Cahil cəmiyyətdə bəzi insanlar kobud, səriştəsiz, düşüncəsiz və hörmətsizdir. Möminlər isə bu cür üslub və davranışlardan şiddətlə qaçırlar, onlar zərif, duyğulu, həssas və incə düşüncəli bir şəxsiyyətə sahibdir. Bunlar eyni zamanda Allahın elçilərinin xüsusiyyətləridir. Quranda Hz.Musanın incə düşüncəli bir davranışına belə diqqət çəkilir:

"Mədyən kənarındakı bir quyuya çatanda onun başında bir dəstə adam və onlardan başqa (qoyunlarını özgə heyvanlara qarışmasın deyə) geri çəkən iki qadın görüb dedi: "Sizə nə olub?" Onlar: "Çobanlar sulayıb getməmiş biz su vermirik. Atamız da ixtiyar bir qocadır", - deyə cavab verdilər. Onlar üçün suladı, sonra da kölgəyə çəkilib dedi: "Ey Rəbbim! Mən Sənin mənə nazil edəcəyin xeyrə möhtacam!"" ("Qəsəs" surəsi, 23-24).

Hz.Musa qarşılaşdığı xanımların köməyə ehtiyacının olduğunu həssas bir insan olaraq dərhal anlamış və vaxt itirmədən onlara kömək etmişdi. İman gətirənlər Hz.Musanın Quran ayələrində təriflənən bu xüsusiyyətini gün ərzində özlərinə örnək edirlər. Ətraflarındakı insanların çətin və ya sıxıntılı bir vəziyyətdə olduğunu görərkən dərhal onlara əllərindən gələnlə köməyi etməyə çalışırlar. Bununla bərabər onların şadlanması və gözəl bir mühit təmin etmək üçün xoşlarına gələcək gözəl davranışlar göstərirlər.

Ətrafdakı insanları narahat etməməyə çalışmaq incə düşüncəli bir hərəkətdir. Bir insanın ailədə müştərək istifadə olunan əşyaları və ya yerləri təmiz və səliqəli saxlaması, bi-

rinin narahat olması ehtimalının olduğu hallarda yüksək səslə danışmaqdan və ya musiqi dinləməkdən çəkinməsi, söhbət etməyə çalışdığı insanın işinin olub-olmadığını, o anda onu dinləməyə münasib vaxtının olub-olmadığını nəzərə alması, tələsən, bir şeyi harasa çatdırmağa çalışan insanlara mane olmaması gündəlik həyatda tez-tez qarşılaşdığımız incə düşüncəli davranışlarla misal ola bilər.

İncə düşüncəli olmağın mühüm göstəricilərindən biri də başqalarına yer və ya imkan verməkdir. Nəqliyyat vasitələrində oturmağa ehtiyacı olan birinə yer təklif edilməsi, alış-veriş zamanı eyni anda kassaya gələn iki adamdan birinin digərinə yer verməsi insanların bir-birinə yaxınlaşmasına və gözəl dialoq qurmasına səbəb olur. Bir-birinə incə düşüncələrlə yaxınlaşan insanların aralarındakı münasibətlər sağlam sevgi və hörmətə əsaslanır. Bundan başqa, bu insanlar birlikdə yaşamaqdan məmnun olur, bir daha qarşılaşmaqdan böyük zövq alırlar.

Buna əks şəraitdə, yəni yalnız öz mənfəətləri üçün hər kəsin bir-birinə bir şey etdirməyə, bir-birindən yararlanmağa çalışdığı şəraitdə isə insanlar arasında həqiqi dostluğun yaşanması mümkün olmaz. Acıq verməyə yönələn söhbətlər, süni davranışlar dostluğa mane olur. Boş danışıklarla əmələ gələn söhbətlər sıxıntılı mühit yaradır. Allahın xatırlanmadığı belə yerlərdə əlbəttə ki, heç kim olmaq istəməz.

Qonaqpərvərlik

Hz.İbrahimin qonaq qarşılamaqda göstərdiyi diqqət barədəki ayələr Quran əxlaqına uyğun olan qonaq qarşılama

üsulu haqqında bilgi verir:

"İbrahimin möhtərəm qonaqlarının söhbəti sənə gəlib çatdı mı? Onlar yanına gəlib salam verdikdə o salanı alıb: "Bunlar tanımadığın kimsələrdir!" - dedi. O, ailəsinin yanına getdi və bir buzov gətirdi. Onu qabaqlarına qoyub: "Bəlkə, yeyəsiniz!" - dedi" ("Zariyat" surəsi, 24-27).

Həzrəti İbrahim peyğəmbərin qonaqpərvərliyini nümunə götürən möminlər öncə qonaqlarını salamlayaraq onları gözəl bir şəkildə qarşılayır, onlara hörmət, sevgi və gülər üz göstərirlər. Daha sonra bütün ehtiyaclarını düşünərək onların söyləməsinə və hiss etdirməsinə lüzum qalmadan bu ehtiyaclarını ödəməyə, onları razı salmağa çalışırlar. Bundan başqa, bəhs edilən hörmət və ikramı gecikmədən göstərməyə çalışırlar. Quran əxlaqının daha bir vacib şərti də qonaqlara evdə olan yeməklərin ən gözəlinin verilməsidir.

Halbuki cahil cəmiyyətdə yaşayan bəzi insanlar onlara gələn adamları tanısalər belə, qapını açmırlar. Qonaq etmək məcburiyyətində qaldıqları adamları isə çox zaman istəməyə-istəməyə qarşılayırlar. Bu qarşılanmanı da adət-ənənələrə bağlılığa və ya sosial bir çətinliyə görə yerinə yetirirlər. Bundan başqa, bu insanların qonaqların vəziyyətinə görə davranışları da dəyişir. Yoxsul bir insanı qarşılayarkən hörmət etməkdən çəkinib onu boğazdanyuxarı bir şəkildə ötüşdürməyə çalışırlar. Ancaq əgər qonaq varlı, sözükeçən bir adamdırsa, bu dəfə necə qonaqlıq təşkil edəcəklərini də bilmir, yəni ən gözəl yeməklərini ən gözəl şəkildə təqdim etməyə böyük səy göstərirlər.

Ev sahibinin göstərdiyi qeyri-səmimi və könülsüz dav-

ranışlar qonaqları əlbəttə ki, narahat edir, qonaqlığı cansıxıcı bir hala gətirir. Bu da hər iki tərəf üçün tezliklə bitməsi arzulanan bir vəziyyət yaradır. Qonaq gəldiyinə peşman olur, ev sahibi isə qonaq etdiklərinə və itirdiyi vaxta görə heyfslənir.

Nəticə olaraq deyək ki, insanlar arasında gözəl söhbətlərin və qarşılıqlı gözəl qonaqlıqların, həmrəyliyin, birlik və bərabərliyin artması ancaq Quran əxlaqının tətbiq edilməsi ilə baş verə bilər.

Qarşılıqlı salam və hörmət

Möminlər gün ərzində qarşılaşarkən bir-birinə ən gözəl istək və arzularını deyirlər, başqa sözlə desək, salam verirlər. Allahın **"Sizə salam verildiyi zaman onu daha gözəl alın və ya qaytarın!..."** ("Nisa" surəsi, 86) ayəsindəki əmrini bu şəkildə yerinə yetirirlər. Başqa bir ayədə isə Allah möminlərə evlərə girərkən salam vermələrini nəsihət edir:

"...Evlərə daxil olduğunuz zaman özünüzü Allah dərgahından bərəkət və xoşluq diləyən bir salamlama salamlayın. Allah ayələri sizə belə izah edir ki, düşünüb daşınasınız!" ("Nur" surəsi, 61).

Mömin evindən çıxarkən qarşılaşdığı qonşularına gülərüz və xeyirli bir gün, Allahdan bir rəhmət və sağlamlıq diləyir. Küçədə rastlaşdığı adamlarla, iş yerlərindəki dostları ilə və digər insanlarla da eyni şəkildə salamlaşır. Ona salam verən insan hər kim olursa-olsun, salama alır və ona daha gözəl bir şəkildə cavab verir. Möminin bu davranışı Quran əxlaqının sosial münasibətlərə gətirdiyi gözəlliklərdən biri-

dir. Bir-birini tanımayan insanlar arasındakı soyuq və cansıxıcı mühit salamla aradan qaldırılır. İnsanlar bir-birinə yaxınlaşır, bir-birini tanımasalar belə onların arasında isti bir atmosfer yaranır.

Cahil cəmiyyətində isə salamlama ümumiyyətlə "adətə görə" edilir. Bəzi insanlar yalnız mənfəət güdən münasibətdə olduqları və ya mənfəət umduqları kimsələrə salam verirlər. Bəzən özlərindən daha kiçik gördükləri adamları alçaltmaq məqsədilə onların hətta salamını da almır və ya özlərini eşitməməzliyə vururlar. Ən önəmli cəhət isə belə pis davranışların cahillərin əxlaq modelində adi qarşılamaşdır.

Mübahisə etməkdən və hirslənməkdən qaçmaq

Məlum bir həqiqətdir ki, mübahisə insanları bir-birinə zidd salan, ayrılığa, dava-dalaşa və münaqişələrə səbəb olan haldır. Çox yaxın iki dost arasında yaranan kiçik bir mübahisənin böyüməsi ilə bütün gözəl hisslərin yerini qəzəb tutur. Allah "Kəhf" surəsinin 54-cü ayəsində bu pis əxlaqa diqqət çəkərək insanın "**ən çox mübahisə edən**" olduğunu bildirir. Bu səbəblə möminlər birlik, bərabərlik və qardaşlıq ruhunun zədələnməsinə və ya zəifləməsinə səbəb olan hər cür mübahisə və münaqişədən qətiyyətlə qaçırırlar. Çünki Allah bu davranışı qəti olaraq yasaqlamışdır:

"Allaha və Onun Peyğəmbərinə itaət edin. Bir-birinizlə çəkişməyin, yoxsa qorxub zəifləyər və gücdən düşərsiniz..." ("Ənfal" surəsi, 46).

Ayədə bildirildiyi kimi, mübahisə və münaqişə insan-

ların gücünü qıran, heç bir məsələni həll etməyən, fayda verməyən, şeytanın vəsvəəsi ilə edilən bir hərəkətdir. İnsanın vicdanı münaqişəni, davanı qəbul etmədiyi halda nəfsi onu çəkişməyə, münaqişəyə itələməyə çalışır. Buna görə Quranı özünə rəhbər tutan və hər zaman vicdanına uyan bir adam münaqişənin yaranmasına heç vaxt izn verməz. Bir anlıq qəflət nəticəsində çəkişməyə girsə belə dərhal diqqətini toplayar, Allahın hökmünü xatırlayar və gördüyü bu işin Allah tərəfindən bəyənilmədiyini dərk edərək ondan dərhal imtina edər.

İman gətirən insanlar gün ərzində cürbəcür adamlarla qarşılaşa bilərlər. Bununla bərabər onlar hansı şərait olursa olsun münaqişədən qaçırlar. Məsələn, alış-veriş zamanı qoyulan qiymətlər qarşısında satıcı ilə, vaxtında gəlməyən avtobusun sürücüsü ilə, növbə gözləyərkən yavaş işləyən işçilərlə münaqişə etməzlər. Əgər onlara qarşı haqsızlığın edildiyi bir vəziyyətlə qarşılaşsalar, məsələni münaqişə edib hirsənlənməklə deyil, gözəl bir üsulla və ağıllı bir metodla həll etməyi üstün tuturlar. Rəbbimiz mömin insanın qəzəblənməməsinin vacibliyini "Ali-İmran" surəsində belə buyurur:

"O müttəqilər ki, bolluqda da, qıtlıqda da xərcləyər, qəzəblərini udar, insanların günahlarından keçərlər. Allah yaxşılıq edənləri sevər" ("Ali-İmran" surəsi, 134).

Quran əxlaqına uyğun yaşayan bir insan özünün əxlaq anlayışını qarşısındakı adamların davranışlarına görə dəyişdirməz. Qarşı tərəf istehza ilə danışa bilər, çirkin sözlər söyləyə bilər, qəzəblənə bilər, pislik edə və ya düşməncəsinə davranma bilər. Ancaq mömin insanın alicənablığı, təvazökarlığı,

mərhəməti və mülayimliyi heç bir vaxt dəyişməz. Ona söylənən pis bir sözə pis sözlə cavab verməz. İstehza edənə istehza ilə, qəzəbə qəzəblə cavab verməz. Hirslənən bir insana qarşı sakit olar və özünə nəzarət edir. Peyğəmbərimiz (s.ə.v.) bir hədisində möminlərə bu cür nəsihət etmişdir: "Harada olursan ol, Allahdan çəkin və pisliyin ardından yaxşılıq et, bu, onu yox edir. İnsanlara gözəl əxlaqla davran".

Mömin insan hər an hər şeyin onun imtahan edilməsi üçün yaradıldığını bilir. Bu səbəblə də insanlarla münaqişə etmək əvəzinə gözəl sözlər danışmağı, onlara qəzəblənmək əvəzinə qəzəbini udaraq səbr göstərməyi üstün tutur. Bilir ki, bunlar Allahın razı olduğu davranışlardır və Onun rizasını qazanmağa ümid edir.

Paxıllıq etməmək, həsəd aparmamaq

Allah insanların nəfsindəki mənfi əxlaq xüsusiyyətlərindən birinin həsəd, paxıllıq hissi olduğunu və bundan çəkinməyin vacibliyini Quranda belə bildirir:

"...Ancaq nəflərdə xəsislik həmişə mövcuddur. Əgər siz yaxşı dolanıb çəkinsəniz bu sizin üçün daha yaxşı olar. Şübhəsiz ki, Allah etdiyiniz hər bir işdən xəbərdardır!" ("Nisa" surəsi, 128).

Bəzi insanlar var ki, başqa insanların onlarla müqayisədə maddi və ya mənəvi bir üstünlüyə ya da onlarda olmayan bir şeyə sahib olmaları həmin adamlarda paxıllığa səbəb olur. Məsələn, bir yerdə özlərindən daha gözəl və ya yaraşqlı bir insanın olması bəzi insanların qısqanclıq hisslərinin qabarması üçün bir səbəbdir. Bəziləri də varlı, bacarıqlı,

bilikli, mədəniyyətli, çalışqan, gözəl evlərə sahib olan insanlara həsəd aparırlar. Etibar, şöhrət və ya mövqe də xəsisliyə səbəb ola bilər. Ancaq həsəd aparan, paxıllıq edən insanların qulaqardına vurduqları çox mühüm bir həqiqət var. Allah insanlara bu həqiqəti belə xatırladır:

"Yoxsa onlar Allahın Öz nemətindən bəxş etdiyi şeyə görə insanlara həsəd aparırlar..." ("Nisa" surəsi, 54).

Hər şeyin sahibi Rəbbimiz olan Uca Allahdır. Allah istədiyi insana Özünün istədiyi qədər ruzi verir. İnsanın ona verilən ruzinin az və ya çox olmasına heç bir təsiri yoxdur. Gözəlliyin, mal-mülkün, üstünlüyün mütləq sahibi Uca Allahdır. Mömin insan bu həqiqəti dərk edir. Buna görə də gün ərzində özünün sahib olmadığı, ancaq nəfsinin xoşuna gələn nə ilə qarşılaşırsa qarşılaşsın, buna görə heç bir həsəd hissi keçirməz. Özündən daha gözəl və ya daha varlı birini görəndə gözəlliyin və zənginliyin əsl sahibinin Allah olduğunu düşünür. Allahın istədiyini seçdiyini, istədiyinə istədiyi neməti verdiyini, seçimin və qərarın yalnız Ona aid olduğunu bilir. Rəbbimizin hər şeyi ən gözəl və ən xeyirli şəkildə yaratdığını, dünyada verilən hər cür nemətin insanlar üçün bir sınaq olduğunu, əsl yurdun axirət olduğunu, Allah dərgahında dəyər ölçüsünün təqva olduğunu qəlbinə yerləşdirərək hərəkət edir. Bundan başqa, sahib olduğu nemətləri digər insanlarla bölüşməyə və ya onlara verməyə qısqanclıq etmir. Məsələn, xoşladığı bir əşyanı birinə hədiyyə etməkdən yaxud da bu əşyanı biri ilə şərik istifadə etməkdən heç bir sızıntı duymur. Allah bu davranışı iman gətirənlərə bu şəkildə əmr edir:

"Sevdiyiniz şeylərdən sərf etməyincə savaba çatmazsınız. Şübhəsiz ki, Allah xərclədiyiniz hər bir şeyi biləndir!" ("Ali-İmran" surəsi, 92).

Mömin bütün nemətlərin ona dünya həyatında faydalanması və sınaq üçün qısa müddətə verildiyini, xəsislik kimi pis xasiyyətlərin düzgün olmadığını bilir.

Zənnədən və dedi-qodudan uzaq olmaq

Cahil cəmiyyətdə bir çox insanlar gündəlik həyatını ayrılmaz hissələrinə çevrilmiş bəzi pis vərdişlərə sahibdir. Bunlar insanın başqaları haqqında müxtəlif mənfi zənnlərə düşməsi, təcəssüs etməsi, yəni onu maraqlandırmayan şeyləri gizləncə öyrənməyə çalışması, qeybət etməsi, yəni başqa adamlar haqqında dedi-qodu etməsi, onları çəkişdirməsidir. Sözügedən bu üç davranış ümumiyyətlə bir-biri ilə bağlıdır. Çünki qeybət edən, yəni bir insanın arxasınca danışan adam onun haqqında sözsüz ki, pis zənnə sahibdir. Eyni şəkildə təcəssüs edən bir adam da müxtəlif zənnlərlə belə bir rəftar edir.

Quran əxlaqında isə bu kimi çirkin davranışlara yer yoxdur. Allah möminlərin bunlardan çəkinmələrini buyurur:

"Ey iman gətirənlər! Çox zənnə-gümana qapılmaqdan çəkinin. Şübhəsiz ki, zənnin bəzisi günahdır. (Bir-birinizin eybini, sirrini) arayıb axtarmayın, bir-birinizin qeybətini qırmayın! Sizdən biriniz ölmüş qardaşının ətini yeməyə razı olarmı?! Bu, sizdə ikrah hissi oyadar. Allahdan qorxun. Həqiqətən, Allah tövbələri qəbul edəndir, rəhmlidir!" ("Hucurat" surəsi, 12).

Allahın ayələri möminin hər an ağılıdadır, mömin insan Rəbbimizin sevmədiyi davranışlardan gün ərzində qəti şəkildə qaçır. Başqa bir adamın haqqında pis niyyətlə araşdırma apararaq məlumat toplamağa çalışmır. Orada olmayan bir kimsə haqqında xoş olmayan, doğruluğuna əmin olmadığı və eşidən adamın qəlbini qıracaq sözlər söyləmir. Məlumatı olmadığı halda bir insan haqqında gümana düşüb zənnə qapılmaz. Bir insan haqqında məlumatı olmayan bir məsələ ilə əlaqədar düşüncələri həmişə xeyir yönündədir. O adamın yaxşı və gözəl cəhətlərini düşünür və danışır. Allah həmçinin möminlərin doğruluğuna qəti olaraq əmin olmadıqları bir mövzu ilə bağlı xeyirli izahatlar verməyin vacibliyinə Quranda mömin qadınlara atılan iftiraya olan cavabı nümunə göstərərək belə işarə edir:

"Məgər o yalan sözü eşitdiyiniz zaman mömin kişilər və qadınlar öz ürəklərində yaxşı fikirdə olub: "Bu, açıq-aydın bir böhtandır!" - deməli deyildilərmimi?" ("Nur" surəsi, 12).

Mömin insan ailəsi, dostları və ətrafındakı insanlar haqqında daim yaxşı düşünməyə, xeyirli olanı danışmağa və insanları da buna istiqamətləndirməyə çalışır. Ancaq insan dünya həyatındakı imtahana görə unuttuq yaradılmışdır və xəta edə bilər. Amma bu səhv davranışını dərk edəndə dərhal Allahın rəhmətinə sığınaraq Rəbbimizdən bağışlanma diləyir.

İstehza etməkdən çəkinmək

İstehzalı davranışlar Quran əxlaqından uzaq olan in-

sanların bir hissəsinin gündəlik həyatında çox yayılıb. Cahil cəmiyyətdə insanların qüsur və çatışmazlıqları, xətaları, fiziki qüsurları, qiyafələri, maddi ehtiyacları, diqqətsizlikləri, hər cür davranışları, danışq tərzləri, sözləri, qıyası, hər şeyləri istehza mövzusu ola bilər. İstehza etmək üçün bəzən sözlərdən və əl hərəkətlərindən, bəzən də baxışlardan və mimikalardan istifadə olunur. İstehza edilənin qəlbinin qırılması, kədərlənməsi, dilxor olması, əhvalının pozulması və ya sıxılması istehza edən adam üçün heç bir əhəmiyyət kəsb etmir. Onun nəzərində mühüm olan məsələ yalnız öz qürurunu, şövqünü təmin etmək və başqasını alçaltmaqdır (ətraflı məlumat üçün bax: Harun Yəhya, "İstehza adlanan zülm").

Halbuki Allah insanların bir-birinə istehza etməsini Quranda qəti olaraq yasaqlamışdır:

"Ey iman gətirənlər! Bir qövm digərini lağa qoymasın. Ola bilsin ki, onlar o birilərindən daha yaxşı olsunlar. Qadınlar da bir-birinə rişxənd eləməsinlər. Bəlkə, onlar o birilərindən daha yaxşıdırlar. Bir-birinizə tənə etməyin və bir-birinizi pis ləqəblərlə çağırmayın. İman gətirdikdən sonra fasiq adını qazanmaq necə də pisdir. Məhz tövbə etməyənlər zalimlərdir!" ("Hucurat" surəsi, 11).

Rəbbimiz bir ayədə də **"Qeybət edib tənə vuran hər kəsin vay halına!"** ("Huməzə" surəsi, 1) deyərək buyuraraq Quran əxlaqına uyğun yaşamayan, hesab gününü və axirəti düşünmədən bu cür çirkin davranış göstərən insanları xəbərdar edir.

Möminlər arasında istehza etməyin heç bir növünə qətiyyənlə izn verilmir. Onlar gözəllik, zəka, mal-dövlət, bacarıq

kimi hər cür xüsusiyyətin insanlara Rəbbimiz tərəfindən verildiyini bilir, bir-birlərində gördükləri gözəl xüsusiyyəti böyük bir məmnunluqla qarşılayırlar. Nəflərinə deyil, Allahın rızasına uyduqları üçün cahil insanların yaşadıkları təkəbbür, həsəd kimi hissləri yaşamırlar. Buna görə də bir-birinə qarşı həmişə xoşrəftar olurlar, bir-birinə müsbət, təvazökar bir münasibət bəsləyirlər.

Eyni şəkildə də bir-birlərində gördükləri qüsurları Allahın bir sınağı kimi qəbul edirlər. Buna görə bu qüsurları ortaya çıxarmır, əksinə, bunların əvəzinə gözəl davranışlar göstəririlər. İstehza etməyə yol açacaq ən kiçik bir davranışdan, baxışdan, sözdən qətiyyətlə çəkinirlər.

Fədakarlıq

Həyatın yalnız dünya həyatı ilə məhdudlaşdığını hesab edən insanlar bundan ciddi bir mənfəət əldə etməsələr, fədakarlıq göstərməzlər, ehtiyac içində olan insanlara da yardım etməyə çalışmazlar. Çünki dünyada etdikləri yaxşılıqların və pisliklərin axirətdə eynilə qarşılıqlarına çıxacağını fikirləşmirlər. Allah onların bu yanlış fikirlərinə bəzi ayələrdə belə diqqət çəkir:

"Həqiqətən, insan çox həris yaradılmışdır!" ("Məric" surəsi, 19).

"İndi gördünmü dönəni? Bir az verib xəsislik göstərəni?" ("Nəcm" surəsi, 33-34).

"Onlar xəsislik etməklə bərabər, başqalarını da xəsisliyə təhrik edir və Allahın Öz lütfündən bəxş etdiyi nemətləri gizlədirilər. Biz kafirlər üçün alçal-

dıcı əzab hazırlamışq!" ("Nisa" surəsi, 37).

İnsanın nəfsindəki eqoizm və xəsislik kimi pis xüsiyyətlərdən təmizlənilib çəkinməsi lazımdır. Rəbbimiz insanlara belə bildirir:

"Allahdan bacardığınız qədər qorxun, qulaq asın; itaət edin və xərcləyin. Bu sizin özünüz üçün xeyirli olar. Nəfsinin xəsisliyindən qorunub saxlanılan kimsələr -məhz onlar nicat tapıb səadətə qovuşanlardır!" ("Təğabün" surəsi, 16).

Buna görə də Quran əxlaqına uyğun yaşayan bir insan gün ərzində nəfsinin eqoizmindən çəkinərək sahib olduğu şeyləri ətrafındakı insanlarla bölüşməyə çalışır. Məsələn, yeməyini ac olan bir kəslə bölüşməkdən böyük zövq alır. Çox sevdiyi bir əşyanı özündən daha artıq ehtiyacı olan birinə könlü xoşluğu ilə verir ("Bəqərə" surəsi, 219). Bunların ona axirətdə daha gözəl bir şəkildə qayıdacağını bilir. Allah Quranda Peyğəmbərimizin (s.ə.v.) zamanında müsəlmanların bu yöndə olan nümunəvi davranışlarını bizə belə xəbər verir: **"Onlardan əvvəl yurd salmış və iman gətirmiş kimsələr öz yanlarına mühacirət edənləri sevər, onlara verilən qənimətə görə ürəklərində həsəd duymaz, özləri ehtiyac içində olsalar belə, onları özlərindən üstün tutarlar. Nəfsinin xəsisliyindən qorunub saxlanılan kimsələr - məhz onlar nicat tapıb səadətə qovuşanlardır!" ("Həşr" surəsi, 9).**

Möminlər göstərdikləri fədakarlığın qarşı tərəfi məmnun etməsindən böyük bir sevinc hissi duyurlar. Vicdanən doğru olan bu davranışdan Allahın da razı olduğunu bildikləri üçün mənəvi bir rahatlıq yaşayırlar. Özləri də ehtiyac

içində olduqları halda heç düşünmədən haqlarından imtina edirlər. Göstərdikləri fədakarlıqları dilə gətirərək özlərini heç vaxt tərifləmir və fədakarlıqlarına görə qarşı tərəfə minnət qoymağa heç vaxt çalışmırlar.

Ədalətlə hərəkət etmək

Möminlər şahid olduqları, eşitdikləri, hətta dolayısı ilə xəbərdar olduqları ədalətsiz bir hərəkətə qarşı laqeyd qalmırlar. Əsas götürdükleri Quran əxlaqı onları hər cür zülmə qarşı çıxmağa, məzlumların haqqını qorumağa, onlar üçün mübarizə aparmağa sövq edir. Allah möminlərin üstün ədalət anlayışını "Nisa" surəsində bu şəkildə tərif edir: **"Ey iman gətirənlər! Sizin özünüzdən, ata-ananızın, yaxın qohumlarınızın əleyhinə olsa belə, ədalətdən möhkəm yapışan! Allah şahidi olun! İstər dövlətli, istər kasıb olsun, hər halda Allah onların hər ikisinə daha yaxındır. Nəfsinizin istəyinə uyub haqdan üz çevirməyin! Əgər dilinizi əyib büzsəniz və ya boyun qaçırsanız, Allah etdiyiniz işlərdən xəbərdardır!"** ("Nisa" surəsi, 135).

İnsanlar bütün imkanlarını səfərbər edərək ədalətsizliyə mane olmağa çalışırlar. Buna zidd gedən insanlar çoxluq təşkil etsələr də, onların vicdansızlığı inanan insanları iradəsizliyə sürükləməz. Axirətdə şahid olduqları hər bir hadisədə haqq uğrunda necə şey göstərdiklərinə dair sorğu-sual olunacaqlarını və onlardan bu zülmə mane olmaq üçün nə etdiklərinin soruşulacağını bilirlər. Dünyada bir çox insanların etdiyi kimi "görmədim, eşitmədim, ya da anlamadım" deyərək məsuliyyətdən qaçmağa çalışmırlar.

Vicdansızlıq etdikləri halda itirənin, vicdanlı davranışları zaman isə qazananın yalnız özləri olduğunu unutmurlar. Buna görə də istənilən haqsızlığa qarşı heç vaxt tamaşaçı kimi baxıb ona laqeyd qalmırlar. Hər hansı bir haqsızlıq olarkən öz işləri ilə məşğul olaraq özlərini görməzliyə vurmurlar.

Quran əxlaqı insanın nəfsinin onun mənafeələrinə zidd də olsa, qüruruna ağır da gəlsə, ana-ata, tanış-yad, varlı-kasıb fərqi qoymadan ədalətin qorunmasını zəruri edir. Buna görə də mömin insan bütün gün ərzində haqsızlıq etməkdən, haqsızlığa göz yummaqdan qətiyyətlə qaçır. Kim nəyə layiqdirsə, ona həmin şeyi verməyə çalışır. Məsələn, avtobusa minmək üçün növbə gözləyən insanların qarşısına keçməyə çalışaraq hörmətsizlik etməz və bunu edən birinə də göz yummaz, buna gözəl əxlaqa yaraşan bir tərzdə, gərginlik yaratmadan müdaxilə edir. O, bir nailiyyətdə haqqı olan bütün insanların layiq olduğu tərifi və mükafatı almasına əhəmiyyət verir. Dostları arasında da fərq qoymadan haqlı olanı müdafiə edir. Haqsızlığa qarşı susmur. Məsələn, özünün və ya dostunun etdiyi bir səhv başqasına zərər veribsə, bunu gizlətmir və olduğu kimi söyləyir. Və yaranan ziyanı aradan qaldırmaq üçün əlindən gələni edir.

Doğruluq

Bəzi insanlar etdikləri səhvi gizlətmək, mənfəət əldə etmək, özlərini çətin bir vəziyyətdən xilas etmək və ya insanları öz istəklərinə görə istiqamətləndirmək üçün yalan söyləməkdə bir qəbahət görməzlər. Etdiklərinin səhv olduğu-

nu və yalanlarının hər an aşkara çıxacağını bilsələr də, bu çirkin üsuldan istifadə edirlər. Hesab günündə hər söylədiklərinə və hər etdiklərinə görə sorğu-sual olunacaqlarını düşünmürlər.

Möminlər isə doğruluq və dürüstlükdən əsla geri çəkilməzlər. Onlar Allahın **"Ey iman gətirənlər! Allahdan qorxun və doğru söz söyləyin!"** ("Əhzab" surəsi, 70) ayəsində də bildirdiyi kimi, həmişə dürüst olmağın vacibliyini bilirlər. Bu əmrə gün ərzində diqqətlə itaət edirlər. Məsələn, əvvəlki mövzuda bildirdiyimiz kimi, etdikləri bir səhvi örtbasdır etmək məqsədilə yalan danışmırlar. Xətalı bir davranış göstərdikdə dərhal üzr diləyir, səhvlərini düzəltməyə çalışırlar. İnsanlar tərəfindən daha çox hörmət görmək və ya sevilmək üçün yalan söyləməirlər. Hansı səbəbə əsaslanırsa -əsaslanırsın, yalanı bir həll yolu kimi görmürlər. Buna görə də Quran əxlaqına uyğun yaşayan bir adam gün ərzində nə yalan söyləməyin, nə də yalanın ortaya çıxmasının sıxıntısını çəkməz, doğruluğun və səmimiyyətin gətirdiyi gözəl, etibarlı və rahat bir həyat yaşayar. Sözügedən gözəl davranışı dünya həyatında mənimsəyən birinin axirətdə alacağı mükafat isə çox gözəldir. Allah doğruları belə müjdələyir: **"Allah buyurdu: "Bu elə bir gündür ki, düz danışanlara düzlükləri fayda verər. Onları altından çaylar axan cənnətlər gözləyir. Onlar orada əbədi qalacaqlar. Allah onlardan, onlar da Allahdan razıdırlar. Bu, böyük qurtuluşdur!"** ("Maidə" surəsi, 119).

NƏTİCƏ

Kitab boyunca gördüyümüz kimi, möminlər Allahın Quranda bildirdiyi gözəl əxlaqı, günlərinin 24 saatını ən mü-kəmməl şəkildə yaşamağı özlərinə ən əsas məsələ hesab edirlər. Şərtlər və şərait nə olursa-olsun, gözəl əxlaq göstər-məkdən qətiyyənlər. Onların əxlaqı dəyişkən deyil, həmişə Allahın öyüdlərinə və əmrlərinə əsaslanır. Rəbbimi-zin Quranda **"Doğrudan da sən böyük bir əxlaq sahibisən!"** ("Qələm" surəsi, 4) şəklində təriflədiyi Hz.Mu-həmmədi (s.ə.v.) özlərinə nümunə hesab edirlər.

Dünyada hüsrandan, axirətdə isə sonsuz əzabdan xilas olmağın yeganə bir yolu var: Quran əxlaqına uyğun yaşamaq. Çünki Allah insanlara "əsl şan və şöhrəti" bu əxlaqla qazan-dırır. İnsanları cahillikdən, əsas məntiq yanlışlığından, sıxıntılı vəziyyətlərdən, mənfi xüsusiyyətlərdən, əsassız qor-xulardan, yanlış etiqadlardan və bütün bunların səbəb olacağı cəhənnəm əzabından qurtarır. Bunların əvəzinə təmiz bir ağıl, gözəl bir əxlaq, cənnətə bənzər şərait və ən mühümü də sonsuz nemətlərlə dolu olan sonsuz bir cənnət həyatı qa-zandırır.

Yer üzərində yaşanan bütün sıxıntıların, müharibələ-rin, davaların, yoxsulluğun, səfalətin, qəzəbin aradan götürülməsinin də yalnız bir çarəsi var: Quran əxlaqına uy-ğun yaşamaq... İnsanlara arzuladığı xoşbəxtliyi, rahatlığı, ədaləti, sevgini və sülhü gətirəcək başqa bir həll yolu yox-dur. Ədalətsizlik, ixtilaf, qeyri-bərabərlik, çəkişmə, dava, haqsızlıq, israf, zülm, əxlaqsızlıq və bunlar kimi saysız-

hesabsız problemlərlə bağlı Quran əxlaqının yaşanması insanların həyatını asan, rahat və xoşbəxt edəcək ən əsas, ən ədalətli, ən mükəmməl və ən köklü həll yollarını gətirir.

Bu həqiqətlərə baxmayaraq insan kiçik hesablar, dünyəvi mənfəətlər, nəfsani zəifliklər səbəbi ilə haqq dindən üz çevirdiyi təqdirdə ən böyük zərəri yenə özü görəcek. Çünki insanın Qurandan üz çevirməsi onun özü üçün lazım olan ən həyati həqiqətlərdən xəbərsiz qalması mənasına gəlir. Halbuki nə özünün, nə də özü kimi gəlib-getmiş insanların daşdıqları bu dünyada qarşısına çıxacaq şərtlərlə və problemlərlə başa çıxmasına yetməyəcək. Bütün həyatı sıxıntı, narahatçılıq, stress, ziddiyyət və çarəsizliklə keçəcək. O da bir müddət sonra bu vəziyyəti qəbul edəcək, dinə uyğun yaşamamasının cəzası olan əzablarla dolu həyatını "həyatın bir həqiqəti" sanaraq ömrünü böyük bir aldaniş içində bitirəcək. Allahın Quranda tərif etdiyi üstün əxlaq modelini mənimsəyən və onu həyatlarının hər dəqiqəsinə hakim edən möminlər isə ən gözəl şəkildə yaşayacaqlar. Allah bu möminləri belə müjdələyir:

"Sizi bizə yaxınlaşdıran nə var-dövlətiniz, nə də oğul-uşağınızdır. Yalnız iman gətirib yaxşı işlər görənlərin əməllərinə görə mükafatları qat-qat artıq olacaq və onlar cənnət otaqlarında əmin-amanlıq içində yaşayacaqlar" ("Səbə" surəsi, 37).

"İman gətirən, xeyirli işlər görən, namaz qılan, zəkat verən şəxslərin Rəbbi yanında mükafatları vardır. Onların heç bir qorxusu yoxdur və onlar qəm-qüssə görməzlər!" ("Bəqərə" surəsi, 277).

"O kəslər ki, Allaha verdikləri vədi yerinə yetirir və

**əhdi pozmuşlar. O kəslər ki, Allahın birləşdirilməsi-
ni əmr etdiyi şeyləri birləşdirir, Rəbbindən və pis
haqq-hesabdan qorxurlar. Və o kəslər ki, Rəbbinin
razılığını qazanmaq üçün səbir edir, namaz qılır, on-
lara verdiyimiz ruzidən gizli və aşkar xərcləyir,
pisliyin qarşısını yaxşılıq etməklə alırlar" ("Rad" su-
rəsi, 20-22).**

TƏKAMÜL YALANI

Darvinizm, yəni təkamül nəzəriyyəsi yaradılış həqiqətini inkar etmək məqsədilə ortaya atılmış, ancaq heç bir müvəffəqiyyət qazana bilməmiş elmdən uzaq bir sayıqlamadan başqa bir şey deyil. Canlı aləmin cansız maddələrdən təsadüfən əmələ gəldiyini iddia edən bu nəzəriyyə elmin kainatda və canlılarda çox açıq bir "nizam" olmasını sübut etməsi ilə çürümüşdür. Beləliklə, bütün kainatın və canlıların Allah tərəfindən yaradılması həqiqəti elm tərəfindən də sübut olunmuşdur. Təkamül nəzəriyyəsini ayaqda saxlaya bilmək üçün bu gün bütün dünyada aparılan təbliğat yalnız elmi həqiqətlərin təhrif edilməsinə, bu həqiqətlərin birtərəfli şəkildə izah olunmasına, elm görüntüsü altında söylənən yalanlara və yol verilən saxtakarlıqlara əsaslanır.

Ancaq bu təbliğat da həqiqəti ört-basdır edib gizlədə bilmir. Təkamül nəzəriyyəsinin elm tarixindəki ən böyük yalan olması faktı son 20-30 ildə elm dünyasında getdikcə daha yüksək səsle dilə gətirilir. Xüsusilə 1980-ci illərdən sonra aparılan tədqiqatlar darvinistlərin iddialarının tamamilə yanlış olduğunu ortaya qoymuş və bu həqiqət bir xeyli alim tərəfindən qeyd edilmişdir. Ələlxüsus da ABŞ-da biologiya, biokimya, paleontologiya kimi müxtəlif elm sahələrində çalışan alimlər darvinizmin artıq öz qüvvəsini itirdiyini görür, canlıların mənşəyini artıq yaradılış ilə açıqlayırlar.

Təkamül nəzəriyyəsinin süqutunu və yaradılışın dəlillərini başqa əksər çalışmalımızda bütün elmi tefərrüatları ilə qeyd etdik və qeyd etməyə davam edirik. Ancaq bu məsələ çox əhəmiyyətli olduğu üçün burada da bir çox məsələləri xülasə etmək zəruri və faydalıdır.

Darvini yıxan çətinliklər

Təkamül nəzəriyyəsi tarixi kökləri ilə qədim Yunanıstana qə-

dər gedib çıxan bir təlim olsa da, o, yalnız XIX əsrdə əhatəli şəkildə ortaya çıxdı. Nəzəriyyəni elm dünyasının gündəminə salan ən mühüm hadisə Çarlz Darvinin 1859-cu ildə nəşr edilən "Cinslərin mənşəyi" adlı kitabı oldu. Darvin bu kitabda canlıların müxtəlif növlərinin Allah tərəfindən ayrı-ayrılıqda yaradılması gerçəyinə qarşı çıxırdı. Darvinə görə, bütün cinslər müştərək bir atadan gəlirdi və onlar zaman ötdükcə kiçik dəyişikliklər sayəsində bir-birindən fərqlənmişdilər.

Darvinin nəzəriyyəsinin heç bir maddi dəlili yox idi. O, özü də bunu qəbul edirdi ki, bu nəzəriyyə yalnız "ortaya atılan məntiqi fikir" idi. Hətta Darvinin öz kitabındakı "Nəzəriyyənin çətinlikləri" başlıqlı geniş hissədə də etiraf etdiyi kimi, bu nəzəriyyə bir çox mühüm sual qarşısında aciz qalır.

Darvin zənn edirdi ki, onun nəzəriyyəsinin qarşısında dayanan çətinliklər elmin inkişafı ilə aradan qaldırılacaq, yəni elmi kəşflər bu nəzəriyyənin elmi əsaslarını gücləndirəcək. O, bunu kitabının bir çox yerində bildirmişdi. Ancaq durmadan inkişaf edən elm Darvinin bu ümidlərinin tam əksinə olaraq, həmin nəzəriyyənin başlıca müddəalarını bir-birinin ardınca sarsıdırdı.

Darvinizmin elm qarşısındakı məğlubiyyəti üç əsas başlıqda incələmə bilər:

1. Bu nəzəriyyə həyatın Yer üzündə ilk dəfə necə ortaya çıktığını heç cür açıqlaya bilmir.

2. Darvinizm nəzəriyyəsinin ortaya atdığı "təkamül mexanizmləri"nin həqiqətdə təkmilləşdirici təsirə malik olduğunu göstərən heç bir elmi sübut yoxdur.

3. Daşlaşmış bitki qalıqları və torf qatları təkamül nəzəriyyəsinin irəli sürdüyü proqnozların tam əksini ortaya çıxarır.

Bu bölümdə qeyd edilən əsas müddəaları onların mahiyyəti baxımından incələyəcəyik.

Keçilə bilməyən ilk pillə: həyatın mənşəyi

Təkamül nəzəriyyəsi bütün canlı növlərini ibtidai dünyada tər-

minən 3,8 milyard il əvvəl meydana çıxan yeganə bir canlı hüceyrədən əmələ gəldiyini iddia edir. Tək hüceyrənin milyonlarla kompleks canlı növünü necə meydana gətirməsi və belə bir təkamül əgər həqiqətən də olubsa, bunun izlərinin daşlaşmış bitki qalıqlarında, torf qatlarında niyə tapılmaması darvinizm nəzəriyyəsinin cavablandırma bilmədiyi suallardır. Ancaq bütün bunlardan əvvəl iddia edilən təkamül mərhələsinin ilk pilləsində dayanmaq lazımdır: bəhs edilən o "ilk hüceyrə" necə ortaya çıxmışdır?

Təkamül nəzəriyyəsi yaradılışı rədd etdiyi və heç bir fəvqəltəbii müdaxiləni qəbul etmədiyi üçün "ilk hüceyrə"nin heç bir plan və nizam-intizam olmadan, təbiət qanunları çərçivəsində təsadüfən meydana gəldiyini iddia edir. Yəni bu nəzəriyyəyə görə, cansız maddə təsadüflər nəticəsində ortaya canlı bir hüceyrə çıxarmalıdır. Ancaq bu, məlum olan ən əsas bioloji qanunlara zidd iddiadır.

"Həyat həyatdan gəlir"

Darvin öz kitabında həyatın mənbəyi barədə heç nə qeyd etməyib. Çünki onun dövründəki ibtidai elm canlıların çox sadə bir quruluşa malik olduğunu güman və iddia edirdi. Orta əsrlərdən bəri böyük etimad bəslənən və "spontan generasiya" adlanan nəzəriyyənin tərəfdarları cansız maddələrin təsadüfən bir yerə yığışb canlı bir varlıq meydana gətirməsinə inanırdı. Bu dövrdə böcəklərin yemək qalıqlarından, siçanların isə buğdadan əmələ gəldiyinə şübhə etmirdilər. Bunu isbat etmək üçün hətta qərribə təcrübələr də aparmışdılar. Çirkli bir parçanın üstünə bir az buğda qoyulmuş, bir qədər gözləyərlərsə, bu çulğaşmadan siçanların meydana gələcəyi zənn edilmişdi.

Çiy ətin qurd salması da həyatın cansız maddələrdən meydana gəlməsinə dəlil sayılırdı. Halbuki daha sonralar məlum olacaqdı ki, ətin üstündə yaranan qurdlar öz-özünə meydana gəlmir, milçəklərin gətirib ora qoyduğu gözlə görünməyən sürfələrdən çıxırlar.

Darvin özünün "Cinslərin mənşəyi" adlı kitabını yazdığı dövrdə isə elm dünyası belə hesab edirdi ki, bakteriyalar cansız maddədən meydana gəlir. Halbuki məşhur fransız bioloqu Luis Paster təkamülün

əsası olan bu inancı Darvinin kitabının nəşr edilməsindən beş il sonra qəti olaraq rədd etdi. Paster apardığı çalışma və təcrübələrdən sonra gəldiyi nəticəni belə xülasə edirdi: "Cansız maddələrin həyat əmələ gətirməsinə dair iddia daha qəti olaraq tarixin arxivinə verilmişdir" (Sidney Fox, Klaus Dose, Molecular Evolution and The Origin of Life, Marcel Dekker, New York, 1977, səh. 2).

Təkamül nəzəriyyəsinin tərəfdarları Pasterin gəldiyi nəticələrə qarşı uzun müddət mübarizə apardılar. Ancaq inkişaf edən elm canlı hüceyrənin mürəkkəb quruluşunu ortaya çıxarılandıqdan sonra həyatın öz-özünə meydana gəlməsi iddiasının çürüklüyü bir daha və qəti şəkildə aydın oldu.

XX əsrdəki nəticəsiz söylər

XX əsrdə həyatın mənşəyi mövzusu ilə bağlı proseslərin önündə gedən ilk təkamülçü məşhur rus bioloqu Oparin oldu. Oparin 1930-cu illərdə ortaya atdığı bəzi tezislərlə canlı hüceyrənin təsadüfən meydana gələ biləcəyini isbat etməyə çalışdı. Ancaq onun bu axtarışları nəticəsiz qaldı. Oparin bunu etiraf etməyə məcbur oldu: "Təəssüf ki, hüceyrənin mənşəyi problemi təkamül nəzəriyyəsinə bütövlükdə əhatə edən ən qaranlıq məsələni təşkil edir" (Alexander I. Oparin, Origin of Life, Dover Publications, New York, (1936), 1953 (reprint), səh. 196).

Oparinin arxasınca gedən təkamülçülər həyatın mənşəyi mövzusu bir yerə çıxara bilmək üçün təcrübələr aparmağa səy göstərdilər. Bu təcrübələrin ən məşhuru amerikalı kimyagər Stenli Miller tərəfindən 1953-cü ildə aparıldı. S.Miller ibtidai dünyanın atmosferində olduğunu iddia etdiyi qazları bir təcrübə vasitəsilə birləşdirərək və bu reaksiyaya enerji əlavə edərək proteinlərin tərkibindəki bir neçə üzvi molekulu (aminoasit) sintez etdi. Həmin illərdə əhəmiyyətli bir mərhələ kimi təqdim olunan bu təcrübənin nəticəsiz qalması və təcrübədə istifadə edilən atmosferin gerçək dünya atmosferindən çox fərqli olması gələcək illərdə ortaya çıxacaqdı ("New Evidence on Evolution of Early Atmosphere and Life", Bulletin of the

American Meteorological Society, c. 63, noyabr 1982, ss. 1328-1330).

Uzun müddət davam edən bu səssizlikdən sonra Millerin özü də istifadə elədiyi atmosferin həqiqi olmadığını etiraf etdi (Stanley Miller, *Molecular Evolution of Life: Current Status of the Prebiotic Synthesis of Small Molecules*, 1986, səh. 7).

Həyatın mənşəyi məsələsini açıqlamaq üçün təkamülçülərin XX əsrdə apardığı bütün səylər nəticəsiz qaldı. San Dieqo Skripps İnstitutundan olan tanınmış geokimyəçi Ceffri Bada təkamülçü "Earth" jurnalında 1998-ci ildə nəşr edilən bir məqalədə bu həqiqəti belə qəbul edir: "Bu gün XX əsri arxada qoyarkən hələ XX əsrə daxil olanda malik olduğumuz ən böyük həllini tapmamış problemlə qarşı-qarşıya-yıq: həyat Yer üzündə necə başladı?" (Jeffrey Bada, *Earth*, fevral 1998, səh. 40).

Həyatın kompleks quruluşu

Təkamül nəzəriyyəsinin həyatın mənşəyi mövzusunda çox ciddi çətinliyə düşməsinin əsas səbəbi ən sadə hesab edilən canlı orqanizmlərin inanılmayacaq dərəcədə qarmaqarışq quruluşa malik olmasıdır. Canlı varlığın hüceyrəsi insan övladının düzəltdiyi texniki məhsullardan daha mürəkkəbdir. Belə ki, bu gün dünyanın ən inkişaf etmiş laboratoriyalarında da cansız maddələri bir yerə yığaraq canlı hüceyrə əldə etmək mümkün deyil.

Bir hüceyrənin meydana gəlməsi üçün lazım olan şərtlər heç vaxt təsadüflərlə izah edilməyəcək qədər çoxdur. Hüceyrənin əsaslarından biri olan proteinlərin təsadüfi olaraq sintezləşmə ehtimalı isə 500 aminoasitlik yuvarlaq bir protein üçün 10^{950} -də 1-dir. Ancaq riyaziyyatda 10^{50} -də 1-dən aşağı olanlar "imkansız" sayılır. Hüceyrənin nüvəsində yerləşən və özündə genetik bilgini gizlədən DNT molekulu isə inanılmaz bir məlumat bankıdır. Hesablamalara əsasən, insan DNT-sinin ehtiva etdiyi məlumat kağıza köçürülə bilsə, 500 səhifədən ibarət 900 cildlik bir kitabxana meydana gələ bilər. Bu nöqtədə çox maraqlı bir dilemma da var: DNT ancaq bəzi xüsusiləşmiş prote-

inlərin köməyi ilə cütləşə bilir. Ancaq bu proteinlərin sintezi də ancaq DNT-dəki məlumatlara uyğun olaraq həyata keçir. Bir-birinə bağlı olduqlarına görə cütləşmənin meydana gələ bilməsi üçün onların ikisinin də eyni anda mövcud olması lazımdır. Bu isə həyatın özü-özündən meydana gəlməsi barədəki ssenarini çətinliyə salır. San Dieqo Kaliforniya Universitetindən məşhur təkamülçü alim, professor Lesli Orgel (Leslie Orgel) "Scientific American" jurnalının 1994-cü ilin oktyabr ayındakı sayında bu həqiqəti belə etiraf edir:

"Son dərəcə kompleks quruluşlara sahib olan proteinlərin və nuklein turşularının (RNT və DNT) eyni yerdə və eyni vaxtda təsadüf nəticəsində əmələ gəlməsi hətta ehtimaldan da həddindən artıq uzaqdır. Ancaq bunların biri olmadan digərini əldə etmək də mümkün deyil. Dolayısı ilə insan həyatın kimyəvi yollarla ortaya çıxmasının heç vaxt mümkün olmaması nəticəsinə gəlmək məcburiyyətində qalır" (Leslie E. Orgel, "The Origin of Life on Earth", Scientific American, c. 271, oktyabr 1994, səh. 78).

Şübhəsiz ki, əgər həyatın təsadüflərlə ortaya çıxmasının qeyri-mümkünlüyü təsdiqlənsə, bu vəziyyətdə onun fəvqəltəbii şəkildə yaradıldığını qəbul etmək lazımdır. Bu həqiqət isə əsas məqsədi yaradılışı rədd etmək olan təkamül nəzəriyyəsinin açıq-aşkar mənasızlığını ortaya çıxarır.

Təkamülün xəyali mexanizmləri

Darvinizm nəzəriyyəsinə puç edən başqa ikinci böyük məsələ bu nəzəriyyənin "təkamül mexanizmləri" kimi ortaya atdığı iki anlayışın da əsl həqiqətdə heç bir təkmilləşdirici gücə malik olmamasının sübuta yetirilməsidir. Darwin ortaya atdığı təkamül iddiasını tam şəkildə "təbii seleksiya" mexanizminə bağlamışdı. Onun bu mexanizmə verdiyi əhəmiyyət kitabının adından da görünürdü: "Cinslərin mənşəyi təbii seleksiya yolu ilə".

Təbii seleksiya təbii seçmə deməkdir və təbiətdəki həyat mübarizəsində təbii şərtlərə uyğun olan güclü canlıların həyatda qalacağı düşüncəsinə əsaslanır. Məsələn, yırtıcı heyvanlar tərəfindən hürküdü-

lən bir maral sürüsündə daha sürətli qaça bilənlər həyatda qalacaqlar. Beləliklə, maral sürüsü sürətliyərdən və güclülərdən meydana gəlməlidir. Ancaq bu mexanizm maralları əlbəttə, təkmilləşdirməz, onları başqa bir canlı növünə, məsələn, atlara çevirməz.

Dolayısı ilə təbii seleksiya mexanizmi heç bir təkmilləşdirici gücə malik deyil. Darvin də bu həqiqətin fərqiində idi və "Cinslərin mənşəyi" kitabında "faydalı dəyişikliklər meydana gəlmədiyi vaxtda təbii seleksiya heç nə edə bilməz" demək məcburiyyətində qalmışdı (Charles Darwin, *The Origin of Species: A Facsimile of the First Edition*, Harvard University Press, 1964, səh. 189).

Lamarkın təsiri

Yaxşı, bəs bu "faydalı dəyişikliklər" necə meydana gəldi? Darvin öz dövrünün ibtidai elm anlayışı daxilində bu suala Lamarka əsaslanaraq cavab verməyə çalışmışdı. Darvindən əvvəl yaşamış fransız bioloqu Lamarka görə, canlılar həyatları boyu məruz qaldıqları fiziki dəyişiklikləri sonrakı nəsle ötürürlər, nəsildən-nəslə ötürülərək yığılan bu xüsusiyyətlər nəticəsində isə yeni cinslər meydana çıxır. Məsələn, Lamark deyirdi ki, zürafələr ceyranlardan əmələ gəlirlər. Belə ki, hündür ağacların yarpaqlarını yemək üçün səy göstərərək onları nəsildən-nəslə boyları uzanıb.

Darvin də buna oxşar misallar gətirmiş, məsələn, "Cinslərin mənşəyi" kitabında qida tapmaq üçün suya girən bəzi ayıların bir müddət sonra balinalara çevrildiyini iddia etmişdi (Charles Darwin, *The Origin of Species: A Facsimile of the First Edition*, Harvard University Press, 1964, səh. 184).

Amma Mendel tərəfindən kəşf olunmuş və XX əsrdə inkişaf edən genetikə elmi ilə öz qəti təsdiqini tapmış atavizm qanunları qazanılmış xüsusiyyətlərin sonrakı nəsillərə ötürülməsi əfsanəsini qəti olaraq darmadağın etdi. Beləliklə, təbii seleksiya bütünlüklə təsirsiz bir mexanizm olaraq qaldı.

Neodarvinizm və mutasiyalar

Darvinistlər isə bu vəziyyətdən bir çıxış yolu tapmaq üçün 1930-cu illərin axırlarında "Müasir sintetik nəzəriyyə"ni, daha məşhur adı ilə desək, neodarvinizmi ortaya atdılar. Neodarvinizm təbii seleksiya konsepsiyasına "faydalı dəyişikliklərin səbəbi" kimi mutasiyaları, yəni canlıların genlərinə radiasiya kimi xarici təsirlərin, ya da köçürmə səhvləri nəticəsində meydana gələn pozuntuları əlavə etdi.

Bu gün dünyada təkamül adına hələ də qəbul edilən model neodarvinizmdir. Nəzəriyyə Yer üzündə olan milyonlarla canlı növünün, bu canlıların qulaq, göz, ağciyər, qanad kimi saysız kompleks orqanlarının "mutasiyalara", yəni genetik pozuntulara əsaslanan bir mərhələ nəticəsində əmələ gəldiyini iddia edir. Ancaq nəzəriyyəni kəsərsiz edən açıq bir elmi həqiqət var: mutasiyalar canlıları inkişaf etdirməz, əksinə, onlara həmişə zərər verərlər.

Bunun səbəbi çox sadədir: DNT çox kompleks bir quruluşa malikdir. Bu molekul üzərində meydana gələn hər hansı təsadüfi təsir ancaq zərər verir. Amerikalı genetik B.G.Ranganathan bunu belə açıqlayır:

"Mutasiyalar kiçik, təsadüfi və zərərlicilərlər. Çox nadir hallarda meydana gəlirlər və ən yaxşı ehtimalla təsirsizdirlər. Bu üç xüsusiyyət mutasiyaların təkamülçü bir inkişafa səbəb ola bilməyəcəyini göstərir. Onsuz da yüksək dərəcədə əlahiddələşmiş bir orqanizmdə meydana gələn təsadüfi bir hal ya təsirsiz olacaq, ya da zərərli. Bir qol saatında meydana gələcək təsadüfi dəyişiklik onu inkişaf etdirməyəcəkdir. Böyük ehtimalla ona zərər verəcək və ya ən yaxşı ehtimalla təsirsiz qalacaq. Bir zəlzələ bir şəhəri inkişaf etdirməz, əksinə, onu dağıdır" (B.G. Ranganathan, Origins?, The Banner Of Truth Trust, Pennsylvania, 1988).

Bu günə qədər heç bir faydalı mutasiya nümunəsi olmayıb. Bütün mutasiyaların zərərli olduğu müəyyənləşdi. Aydın oldu ki, təkamül nəzəriyyəsinin "təkamül mexanizmi" kimi göstərdiyi mutasiyalar həqiqətdə canlılara ancaq ziyan verən, onları şikəst edən bir genetik hadisədir. (İnsanlarda mutasiyanın ən çox görünən təsiri xər-

çəng xəstəliyidir). Əlbəttə, zərərverici bir mexanizm "təkamül mexanizmi" ola bilməz. Təbii seleksiya isə Darvinin də qəbul etdiyi kimi, "özbaşına heç nə edə bilməz". Bu həqiqət bizlərə təbiətdə heç bir "təkamül mexanizmi"nin olmadığını göstərir. Təkamül mexanizmi olmadığına görə isə təkamül deyilən xəyali mərhələ də ola bilməz.

Daşlaşmış qalıqlarda keçid formalarının izi yoxdur

Təkamül nəzəriyyəsinin iddia etdiyi ssenarinin baş verməməsinin ən açıq sübutu isə daşlaşmış bitki qalığı qatları, torf laylarıdır. Təkamül nəzəriyyəsinə görə, bütün canlılar bir-birindən törəmişdir. İlk canlı növü vaxt keçəndən sonra başqa formaya çevrilmiş və bütün cinslər bu şəkildə ortaya çıxmışdır. Nəzəriyyəyə görə, bu dəyişiklik yüz milyon illər boyu sürərək mərhələ-mərhələ davam etmişdir.

Bu vəziyyətdə iddia edilən uzun dəyişiklik müddəti boyunca saysız-hesabsız "ara cinslər" in meydana gəldiyini və yaşadığını qəbul etmək lazımdır. Məsələn, keçmişdə özündə balıq xüsusiyyətlərinin olmasına baxmayaraq, bir yandan da bəzi sürünənlərin xüsusiyyətlərini qazanmış yarı balıq-yarı sürünən canlılar yaşamış olmalı idi. Yaxud da sürünənlərin xüsusiyyətlərinə malik olarkən bir yandan da bəzi quş xüsusiyyətləri qazanmış sürünən-quşlar ortaya çıxmalı idi. Ancaq onlar keçid mərhələsində olduqları üçün şikəst, nöqsanlı və qüsurly canlılar olmalı idilər. Təkamülçülər keçmişdə yaşadıklarına inandıqları bu nəzəri məxluqlara "ara keçid forması" adını verirlər.

Əgər həqiqətən keçmişdə bu cür canlılar yaşayıbsa, onda onların sayları və növləri milyonlarla, hətta milyardlarla olmalı idi. Və bu qəribə canlıların qalıqlarına mütləq daşlaşmış qalıqlarda, torf laylarında rast gəlinməli idi. Darvin "Cinslərin mənşəyi"ndə bunu belə açıqlamışdır: "Əgər nəzəriyyə düzdürsə, cinsləri bir-birinə bağlayan saysız ara keçid növləri mütləq yaşamalıdır... Bunların yaşamasına dair sübutlar da təkcə daşlaşmış bitki qalıqları qatları arasında tapıla bilər (Charles Darwin, *The Origin of Species: A Facsimile of the First Edition*, Harvard University Press, 1964, səh. 179.).

Darvinin puç olan ümidləri

XIX əsrin ortalarından etibarən dünyanın dörd bir tərəfində daşlaşmış qalıqlar tədqiq edilsə də, həmin laylarda bu ara keçid formalarına heç vaxt rast gəlinməyib. Aparılmış qazıntı və araşdırmalar zamanı əldə edilən bütün tapıntılar təkamülçülərin gözlədiklərinin əksinə olaraq göstərdi ki, canlılar Yer üzündə birdən-birə, nöqsansız və qüsursuz bir şəkildə ortaya çıxıblar.

Tanınmış ingilis paleontoloqu Derek U.Eger özü təkamülçü olsa da bu gerçəyi belə etiraf edir:

"Problemimiz budur ki, geoloji layları, daşlaşmış qatları bütün təfərrüatı ilə araşdıranda, istər cinslər, istərsə də siniflər səviyyəsində olsun, davamlı olaraq həmişə eyni həqiqətlə qarşılaşırıq: mərhələli təkamüllə inkişaf edən deyil, Yer kürəsində birdən-birə meydana gələn qruplar görürük (Derek A. Ager, "The Nature of the Fossil Record", Proceedings of the British Geological Association, c. 87, 1976, səh. 133)

Yəni bütün canlı növləri daşlaşmış laylarda aralarında heç bir keçid forması olmadan, nöqsansız şəkildə ani olaraq ortaya çıxırlar. Bu isə Darvinin düşüncülərinin tam əksi və canlı növlərinin yaradıldığını göstərən çox güclü dəlildir. Çünki bir canlı növünün özü-özündən təkmilləşməsinin, heç bir ata olmadan bir anda və qüsursuz olaraq ortaya çıxmasının yeganə izahı, o cinsin yaradılmasıdır. Bu həqiqət məşhur təkamülçü bioloq Duqlas Futuyma tərəfindən də qəbul edilir:

"Yaradılış və təkamül hazırda yaşayan canlıların mənşəyi haqqında iki mümkün açıqlamalardır. Canlılar dünya üzərində ya tamamilə mükəmməl və nöqsansız bir şəkildə ortaya çıxmışdır, ya da belə olmamışdır. Əgər belə olmayıbsa, onda bir dəyişiklik mərhələsi sayəsində özlərindən əvvəl mövcud olan bəzi canlı növlərinin təkamülü yolu ilə meydana gəlməlidirlər. Amma onlar əgər qüsursuz və mükəmməl bir şəkildə ortaya çıxıblarsa, o halda sonsuz güc sahibi bir ağıl tərəfindən yaradılmalıdırlar (Douglas Y. Futuyma, Science on Trial, Pantheon Books, 1983, səh. 197).

Daşlaşmış qalıqlar da canlıların Yer üzündə qüsursuz və mükəmməl şəkildə ortaya çıxdığını göstərir. Yəni cinslərin mənşəyi Darvinin iddiasının əksinə olaraq təkamül deyil, yaradılışdır.

İnsanın təkamülü nağlı

Təkamül nəzəriyyəsini müdafiə edənlərin ən çox gündəmə gətirdiyi məsələ insanın mənşəyi məsələsidir. Bu məsələdəki darvinist iddia bu gün yaşayan müasir insanın meymunabənzər bəzi məxluqlardan əmələ gəldiyini bildirir. 4-5 milyon il bundan əvvəl başladığı qəbul edilən bu mərhələdə müasir insanla onun əcdadları arasında bəzi "ara forma"ların yaşadığı iddia olunur. Həqiqətdə isə bütünlüklə xəyali olan bu ssenaridə dörd əsas "kateqoriya" sadalanır:

1. Australorithecus 2. Homo habilis 3. Homo erectus 4. Homo sapiens.

Təkamülçülər insanların guya ilk meymunabənzər əcdadlarına "cənub meymunu" mənasına gələn "australorithecus" adını verirlər. Bu canlılar həqiqətdə nəslə tükənmiş bir meymun cinsindən başqa bir şey deyil. İngiltərə və ABŞ-dan olan lord Soli Zakerman (Lord Solly Zuckerman) və prof. Çarlz Oksnerd (Charles Oxnard) kimi dünyanın iki məşhur anatomistinin australorithecus nümunələri üzərində apardıqları çox əhatəli çalışmaları bu canlıların yalnız nəslə kəsilməmiş bir meymun cinsinə aid olmasını və onların insanlarla heç bir oxşarlığa malik olmadığını göstərmişdir (Solly Zuckerman, *Beyond The Ivory Tower*, Torlinger Publications, New York, 1970, ss. 75-94; Charles E. Oxnard, "The Place of Australorithecines in Human Evolution: Grounds for Doubt", *Nature*, c. 258, səh. 389).

Təkamülçülər insan təkamülünün sonrakı mərhələsini də "homo", yəni insan olaraq təsnif edirlər. İddialara görə, homo sırasındakı canlılar australorithecus-lardan daha çox inkişaf etmişdilər. Təkamülçülər bu fərqli canlılara aid fəsilləri ard-arda düzərək xəyali bir təkamül cədvəli təşkil edirdi. Bu cədvəl xəyalidir, çünki həqiqətdə bu müxtəlif siniflər arasında təkamül əlaqəsinin olduğu heç vaxt sübut edilməmişdir. Təkamül nəzəriyyəsinin XX əsrdəki ən mühüm müda-

fiçilərindən biri olan Ernst Meyr (Ernst Mayr) "Homo sapiensə uzanan zəncir həqiqətdə itkindir" deyərək bunu qəbul edir (Y. Rennie, "Darwin's Current Bulldog: Ernst Mayr", Scientific American, dekabr 1992).

Təkamülçülər australorithecus-homo habilis-homo erectus-homo sapiens sıralamasını tərtibləyərkən bunların hər birinin ondan sonra gələnin atası olması təsvirini yaratmağa çalışırlar. Halbuki paleoantropoloqların son tapıntıları australorithecus, homo habilis və homo erectus-un dünyanın müxtəlif bölgələrində eyni dövrlərdə yaşadıklarını sübut etmişdir (Alan Walker, Science, c. 207, 1980, səh. 1103; A.Y.Kelso, Physical Anthropology, 1. nəşr, Y.B.Lirincott Co., New York, 1970, səh. 221; M.D. Leakey, Olduvai Gorge, c. 3, Cambridge University Press, Cambridge, 1971, səh. 272).

Homo erectus sinifinə daxil edilən insanların bir hissəsi müasir dövrlərə qədər, homo sapiens neandertal və homo sapiens isə sapiens (müasir) insanla eyni şəraitdə yan-yanə yaşamışlar (Time, noyabr 1996).

Bu isə əlbəttə, bu siniflərin bir-birinin əcdadı olması iddiasının qüvvədə qalmadığını aydın şəkildə ortaya qoyur. Harvard Universiteti (ABŞ) paleontoloqlarından Stefan Cey Quld (Stephen Jay Gould) özü bir təkamülçü olsa da, darvinizm nəzəriyyəsinin bu çətinliyini belə izah edir:

“Əgər bir-biri ilə paralel olaraq yaşayan üç müxtəlif hominid (insanabənzər) cizgisi varsa, elə isə bizim nəsil ağacımıza nə oldu? Aydındır ki, bunların biri digərindən meydana çıxmış ola bilməz. Bunların biri digəri ilə müqayisə ediləndə təkamül nəticəsində bir inkişaf ardıcılığı göstərə bilmirlər” (S.Y. Gould, Natural History, c. 85, 1976, səh. 30).

Qısa, mətbuatda və ya dərslər kitablarında qeyd edilən və xəyalların məhsulu olan bəzi "yarımeymun, yarımşah" canlıların şekilləri ilə, yəni ancaq təbliğat yolu ilə güclə saxlanmağa çalışılan insanın təkamülü ssenarisi heç bir elmi əsas olmayan nağıldan ibarətdir.

Bu mövzunu uzun illər araşdıran, xüsusilə australorithecus fəsil­ləri üzərində 15 il tədqiqat apararı İngiltərənin ən məşhur və mötəbər alimlərindən biri lord Soli Zakerman özü bir təkamülçü idi, amma o da ortada meymunabənzər canlılardan insana gəlib çıxan həqiqi bir nəsil ağacının olmadığı nəticəsinə gəlmişdir.

Lord S.Zakerman bir də maraqlı bir "elm şkalası" hazırlamışdı. O, elmi olaraq qəbul etdiyi elm sahələrindən elmdən uzaq olaraq qəbul etdiyi elm sahələrinə qədər bir cədvəl təşkil etmişdi. Lord S.Zakermanın bu cədvəlinə görə, elmi, yəni konkret faktlara əsaslanan elm sahələri kimya və fizikadır. Cədvəldə bunlardan sonra biologiya elmləri, sonra da sosial elmlər yerləşir. Cədvəlin sonunda, yəni elmdən ən kənar hesab edilən hissədə isə telepatiya, "altıncı hiss" kimi "hissdənkənar dərk etmək" anlayışı, bir də "insanın təkamülü" vardır! Lord Zakerman cədvəlin bu hissəsini belə izah edir:

"Obyektiv gerçəkliyin sahəsindən çıxıb da bioloji elm olaraq qəbul edilən bu sahələrə, yəni hissdənkənar idraka və insanın daşlaşmış tarixinin izah edilməsinə daxil olanda, təkamül nəzəriyyəsinə inanan bir adam üçün hər şeyin mümkün olduğunu görürük. Belə ki, öz nəzəriyyələrinə qəti olaraq inanan bu adamların hətta bəzi ziddiyətli qərarları eyni anda qəbul etməsi də mümkündür" (Solly Zuckerman, Beyond The Ivory Tower, Torlinger Publications, New York, 1970, səh. 19).

İnsanın təkamülü nağılı da öz nəzəriyyələrinə kor-koranə inanan bəzi insanların tapdıqları bəzi daşlaşmış qalıqları əvvəlcədən qəbul etdikləri fikirlərinə uyğun olaraq izah etməkdən ibarətdir.

Darvin düsturu!

Bura qədər qeyd etdiyimiz bütün texniki sübutlarla yanaşı təkamülçülərin necə cəfəng bir inanca malik olmasını bir də uşaqların da başa düşəcəyi qədər aydın bir misalla xülasə edək.

Təkamül nəzəriyyəsi canlı aləmin təsadüfən meydana gəldiyini iddia edir. Dolayısı ilə bu iddiaya görə, cansız və şüursuz atomlar bir yerə yığılaraq əvvəlcə hüceyrəni, sonra da eyni atomlar hər han-

sısa bir şəkildə digər canlıları və insanı meydana gətirmişdir. İndi fikirləşək. Canlı aləmin əsasları olan karbon, fosfor, azot, potasium bircə canlı da meydana gətirə bilməzlər. İstəsəniz bu məsələdə bir "təcrübə" aparaq və təkamülçülərin əslində müdafiə etdikləri, ancaq uca səslə deyə bilmədikləri iddianı onların adından "Darvin düsturu" ilə incələyək.

Təkamülçülər canlı aləmin əsasını təşkil edən fosfor, azot, karbon, oksigen, dəmir, maqnezium kimi elementlərdən çoxlu sayda böyük çənin içinə bol miqdarda qoysunlar. Hətta adi hallarda olmayan, ancaq bu qarışıqın içində olmalıdır dedikləri bəzi ləvazimatları da bu çənə əlavə etsinlər. Qarışıqların içinə istədikləri qədər aminosit, istədikləri miqdarda da (birinin də təsadüfən meydana gəlmə ehtimalı 10^{-950} olan) protein doldursunlar. Bu qarışığa istədikləri kimi istilik və rütubət versinlər. Bunları istədikləri inkişaf etmiş cihazlarla qarışdırınsınlar. Çənlərin yanına da bu dünyanın ən məşhur alimlərini dəvət etsinlər. Bu mütəxəssislər atadan oğula, nəsil-dən-nəslə ötürülərək növbə ilə milyardlarla, hətta trilyonlarla il davamlı olaraq çənlərin yanında gözləsinlər. Bir canlının meydana gəlməsi üçün hansı şərtlərin mövcud olmasına inanırlarsa, hamısından istifadə etmək sərbəst olsun. Ancaq nə edirlərsə-etsinlər, o çənlərdən qətiyyətlə bir canlı çıxara bilməyəcəklər. Zürafələri, şirləri, arıları, bülbülləri, tutuquşuları, atları, delfinləri, gülləri, zanbaqları, qərənfilləri, bananları, portağalları, almaları, xurmalara, pomidorları, yemişləri, qarpızları, əncirləri, zeytunları, üzümləri, şaftalılarını, tovuzquşularını, qırqovulları, müxtəlif rəngli kəpənəkləri və bunlar kimi milyonlarla canlı növündən heç birini əmələ gətirə bilməzlər. Burada adını qeyd etdiyimiz bu canlı varlıqların tək bir hüceyrəsini də əldə edə bilməzlər.

Qısa, şüursuz atomlar bir yerə yığılaraq hüceyrəni əmələ gətirə bilməzlər. Sonra yeni bir qərar verərək bir hüceyrəni iki yerə ayıran, daha sonra bir-birinin ardınca fərqli qərarlar verən, elektron mikroskopunu kəşf edən, sonra öz hüceyrə quruluşunu bu mikroskopun altında incələyən professorları da əmələ gətirə bilməzlər.

Maddə ancaq Allahın üstün yaratması ilə canlı ola, həyat tapa bilər. Bunun əksini iddia edən təkamül nəzəriyyəsi isə təfəkkür və idraka tamamilə zidd olan bir cəfəngiyyətdir. Təkamülçülərin ortaya atdığı iddialar ətrafında bir az düşünmək, haqqında yuxarıda danışılan nümunədə olduğu kimi, bu həqiqəti də aydın şəkildə göstərir.

Gözdəki və qulaqdakı texnologiya

Təkamül nəzəriyyəsinin heç vaxt izah edə bilməyəcəyi başqa bir məsələ isə gözdəki və qulaqdakı mükəmməl hissetmə (lamisə) keyfiyyətidir.

Gözlə bağlı mövzuya keçməzdən əvvəl "necə görürük?" sualına qısa da olsa cavab verək. Bir cisimdən gələn şüalar gözə tərs olaraq düşürlər. Bu şüalar buradakı hüceyrələr tərəfindən elektrik siqnallarına çevrilir və beynin arxa tərəfindəki görmə mərkəzi deyilən kiçik bir nöqtəyə ötürülür. Bu elektrik siqnalları sıra ilə davam edən icraatlardan sonra beyindəki bu mərkəzdə görüntü olaraq hiss edilir və görülür.

Bu məlumatdan sonra indi bir az fikirləşək. Beyin işıq üçün qapalıdır. Yəni beynin içi qapqaranlıqdır, işıq beynin olduğu yerə qədər gedib çıxa bilməz. Görüntü mərkəzi deyilən yer zülmət qaranlıq, işığın heç vaxt çata bilmədiyi, bəlkə də heç vaxt rast gəlmədiyiniz qədər qaranlıq bir yerdir. Ancaq siz bu zülmət qaranlığında işıqlı, parlaq bir dünyanı seyr edirsiniz. Həm də bu o qədər aydın və keyfiyyətli bir görüntüdür ki, XXI əsrin texnologiyası da hər cür imkan sahibi olmasına baxmayaraq, bu görüntünü əldə edə bilməmişdir. Məsələn, hazırda oxuduğunuz kitaba, kitabı tutan əllərinizə baxın. Sonra başınızı qaldırın və ətrafınıza nəzər salın. İndi gördüyünüz aydınlıq və keyfiyyətdəki bu görüntünü başqa bir yerdə görmüsünüzmü? Bu qədər aydın bir görüntünü sizə dünyanın bir nömrəli televizor şirkətinin istehsal etdiyi ən mükəmməl televizor ekranı da verə bilməz. 100 ildir minlərlə mühəndis bu aydınlığı əldə etməyə çalışır. Bunun üçün fabriklər, nəhəng təsisatlar qurulur, tədqiqatlar aparılır, planlar və layihələr hazırlanır. Yenə də bir televiziya ekranına baxın, bir də

əlinizdə tutduğunuz bu kitaba. Arada böyük aydınlıq və keyfiyyət fərqi olduğunu görəcəksiniz. Həm də televizor ekranı sizə ikiölçülü bir görüntü göstərir, halbuki siz üçölçülü, dərin bir perspektivi görürsünüz.

Uzun illərdir on minlərlə mühəndis üçölçülü televizor hazırlamağa, gözün görmə keyfiyyətinə yiyələnməyə səy göstərir. Bəli, üçölçülü televizor sistemini hazırlaya bildilər, ancaq onu da eynəksiz görmək mümkün deyil. Bu, eyni zamanda süni bir üçölçülü sistemdir. Arxa tərəf daha bulanıq, qarşı tərəf isə kağızdan hazırlanmış dekora-siya kimi görünür. Heç vaxt gözün gördüyü qədər dəqiq və keyfiyyətli bir görüntü ola bilməz. Kamerada da, televizorda da müt-ləq görüntü itkisi baş verir.

Təkamülçülər bu keyfiyyətli və dəqiq görüntünü təşkil edən mexanizmin təsadüfən meydana gəldiyini iddia edirlər. İndi bir adam sizə otağınızın bir küncündəki televizorun təsadüflər nəticəsində meydana gəldiyini, "atomlar bir yerə toplandı və bu göstərən cihazı meydana gətirdi" desə, nə fikirləşərsiniz? Minlərlə adamın bir yerə yığılaraq düzəldə bilmədiyini şüursuz atomlar necə edə bilər?

Gözün gördüyündən daha ibtidai olan bu görüntünü meydana gətirən cihaz təsadüfən meydana gəlmirsə, gözün və gözün gördüyü görüntünün də təsadüfən meydana gəlməyəcəyi aydın məsələdir.

Bu məsələ qulaq üçün də eynidir. Xarici qulaq ətrafdakı səsləri qulaq çömçəsi vasitəsilə yığıb orta qulağa ötürür. Orta qulaq aldığı səs tirtəyişlərini gücləndirərək daxili qulağa ötürür. Daxili qulaq da bu tirtəyişləri elektrik siqnallarına döndərərək beyinə göndərir. Eynilə görmə məsələsində olduğu kimi eşitmək icraatları da beyindəki eşitmə mərkəzində həyata keçir.

Gözdəki vəziyyət qulaq üçün də qüvvədə qalır, yəni beyin işığı olduğu kimi səsə də qapalıdır, səsi keçirmir. Dolayısı ilə ətraf nə qədər gurultulu olsa da, beynin içi tamamilə səssizdir. Buna baxmayaraq ən dəqiq səslər beyində hiss edilir. Səs keçirməyən beynimizdə bir orkestrin simfonialarını eşidərsiniz, izdihamlı bir məkənin bütün gurultusunu eşidərsiniz. Ancaq həmin anda həssas bir cihazla beyni-

mizin içindəki səs səviyyəsi ölçülsə, burada mütləq bir səssizliyin hakim olduğu görünəcək.

Dəqiq bir görüntü əldə edə bilmək üçün indiyə qədər texnologiyadan necə istifadə edilirsə, səs üçün də eyni səylər on illərdir ki, davam edir. Səsi qeyd etmək cihazları, çoxlu elektrik aləti, səsi qeyd edən musiqi sistemləri bu səylərin bəzilərinin nəticələridir. Ancaq bütün bu texnologiyaya, bu texnologiyada işləyən minlərlə mühəndisə və mütəxəssisə baxmayaraq, qulaqdakı dəqiq və keyfiyyətli bir səs əldə edilməmişdir. Ən böyük musiqi sistemi şirkətinin istehsal etdiyi ən keyfiyyətli musiqi alətini fikirləşin. Səsi qeyd edəndə mütləq səsin bir hissəsi itir və ya az da olsa mütləq xışıltı əmələ gəlir. Musiqi cihazını açanda musiqi başlamamışdan əvvəl bir xırıltılı səsi mütləq eşidəcəksiniz. Ancaq insan bədənindəki texnologiyanın məhsulu olan səs çox dəqiq və qüsursuzdur. Bir insan qulağı heç vaxt musiqi mərkəzində olduğu kimi xırıltılı və ya pozuntulu səs hiss etməz, səs necədirsə, onu tam və dəqiq olaraq eşidir. Bu vəziyyət insan yaradıldığı gündən indiyə qədər bu cürdür.

Bu günə qədər insan oğlunun istehsal etdiyi, hazırladığı heç bir görüntü və səs cihazı göz və qulaq qədər həssas və uğurlu bir ləmə sistemi ola bilməmişdir.

Ancaq görmə və eşitmə hadisəsində bütün bunlardan başqa çox böyük həqiqət var.

Beynin içindəki görünən və eşidən şüür kimə aiddir?

Beynin içində cürbəcür rəngli bir dünyanı seyr edən, simfoniyaları, quşların səsini eşidən, çiçəkləri iyləyən kimdir?

İnsanın gözlərindən, qulaqlarından, burnundan gələn xəbərdarlıqlar elektrik siqnalı olaraq beyinə ötürülür. Biologiya, fiziologiya və ya biokimya kitablarında bu görüntünün beyində necə meydana gəlməsinə dair çoxlu təfərrüatlar oxuya bilərsiniz. Ancaq bu məsələ haqqındakı həqiqətə heç bir yerdə rast gələ bilməzsiniz ki, beyində bu elektrik siqnallarını görüntü, səs, iy və hiss olaraq qavrayan kimdir? Beynin içində gözə, qulağa, buruna ehtiyac hiss etmədən bütün

bunları qavrayan bir şüur var. Bu şüur kimə aiddir?

Əlbəttə, bu şüur beyni təşkil edən sinirlərə, yağ təbəqəsinə və sinir hüceyrələrinə aid deyil. Buna görə də hər şeyin maddədən ibarət olduğunu zənn edən darvinist materialistlər bu suallara heç vaxt cavab verə bilmir. Çünki bu şüur Allahın yaratdığı ruhdur. Ruh görüntünü seyr etmək üçün gözə, səsi eşitmək üçün qulağa ehtiyac hiss etməz. Bunlardan da başqa fikirləşmək üçün beyinə də ehtiyacı olmaz.

Bu aydın və elmi həqiqətləri oxuyan hər bir insanın beynin daxilindəki bir neçə santimetrik, qapqaranlıq məkana bütün kainatı üçölçülü, rəngli, kölgəli və işıqlı olaraq sığışdıran Allahı fikirləşib, Ondan qorxub Ona sığınması lazımdır.

Materialist inanc

Bura qədər araşdırdığımız təkamül nəzəriyyəsinin elmi kəşflərlə açıq şəkildə ziddiyyət təşkil edən bir iddia olduğunu göstərir. Nəzəriyyənin həyatın mənşəyi haqqındakı iddiası elmə ziddir, ortaya atdığı təkamül mexanizmlərinin heç bir təkmilləşdirici təsiri yoxdur və dünyanın daşlaşmış qatları darvinizm nəzəriyyəsinin vacib saydığı keçid formalarını yaşamadıklarını göstərir. Buna görə də təkamül nəzəriyyəsinin əlbəttə ki, elmə zidd bir fikir kimi kənara atılması lazımdır.

Tarix boyu təkamül modeli kimi bir çox düşüncə sistemi elmin gündəmindən çıxarılmışdır. Amma təkamül nəzəriyyəsinə təkidlə elmi gündəmə gətirmək istəyirlər. Hətta bəzi adamlar bu nəzəriyyənin tənqidini "elmə hücum" kimi qələmə verməyə çalışır. Görəsən nəyə görə?

Bunun səbəbi təkamül nəzəriyyəsinin bəzi mühitlər üçün heç cür əldən buraxılmayacaq əhkamçı bir inanc olmasıdır. Bu adamlar materialist fəlsəfəyə kor-koranə bağlıdırlar və darvinizmi də təbiətə verilə biləcək yeganə materialist izah olduğu üçün mənimsəyirlər.

Bəzən bunu açıq şəkildə etiraf da edirlər. Harvard Universitetindən məşhur genetik və tanınmış təkamülçü olan Riçard Levontin

"əvvəlcə materialist, sonra alim" olduğunu belə etiraf edir:

“Bizim materializmə bir etiqadımız var, aprior (əvvəlcədən qəbul edilmiş, doğru sayılan, təcrübədən asılı olmayan, təcrübədən qabaq mövcud olan) bir inandırıcıdır bu. Bizi dünyaya materialist bir açıqlama gətirməyə məcbur edən şey elmin istiqamət və qaydaları deyil. Əksinə, materializmə olan aprior bağlılığımız üzündən dünyaya materialist açıqlama gətirən araşdırma üsullarını və qavramları təqdir edirik. Materializm mütləq doğru olduğuna görə də ilahi bir açıqlamanın səhnəyə daxil olmasına icazə verə bilmərik” (Richard Lewontin, "The Demon-Haunted World", The New York Review of Books, 9 yanvar 1997, səh. 28).

Bu sözlər darvinizmin materialist fəlsəfəyə bağlılığı ucbatından yaşadılan bir ehkam olmasının açıq ifadəsidir. Bu ehkam maddədən başqa heç bir varlıq olmadığını qəbul edir. Buna görə də cansız, məntiqsiz maddənin həyatı yaratdığına inanır. Milyonlarla müxtəlif canlı növünün, məsələn, quşların, balıqların, zürafələrin, qaplanların, böcəklərin, ağacların, çiçəklərin, balinaların və insanların cansız maddənin öz içindəki dəyişikliklərə, yəni yağan yağışla, çaxan şimşəklə onun içindən meydana gəldiyini qəbul edir. Həqiqətdə isə bu, həm ağla, həm də elmi gerçəkliklərə zidd qənaətdir. Amma darvinistlər "ilahi bir açıqlamanın səhnəyə girməməsi" üçün bu qənaəti müdafiə etməkdə davam edirlər.

Canlıların mənşəyinə əvvəlcədən qəbul edilmiş materialist düşüncə ilə baxmayan hər kəs isə bu açıq gerçəyi görəcəkdir: "Bütün canlılar üstün bir gücə, məlumata və ağla sahib olan bir Yaradanın əsərləridir. O Yaradan bütün kainatı yoxdan var edən, canlıları da yaradıb şəkilləndirən Allahdır".

Təkamül nəzəriyyəsi bəşər tarixinin ən təsirli sehridir

Burada bunu da bildirmək lazımdır ki, əvvəlcədən qəbul edilmiş mənfi fikirləri olmayan, heç bir ideologiyanın təsiri altında qalmayan, ancaq aqlını və məntiqini işlədən hər bir insan elmdən və mədəniyyətdən uzaq olan cəmiyyətlərin xurafatlarını əks etdirən tə-

kamül nəzəriyyəsinin inanılması mümkün olmayan bir iddia olduğunu asanlıqla başa düşəcəkdir.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, təkamül nəzəriyyəsinə inananlar böyük bir çənin içinə çoxlu atomu, molekulu, cansız maddəni dolduran və bunların qarışmasından vaxt ərzində fikirləşən, dərk edən, kəşflər edən professorların, tələbələrin, Eynşteyn, Hubbl kimi elm adamlarının, Frenk Sinatra, Çarlton Heston kimi sənətçilərin, bununla yanaşı ceylanların, limon ağaclarının, qərənfillərin çıxacağına inanırlar. Həm də bu cəfəng iddiaya inananlar elm adamları, professorlar, mədəni, təhsilli insanlardır. Buna görə də təkamül nəzəriyyəsi üçün "dünya tarixinin ən böyük və ən təsirli sehri" ifadəsini işlətmək daha münasib olacaq. Çünki bəşər tarixində insanların aqlını başından bu dərəcədə alan, ağıl və məntiqlə fikirləşməsinə imkan verməyən, gözlərinin qarşısına sanki bir pərdə çəkib çox açıq olan həqiqətləri görmələrinə mane olan bir başqa inanc və ya iddia da yoxdur. Bu, bəzi afrikalı qəbilələrin totemlərə, Səba xalqının günəşə sitayiş etməsindən, Hz.İbrahimin tayfasının öz əlləri ilə düzəltdiyi bütlərə, Hz.Musanın xalqının qızıldan düzəltdiyi buzova sitayiş etməsindən daha dəhşətli və qəbuləilməz bir korluqdur. Həqiqətdə bu vəziyyət Allahın Quranda işarə etdiyi bir ağılsızlıqdır. Allah bəzi insanların idrak qabiliyyətinin qapanacağını və həqiqətləri görməkdə aciz vəziyyətə düşəcəyini əksər ayələrində bildirir. Bu ayələrdən bəziləri bunlardır:

"Həqiqətən, inkar edənləri əzabla qorxutsan da, qorxutmasan da onlar üçün birdir, iman gətirməzlər. Allah onların ürəyinə və qulağına möhür vurmuşdur. Gözlərində də pərdə vardır. Onları böyük bir əzab gözləyir!" ("Bəqərə" surəsi, 6-7).

"...Onların qəlbləri vardır, lakin onunla anlamazlar. Onların gözləri vardır, lakin onunla eşitməzlər. Onlar heyvan kimidirlər, bəlkə də daha çox zəlalətdədirlər. Qafil olanlar da məhz onlardır!" ("Əraf" surəsi, 179).

Allah başqa ayələrdə isə bu insanların möcüzələr görsələr də

inanmayacaq qədər sehləndiklərini belə bildirir:

"Əgər onlara göydən bir qapı açsaq və onunla durmadan yuxarı dırmaşsalar, yenə də "Gözümüz bağlanmış, biz sehlənmişik" deyərlər" ("Hicr" surəsi, 14-15).

Bu qədər geniş bir kütlənin üzərində bu sehrin təsirli olması, insanların həqiqətlərdən bu qədər uzaq saxlanması və 150 ildir bu sehrin pozulmaması isə sözlərlə deyilə bilməyəcək qədər heyrətəməz bir vəziyyətdir. Çünki bir və ya bir neçə insanın imkan xaricində olan ssenarilərə, cəfəngiyyat və məntiqsizliklərlə dolu iddialara inanması aydın ola bilər. Ancaq dünyanın dörd bir tərəfindəki insanların şüursuz və cansız atomların ani bir qərarla bir yerə yığılıb, fəvqəladə bir təşkilatlanma, nizam-intizam, ağıl və şüur göstərən qüsursuz bir sistemlə işləyən kainatı, canlı aləm üçün uyğun olan hər cür xüsusiyyətə sahib olan Yer planetini və saysız kompleks sistemlə təchiz edilmiş canlıları meydana gətirdiyinə inanmasının sehrdən başqa bir izahı və adı yoxdur.

Həmçinin Allah Quranda inkarçı fəlsəfənin tərəfdarı olan bəzi adamların etdiyi sehlərlə insanları təsir altına aldıklarını Hz.Musa və firon arasında baş verən bir hadisə ilə bizə bildirir. Hz.Musa firona haqq dini başa salanda firon Hz.Musaya öz "elmlı sehləbazları" ilə insanların yığışdıqları bir yerdə qarşılaşmalarını istəyir. Hz.Musa sehləbazlarla qarşılaşanda əvvəlcə sehləbazlara onların mərifətlərini göstərməsini əmr edir:

"(Musa:) "Siz atın!" dedi. Onlar (əllərindəkini yerə) atdılar da adamların gözlərini bağlayıb onları qorxutdular və böyük bir sehlə göstərdilər" ("Əraf" surəsi, 116).

Göründüyü kimi, fironun sehləbazları gözbağlamalarla - Hz.Musa və ona inananlar istisna olmaqla - insanların hamısını sehləyə bilmişdilər. Ancaq onların atdıklarının əvəzində Hz.Musanın göstərdiyi dəlil onların bu sehləni, ayələrin ifadəsi ilə desək, "uydurub düzəldikləri bütün şeyləri udmuş", yəni təsirsiz hala gətirmişdir:

"Biz də Musaya: "Əsanı tulla!" deyə vəhy etdik. Bir də baxıb gördülər ki, əsa onların uydurub düzəldikləri bütün

şeyləri udur. Artıq haqq zahir, onların uydurub düzəlttikləri yalanlar isə batil oldu. Sehrbazlar orada məğlub edildilər və xar olaraq geri döndülər" ("Əraf" surəsi, 117-119).

Ayələrdə də bildirildiyi kimi, əvvəl insanları sehləyərək öz təsiri altına alan bu adamların etdiklərinin bir saxtakarlıq olmasının üzə çıxıb təsdiqlənməsindən sonra, qeyd edilən adamlar pis vəziyyətə düşmüşdülər. Günümüzdə də bir sehrin təsiri ilə elm pərdəsi altında çox cəfəng iddialara inananlar və bunları müdafiə etməyə həyatlarını həsr edənlər əgər bu iddialardan əl çəkməsələr, həqiqətlər tam mənası ilə açığa çıxanda və "sehr pozulanda", onlar da pis vəziyyətə düşəcəklər.

Həmçinin təxminən 60 yaşına kimi təkamül nəzəriyyəsini müdafiə edən və ateist filosof olan, ancaq daha sonra həqiqətləri dərk edən Malcolm Muggeridge təkamül nəzəriyyəsinin yaxın gələcəkdə düşəcəyi vəziyyəti belə açıqlayır:

“Mən özüm təkamül nəzəriyyəsinin xüsusilə tətbiq edildiyi sahələrin gələcəyin tarix kitablarında ən böyük gülünc vəziyyətlərdən biri olacağına inandım. Gələcək nəsillər bu qədər çürük və qeyri-müəyyən olan bir nəzəriyyənin inanılmaz bir sadələşmə ilə qəbul edilməsini heyrət içində qarşılayacaqlar” (Malcolm Muggeridge, *The End of Christendom, Grand Rapids: Eerdmans, 1980, səh. 43*).

Bu gələcək uzaqda deyil, əksinə, çox yaxın bir gələcəkdə insanlar "təsadüflər" in tanrı ola bilməyəcəyini başa düşəcəklər və təkamül nəzəriyyəsi bəşər tarixinin ən böyük yalanı və ən şiddətli sehri olaraq tanındılacaq. Bu şiddətli sehr böyük sürətlə dünyanın dörd bir tərəfində özünün insanlar üzərindəki təsirini azaltmağa başlamışdır. Təkamül yalanının sirrini öyrənən əksər insanlar bu yalana necə inandıqlarını heyrət və təəccüb içində götür-qoy edirlər.

**"Sən pak və müqəddəssən! Sənin bizə
öyrətdiklərimdən başqa biz heç bir
şey bilmirik. Hər şeyi bilən, hökm
və hikmət sahibi Sənsən"
("Bəqərə" surəsi, 232).**